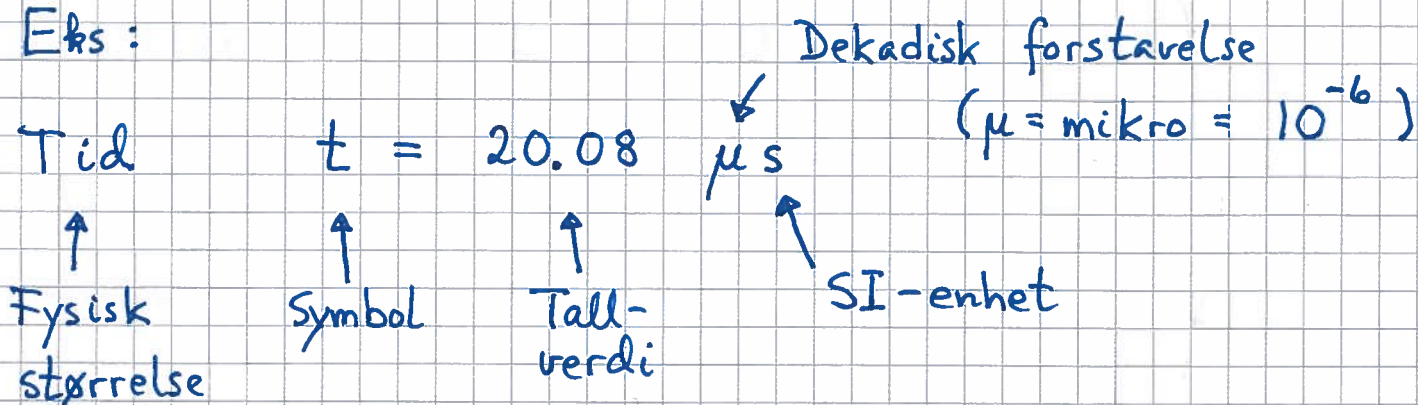

Størrelser og enheter [OS1-1; YF1]

①

Eks:

Notasjon: $[t] = \text{s}$

"SI-enhet for tid er sekund"

Grunnenheter i SI-systemet:

Lengde	$[x] = \text{m}$	} mekanikk
Masse	$[m] = \text{kg}$	
Tid	$[t] = \text{s}$	
Strømstyrke	$[I] = \text{A}$	} elmag
Temperatur	$[T] = \text{K}$	} termisk fysikk
Stoffmengde	$[n] = \text{mol}$	
Lysstyrke	$[I] = \text{cd}$	

(Fra 20.05.2019 er alle disse definert med utgangspunkt i eksakte tallverdier for ulike naturkonstanter, se SI-base-unit på wikipedia.)

(2)

Sammensatte enheter :

Hastighet $[v] = m/s$

Akselerasjon $[a] = m/s^2$ osu,

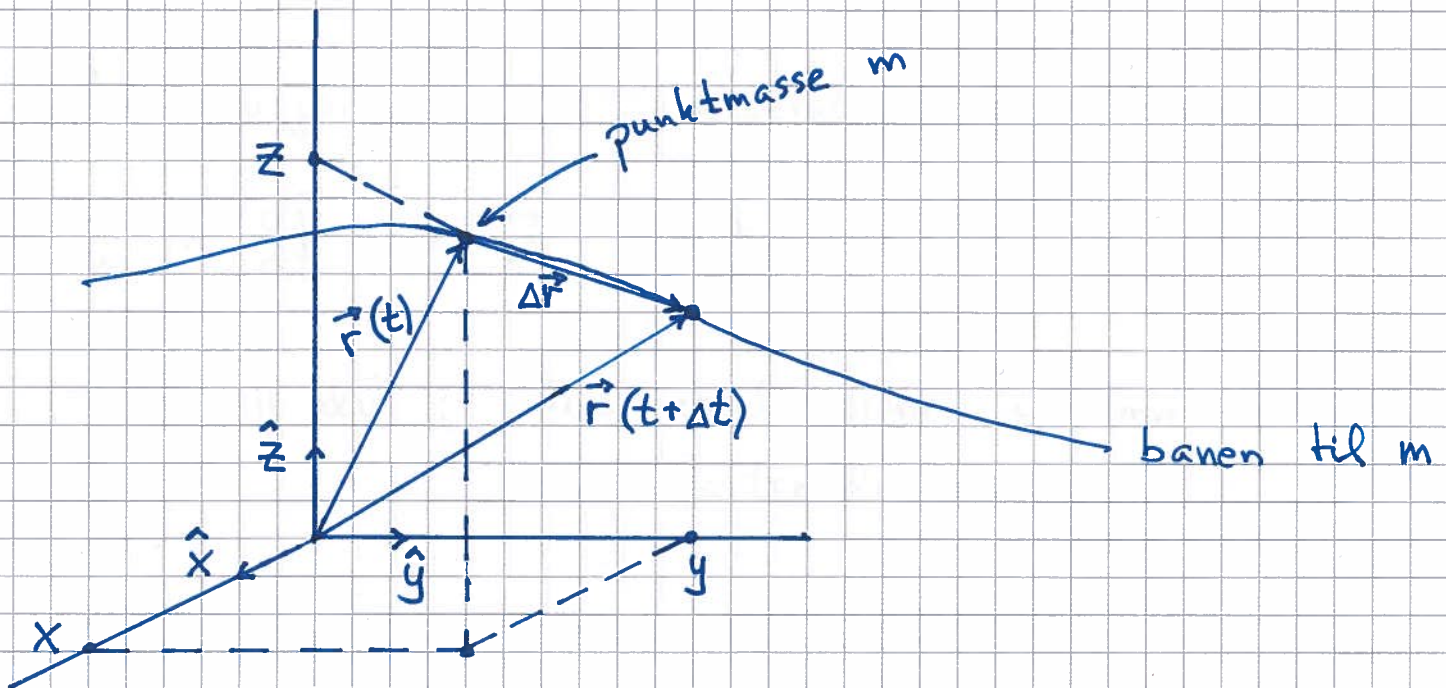
Avledete enheter :

Kraft $[F] = kg \cdot m/s^2 = N$

Energi $[W] = N \cdot m = J$ osu,

MEKANIKK [OS1 1-12, 15; YF 1-11, 14; LL 1-6, 9⁽⁷⁾]

Kinematikk [OS1 3, 4; YF 2, 3; LL 1]

$$\vec{r}(t) = x(t) \hat{x} + y(t) \hat{y} + z(t) \hat{z}$$

= posisjonen til m ved tid t

③

Enhetsvektorer : $\hat{x}$, $\hat{y}$, $\hat{z}$

$$|\hat{x}| = |\hat{y}| = |\hat{z}| = 1$$

$$[\hat{x}] = [\hat{y}] = [\hat{z}] = 1 \quad (\text{dvs dimensjonsløse})$$

$$\hat{x} \cdot \hat{x} = \hat{y} \cdot \hat{y} = \hat{z} \cdot \hat{z} = 1 ; \quad \hat{x} \cdot \hat{y} = \hat{y} \cdot \hat{z} = \dots = 0$$

Forflytning i løpet av Δt :

$$\Delta \vec{r} = \vec{r}(t + \Delta t) - \vec{r}(t)$$

Hastighet $\stackrel{\text{def}}{=}$ forflytning pr tidsenhet

$$\vec{v}(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta \vec{r}}{\Delta t} = \frac{d\vec{r}}{dt} = \dot{\vec{r}}$$

$\Rightarrow \vec{v} \parallel \Delta \vec{r}$; dvs $\vec{v}$ er tangent til banen

Akselerasjon $\stackrel{\text{def}}{=}$ hastighetsendring pr tidsenhet

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} = \dot{\vec{v}} = \frac{d^2\vec{r}}{dt^2} = \ddot{\vec{r}}$$

$\Rightarrow \vec{a} \parallel d\vec{v}$; dvs akselerasjonen i samme retning som fartsendringen

Vektorrelasjoner gjelder komponentvis :

$$\vec{v} = v_x \hat{x} + v_y \hat{y} + v_z \hat{z} ; \quad v_x = dx/dt = \dot{x} \quad \text{osv.}$$

$$\vec{a} = a_x \hat{x} + a_y \hat{y} + a_z \hat{z} ; \quad a_x = \dot{v}_x = \ddot{x} \quad \text{osv.}$$

Integrasjon av $\vec{v}$ gir $\vec{r}$:

(4)

$$\vec{v} = \frac{d\vec{r}}{dt} \Rightarrow d\vec{r} = \vec{v} dt$$

$$\Rightarrow \int_{\vec{r}(0)}^{\vec{r}(t)} d\vec{r} = \int_0^t \vec{v}(t) dt$$

$$\Rightarrow \vec{r}(t) = \vec{r}(0) + \int_0^t \vec{v}(t) dt$$

Integrasjon av $\vec{a}$ gir $\vec{v}$:

$$\vec{a} = \frac{d\vec{v}}{dt} \Rightarrow d\vec{v} = \vec{a} dt$$

$\Rightarrow$ .... som ovenfor ...

$$\Rightarrow \vec{v}(t) = \vec{v}(0) + \int_0^t \vec{a}(t) dt$$

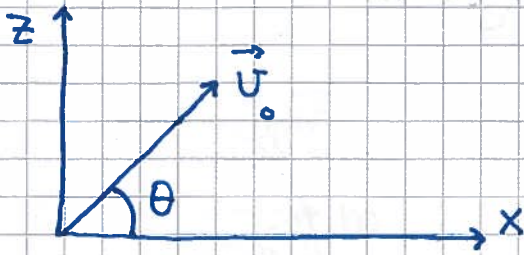
Hvis $\vec{a}$ er konstant :

$$\vec{v}(t) = \vec{v}_0 + \vec{a} t \quad ; \quad \vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{v}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2$$

der $\vec{v}(0) = \vec{v}_0$, ~~der~~ $\vec{r}(0) = \vec{r}_0$

Eks : Skrått kast ; $a = g =$ tyngdens akselerasjon

$$\vec{a} = -g \hat{z}$$

$$\vec{r}(0) = 0, \quad \vec{v}(0) = \vec{u}_0$$

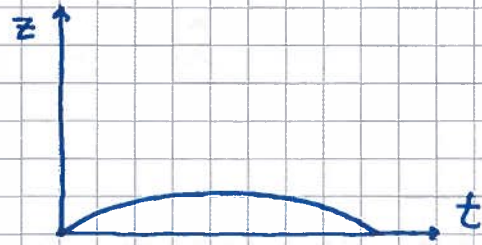
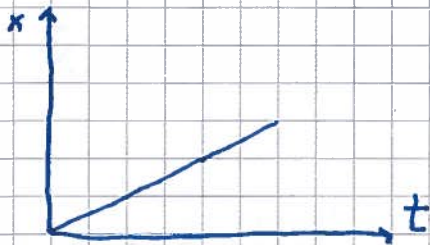
Finn $\vec{r}(t)$ og banen $z(x)$

Løsning:

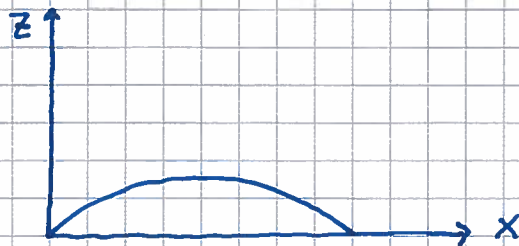
$$\vec{v}(t) = \vec{u}_0 + \vec{a}t = \vec{u}_0 - gt \hat{z}$$

$$\vec{r}(t) = \vec{r}_0 + \vec{u}_0 t + \frac{1}{2} \vec{a} t^2 = \vec{u}_0 t - \frac{1}{2} g t^2 \hat{z}$$

$$\Rightarrow x(t) = u_0 t \cos \theta, \quad z(t) = u_0 t \sin \theta - \frac{1}{2} g t^2$$

Banen : $t = \frac{x}{u_0 \cos \theta} \Rightarrow z(x) = x \tan \theta - \frac{g x^2}{2 u_0^2 \cos^2 \theta}$

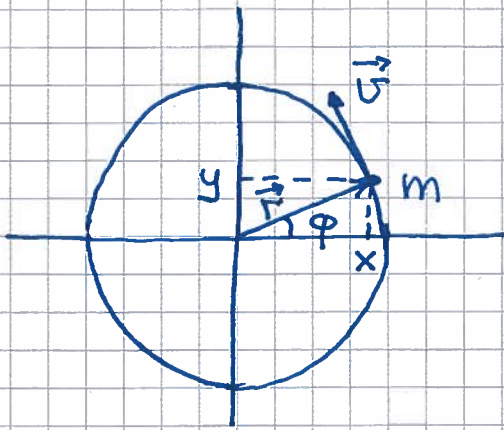

Parabel

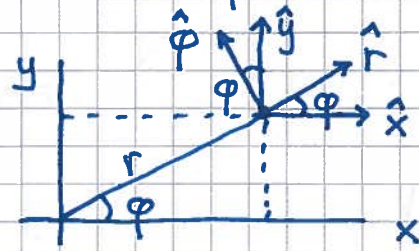
Sirkelbevegelse

[OS1 4.4; YF 3.4; LL 1.7, 1.8]

(6)

⇒ Lurt med polarkoordinater:

r = avstand fra origo

φ = vinkel mellom $\hat{x}$ og $\hat{r}$
(positiv mot klokka)

Ser fra figuren:

$$r = \sqrt{x^2 + y^2}, \quad \varphi = \arctan(y/x), \quad x = r \cos \varphi, \quad y = r \sin \varphi$$

$$\vec{r} = \hat{x}x + \hat{y}y = \hat{x}r \cos \varphi + \hat{y}r \sin \varphi = r \hat{r}$$

$$\hat{r} = \hat{x} \cos \varphi + \hat{y} \sin \varphi, \quad \hat{\varphi} = -\hat{x} \sin \varphi + \hat{y} \cos \varphi$$

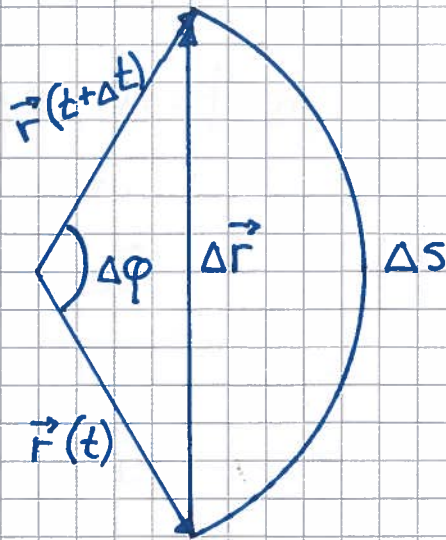
Vinkelhastighet $\stackrel{\text{def}}{=}$ omløpt vinkel pr tidsenhet

$$\omega = d\varphi/dt = \dot{\varphi}; \quad [\omega] = 1/s$$

Vinkel $\stackrel{\text{def}}{=}$ buelengde / radius

$$\Delta\varphi = \Delta s/r; \quad [\varphi] = 1 \quad (\text{evt. rad})$$

Når $\Delta t \rightarrow 0$, blir $\Delta\varphi$ liten og $\Delta r \approx \Delta s = r \Delta\varphi$

$$\Rightarrow v = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta r}{\Delta t} = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{r \Delta\varphi}{\Delta t} = r \frac{d\varphi}{dt} = r\omega$$

Retning: Ser at $\Delta \vec{r} \perp \vec{r}$ når $\Delta\varphi \rightarrow 0$

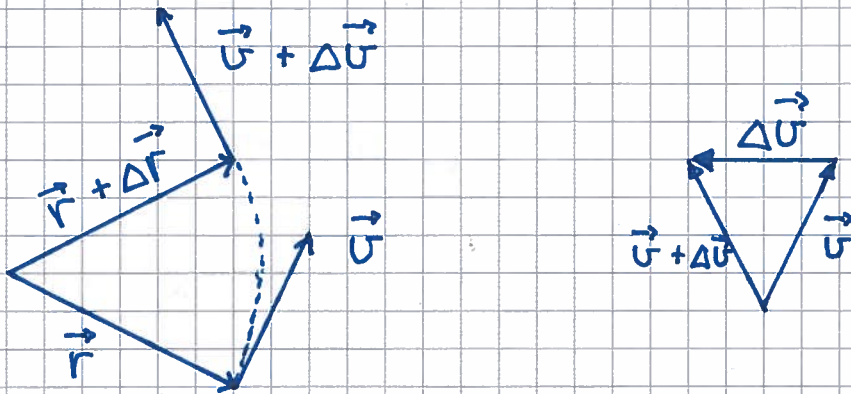
Vet fra før at $\vec{v} \parallel \Delta \vec{r}$

Dermed: $\vec{v} \perp \vec{r}$, dvs $\vec{v} \parallel \hat{\varphi}$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{v} = v \hat{\varphi} = r\omega \hat{\varphi}}$$

Akselerasjon:

Vi antar først uniform sirkelbevegelse, dvs konstant ω .

Vi ser at $\Delta \vec{v}$, og dermed $\vec{a}$, har retning inn mot sirkelens sentrum.

Antar $\varphi(0) = 0$ og regner ut $\vec{a}_\perp$:

$$\omega = d\varphi/dt \Rightarrow \int_0^\varphi d\varphi = \omega \int_0^t dt \Rightarrow \varphi(t) = \omega t$$

$$\Rightarrow \vec{r}(t) = \hat{x} r \cos \omega t + \hat{y} r \sin \omega t$$

$$\vec{v}(t) = -\hat{x} \omega r \sin \omega t + \hat{y} \omega r \cos \omega t \quad (= \omega r \hat{\varphi})$$

$$\vec{a}_\perp(t) = -\hat{x} \omega^2 r \cos \omega t - \hat{y} \omega^2 r \sin \omega t$$

$$= -\omega^2 \vec{r}(t)$$

$$= -\omega^2 r \hat{r}(t)$$

$$= \underline{\text{sentripetalakselerasjonen}}$$

(9)

Hvis v og ω endres, har vi

baneakselerasjon,

$$a_{\parallel} = \dot{v} = r \dot{\omega}$$

og inkelakselerasjon,

$$\alpha = \dot{\omega} = \ddot{\phi} \quad ; \quad [\alpha] = 1/s^2$$

Total akselerasjon ved sirkelbevegelse:

$$\vec{a} = \vec{a}_{\perp} + \vec{a}_{\parallel} = -\omega^2 r \hat{r} + \dot{\omega} r \hat{\phi}$$

$$\text{evt. } \vec{a}_{\perp} = -\frac{v^2}{r} \hat{r} \quad (\text{siden } \omega = v/r)$$

Periode = tid pr omløp:

$$T = \frac{2\pi r}{v} = \frac{2\pi}{\omega} \quad ; \quad [T] = s$$

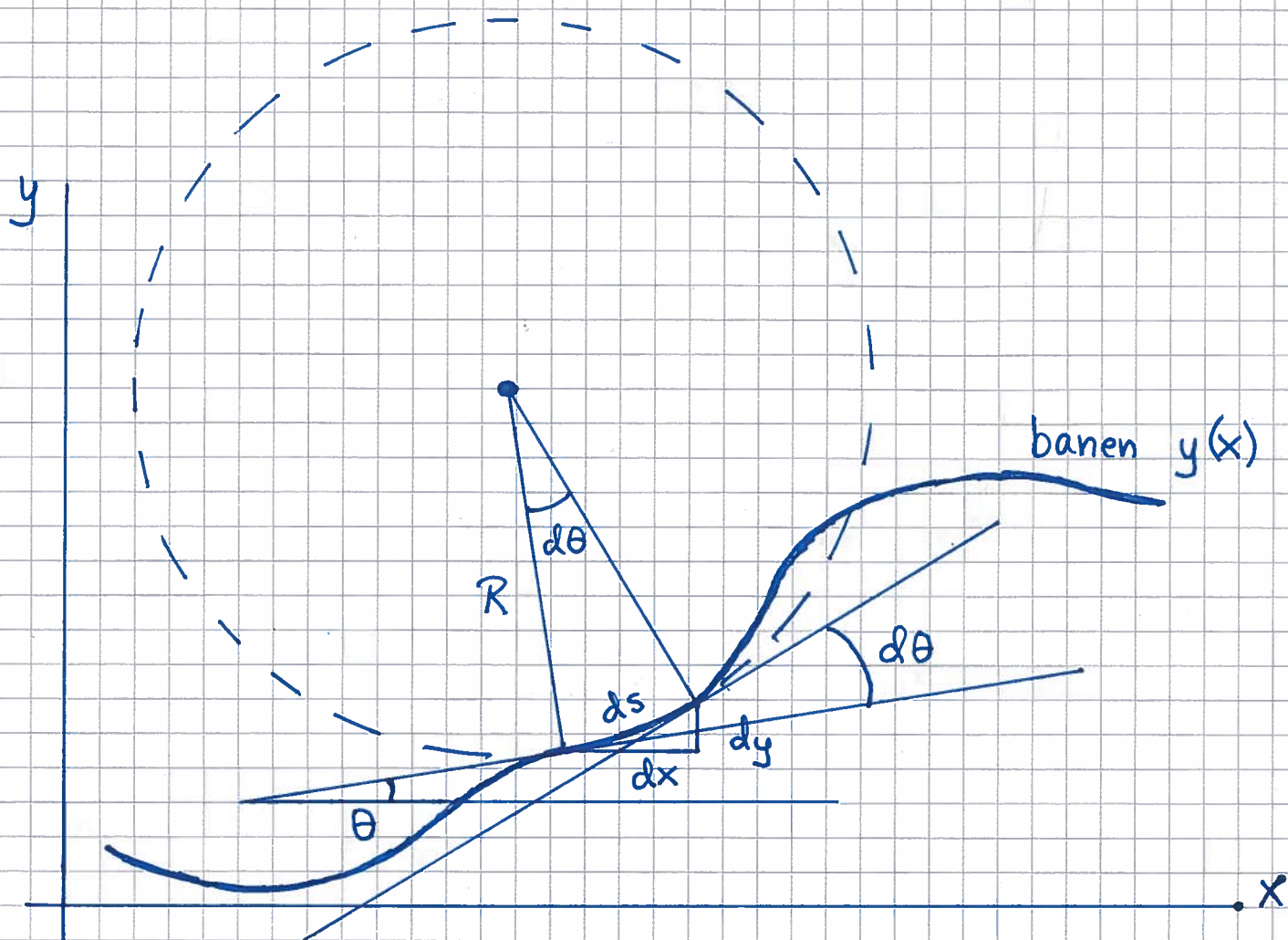
Frekvens = antall omløp pr tidsenhet:

$$f = \frac{1}{T} = \frac{\omega}{2\pi} \quad ; \quad [f] = \frac{1}{s} = \text{Hz} \\ (\text{hertz})$$

Krumlinjet beregelse

(Lab!)

10

Langs banen er $a_{\perp} = v^2/R$, der krumningsradien R er radien i sirkelen som best tangerer banen. Vi skal vise at

$$\frac{1}{R} = \frac{|y''|}{[1 + (y')^2]^{3/2}}$$

der $y' = dy/dx$ og $y'' = d^2y/dx^2$

Def. av vinkel: $d\theta = \frac{ds}{R} \Rightarrow \frac{1}{R} = \frac{d\theta}{ds}$ (11)

Pythagoras: $(ds)^2 = (dx)^2 + (dy)^2$

$$\Rightarrow ds = dx \sqrt{1 + (dy/dx)^2}$$

Kjerneregul: $\frac{d\theta}{ds} = \frac{d\theta}{dx} \cdot \frac{dx}{ds} = \frac{d\theta}{dx} \cdot \frac{1}{\sqrt{1 + (dy/dx)^2}}$

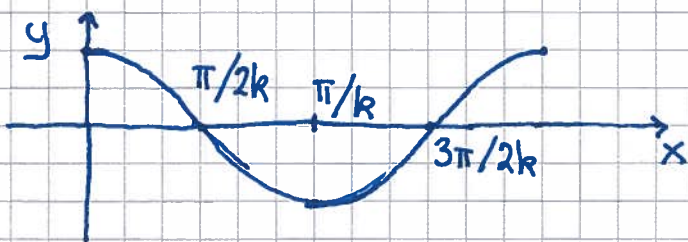
Fra figur: $\tan \theta = \frac{dy}{dx}$

$$\Rightarrow \theta = \arctan\left(\frac{dy}{dx}\right) = \text{banens helningsvinkel}$$

$$\Rightarrow \frac{d\theta}{dx} = \frac{d\theta}{dy'} \cdot \frac{dy'}{dx} = \frac{1}{1 + (y')^2} \cdot y''$$

Dermed: $\frac{1}{R} = \frac{|y''|}{[1 + (y')^2]^{3/2}}$ (der vi velger R som positiv)

Eks: $y(x) = A \cdot \cos kx$

$$y' = -kA \sin kx$$

$$y'' = -k^2A \cos kx$$

$$\Rightarrow \frac{1}{R} = \frac{|k^2A \cos kx|}{[1 + k^2A^2 \sin^2 kx]^{3/2}}$$

Topp- og bunnpunkter: $\cos kx = \pm 1, \sin kx = 0 \Rightarrow \frac{1}{R} = k^2A$

Vendepunkter: $\cos kx = 0 \Rightarrow \frac{1}{R} = 0 \quad (R \rightarrow \infty) \Rightarrow a_{\perp} = 0$

Newtons lover [OS1 5,6 ; YF 4,5 ; LL 2,3]

(12)

m , $\vec{v}$ og $\vec{a}$ er hhv legemets masse, hastighet og akselerasjon

$\vec{F}$ = netto ytre kraft på legemet

N1 : $\vec{F} = 0 \Leftrightarrow \vec{v} = \text{konstant}$

N2 : $\vec{F} = m\vec{a}$

N3 : $\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$

dvs krefter er vekselvirkning mellom legemer.

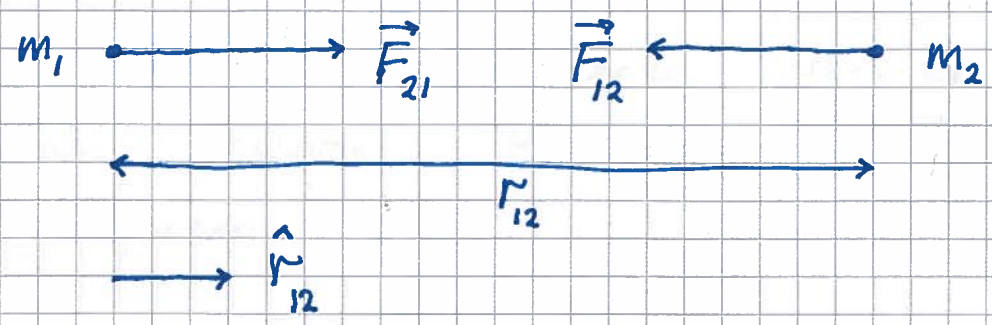
Når A påvirker B med $\vec{F}_{AB}$, påvirker B A med $\vec{F}_{BA} = -\vec{F}_{AB}$

$$[F] = \text{kg} \cdot \frac{\text{m}}{\text{s}^2} = \text{N} \quad (\text{newton})$$

Fundamentale krefter [YF 5.5; LL 2.1; OS1 13.1; OS2 5.3]

- Gravitasjon. Svak tiltrekning mellom masser.

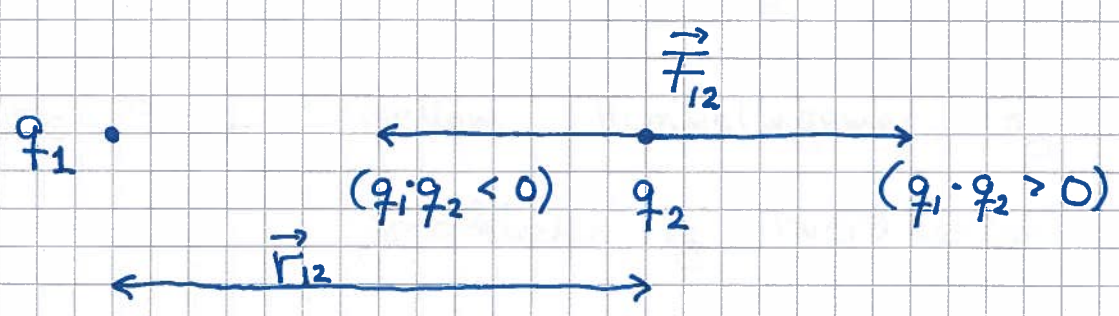

Newton's gravitasjonslov:

$$\vec{F}_{21} = G \cdot \frac{m_1 m_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$$

Gravitasjonskonstanten: $G \approx 6.67 \cdot 10^{-11} \text{ N m}^2/\text{kg}^2$

- Elektromagnetisk vekselvirkning. Tiltrekning og frastøtning mellom ladninger.

Coulombs lov:

$$\vec{F}_{12} = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \cdot \frac{q_1 q_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$$

$$[q] = C \text{ (coulomb)} ; 1 C = 1 As$$

(14)

$$\text{Vakuumpermittiviteten: } \epsilon_0 \approx 8.85 \cdot 10^{-12} \text{ C}^2/\text{Nm}^2$$

- Kjernekrefter. Svake og sterke. Svært kort rekkevidde. Relevans: Radioaktivitet. Stabilitet av atomkjerner.

Vår hverdag styres av gravitasjon (F_G) og coulombkrefter (F_E).

$$\text{Proton: } m_p \approx 1.67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}, q = e = 1.6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$$

$$\text{Elektron: } m_e \approx 9.11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}, q = -e$$

Dermed:

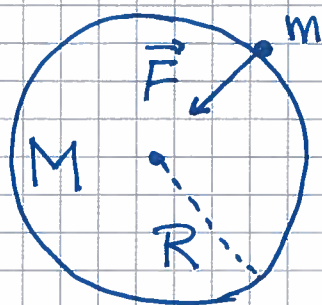
$$F_E \gg F_G \text{ mellom atomer og hverdagslige objekter}$$

$$F_G \gg F_E \text{ mellom himmellegemer, og mellom jordkloden og hverdagslige objekter}$$

Tyngde [os1 13.2 ; YF 4.4 ; LL 2.5]

(15)

Tyngden av m =
Gravitasjonskraften på m fra M

$$F = G M m / R^2$$

Jorda : $M \approx 6 \cdot 10^{24}$ kg , $R \approx 6370$ km

$$\Rightarrow g = GM/R^2 \approx 9.81 \text{ m/s}^2$$

= tyngdens akselerasjon på/nær jordas overflate

Fritt fall dersom tyngden mg er
eneste kraft på m . N2 gir da

$$mg = ma$$

dvs

$$\underline{a = g}$$

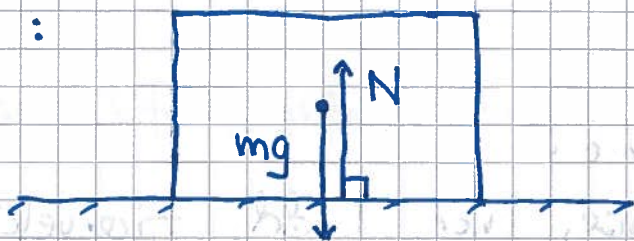
Kontaktkrefter

(14,3)
[OS1 5.6, 6.2, 6.4 ; YF 4.1, 5.3;
LL 3, 8]

(16)

Normalkraft : N = normalkomponenten av
frastøtende coulombkraft mellom to legemer i kontakt

Eks :

Hvis klossen ligger i ro :

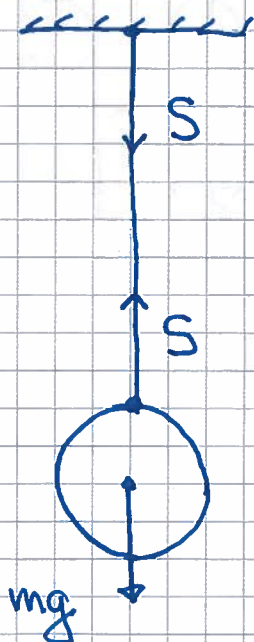
$$N = mg \quad (N1)$$

Snorkraft (strekk, "tension") :

S = netto tiltrekkende coulombkraft mellom snora
og legemet som er festet til snora ;

$\vec{S}$ i snoras retning

Eks :

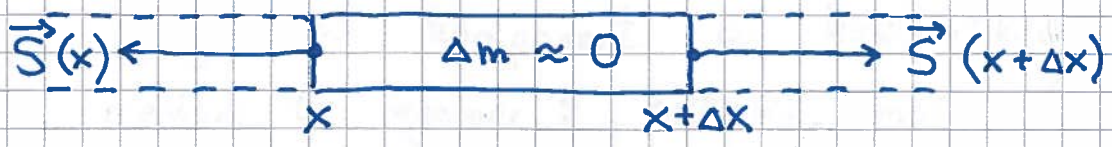
Hvis kula henger i ro :

$$S = mg \quad (N1)$$

[Hva er "motkraftene"
til N , S og mg ?]

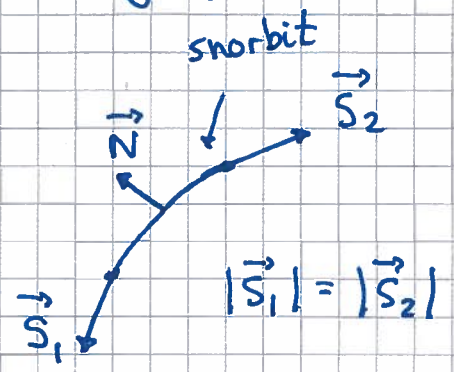
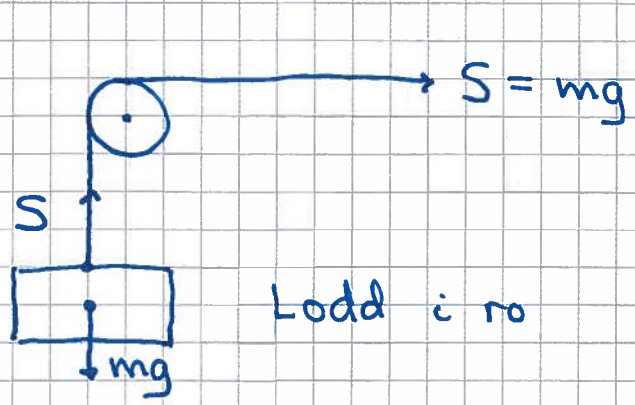
Let, stram snor blir rett, og med konstant S :

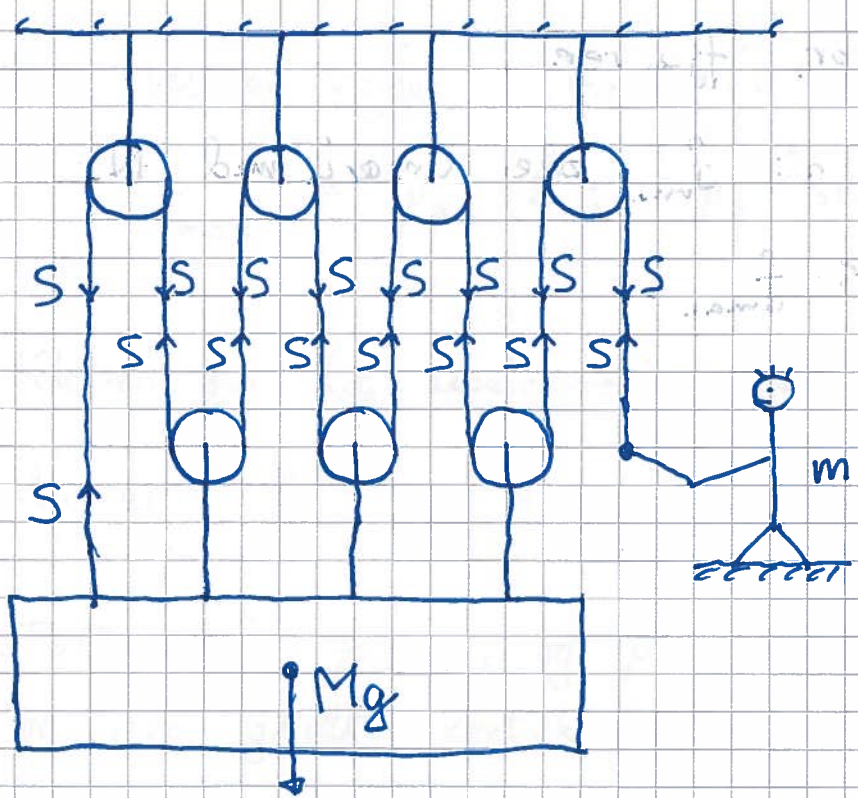
$$N1, N2 \Rightarrow \vec{S}(x) + \vec{S}(x+\Delta x) = 0$$

$$\Rightarrow \vec{S}(x+\Delta x) = -\vec{S}(x) \Rightarrow S = \text{konst.}$$

Trinse (friksjonsfri) endrer (kun) retning på $\vec{S}$:

Talje:

N1 for kassa:

$$7S - Mg = 0$$

⇓

$$S = \frac{1}{7} Mg$$

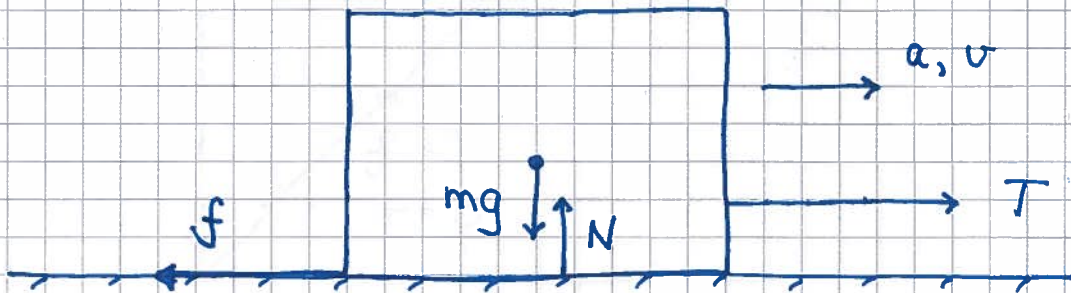
$$(S_{\text{max}} = mg)$$

Friksjonskrefter [OS1 6.2; YF 5.3; LL 3.1]

18

f = tangentiell komponent av kontaktkraft mellom to legemer; retning mot ("ønsket") relativ bevegelse

Tørr friksjon:

T = trekk-kraft, f = friksjonskraft

$$NR: \quad T - f = ma$$

Hvis klossen ligger i ro ($a=0$): $f = T$;

$$f_{\max} = \mu_s \cdot N; \quad \mu_s = \text{statisk friksjonskoeffisient}$$

Klossen glir (og akselererer) hvis $T > f_{\max}$;

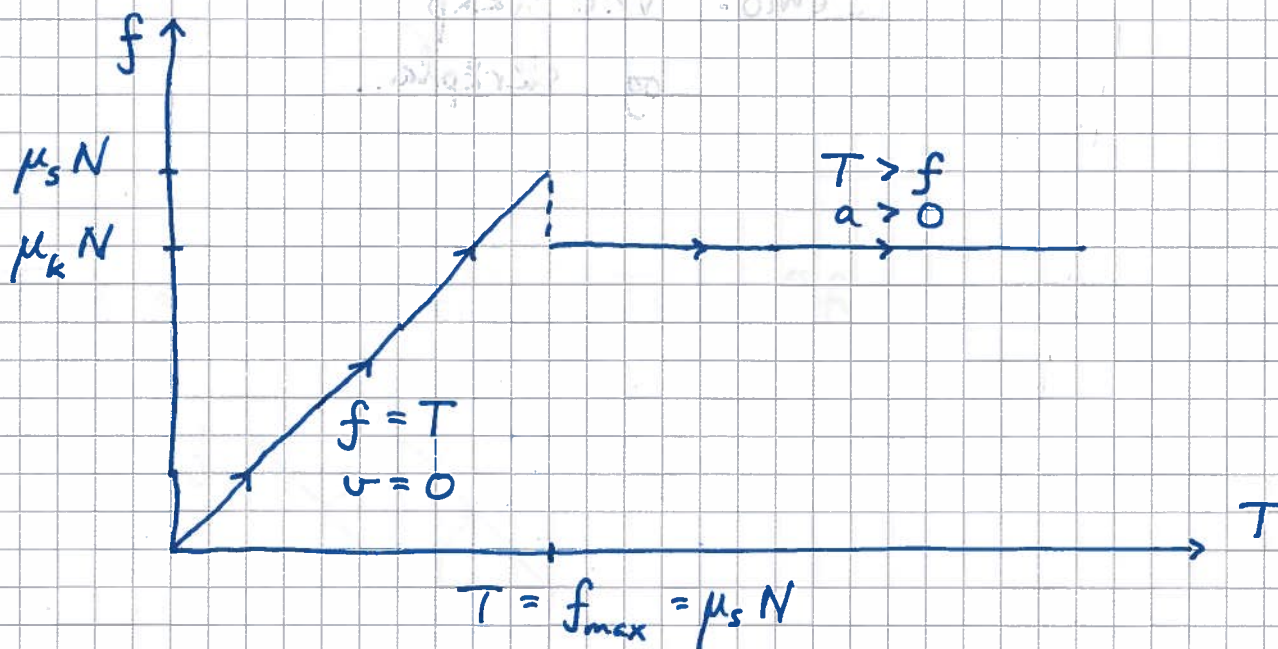
da er $f = \mu_k \cdot N$; μ_k = kinetisk friksjonskoeffisient

Tallverdier for μ_s og μ_k avhenger av type materialer og hvor glatte kontaktflatene er.

Vankignis er $\mu_s > \mu_k$: Ujæmheter i overflatene gir best grep når $v = 0$.

Grafisk :

Et par tallverdier :

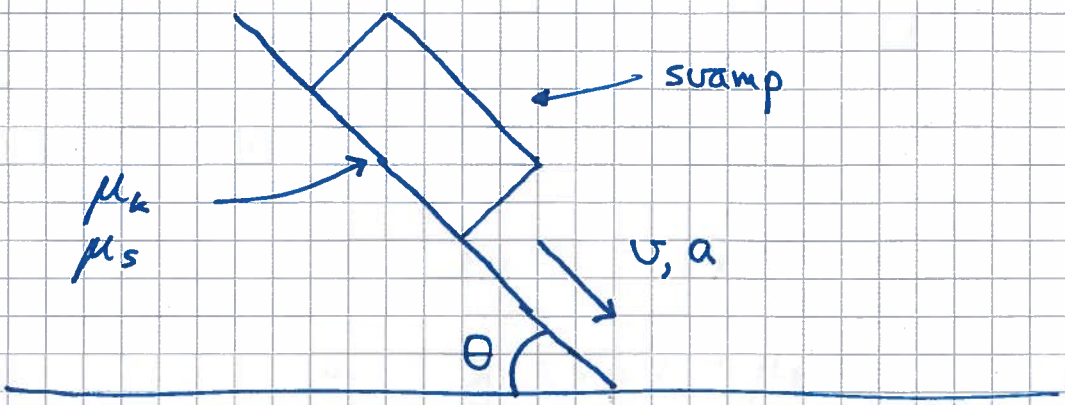
Stål mot is : $\mu_s \approx 0.03$

Gummi mot plast : $\mu_s \approx 1$ (Lab)

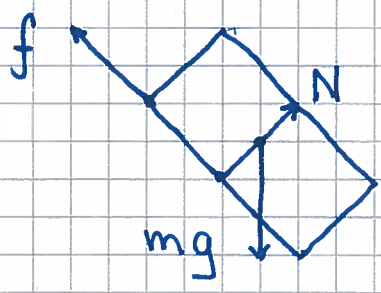
Våt svamp mot bordplate : $\mu_s > 1$

(se eks. neste side)

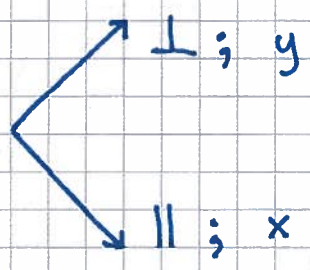
Problemløsningsstrategi via et eksempel:

- Finn alle ytre krefter. Tegn "fritt-legeme-diagram".

- Velg koordinatsystem. Dekomponer.

$$N = N_y, \quad N_x = 0$$

$$f = f_x, \quad f_y = 0$$

$$G_x = mg \sin \theta, \quad G_y = mg \cos \theta$$

- Bruk N1, $\sum_i \vec{F}_i = 0$, eller N2, $\vec{a} = \frac{\sum_i \vec{F}_i}{m}$, og løs resulterende ligninger.

Her: N1 i y-retn. $\Rightarrow N = mg \cos \theta$

N2 i x-retn. $\Rightarrow mg \sin \theta - f = ma$

Hvis svæmp i ro: $f = mg \sin \theta$ ($a=0$)

Glir dersom $mg \sin \theta > f_{\max} = \mu_s N = \mu_s mg \cos \theta$,

dvs dersom $\tan \theta > \mu_s$.

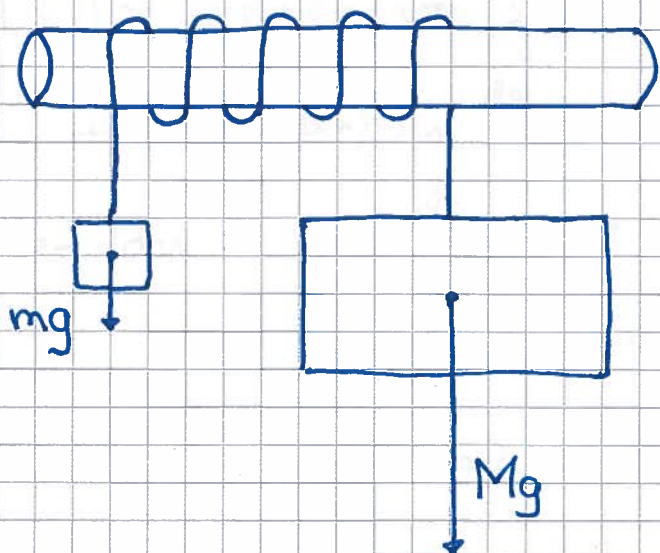
Da er $f = \mu_k N = \mu_k mg \cos \theta$, dvs

$$a = g (\sin \theta - \mu_k \cos \theta)$$

Exp. med våt svæmp gir max θ med svæmp i ro,

og dermed $\mu_s = \tan \theta_{\max}$.

Eks: Snorfiksjon ["Med livet som innsats"]

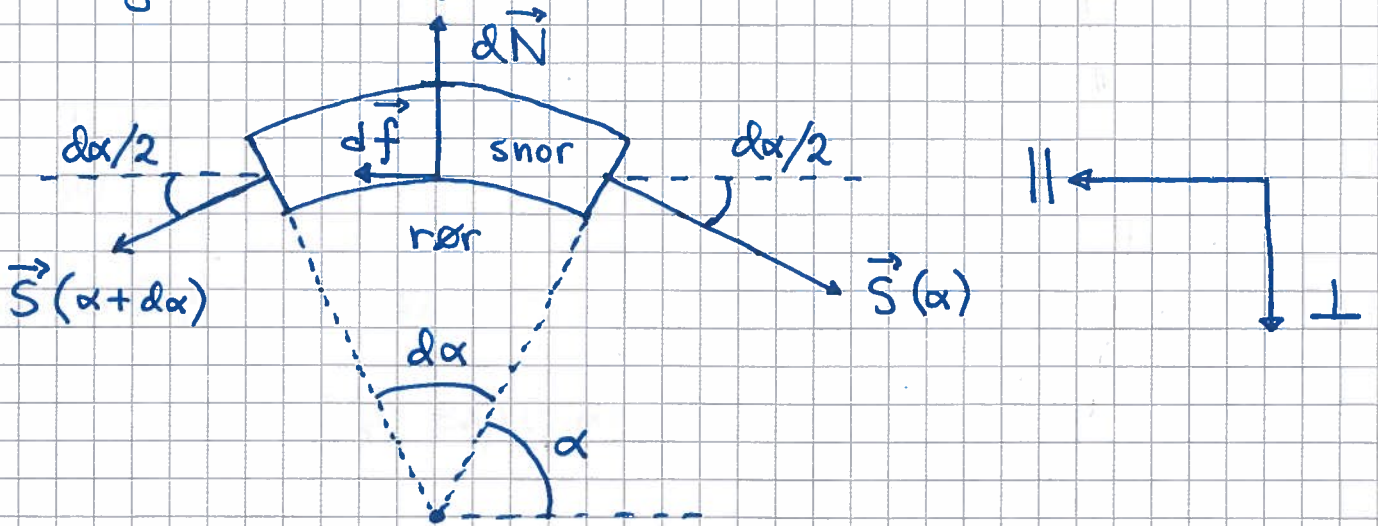

$\mu =$ statisk friksjonskoeff.
mellom rør og snor

Finn minste m som holder M oppe for gitt
kontaktvinkel φ mellom rør og snor.

(I figuren: $\varphi = 9\pi$)

Løsning : N1 for bitteliten snorbit

$$\sum \vec{F} = 0 \Rightarrow \underbrace{\vec{S}(\alpha+dx) + \vec{S}(\alpha)}_{\text{snordrag (fra resten av snora)}} + \underbrace{d\vec{N} + d\vec{f}}_{\text{normalkraft og friksjonskraft (fra røret)}} = 0$$

Minimal m når df er maksimal : $df = df_{\text{max}} = \mu \cdot dN$

$$N1, || : S(\alpha+dx) \cos \frac{dx}{2} - S(\alpha) \cos \frac{dx}{2} + \mu dN = 0$$

$$N1, \perp : S(\alpha+dx) \sin \frac{dx}{2} + S(\alpha) \sin \frac{dx}{2} - dN = 0$$

$$\text{Liten } dx : \cos \frac{dx}{2} \approx 1, \quad \sin \frac{dx}{2} \approx \frac{dx}{2}$$

$$S(\alpha+dx) - S(\alpha) = dS$$

$$S(\alpha+dx) + S(\alpha) = 2S$$

$$\text{Dermed : } dS = -\mu dN ; \quad 2S \cdot \frac{dx}{2} = dN$$

$$\Rightarrow dS/S = -\mu dx$$

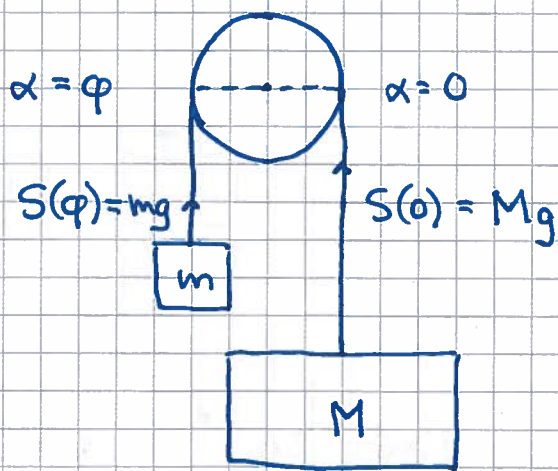

Finner $S(\varphi)$ ved å integrere, fra $\alpha=0$ til $\alpha=\varphi$:

$$\int_{S(0)}^{S(\varphi)} \frac{dS}{S} = -\mu \int_0^{\varphi} d\alpha$$

$$\Rightarrow \ln S(\varphi) - \ln S(0) = -\mu\varphi$$

$$\Rightarrow S(\varphi) = S(0) \exp(-\mu\varphi)$$

Hvis $\mu \approx 0.17$, $M = 1 \text{ kg}$ og $\varphi = 9\pi$, blir

$$m = 1000\text{g} \cdot \exp(-0.17 \cdot 9\pi) \approx 8\text{g}$$

Omvendt: Påkrevd m for å heise M oppover er

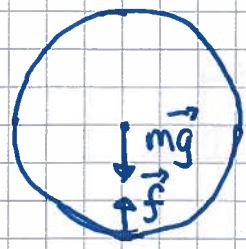
bestemt av $S(\varphi) = S(0) \exp(+\mu\varphi)$, dvs

$$m = 1\text{kg} \cdot \exp(+0.17 \cdot 9\pi) \approx 122\text{kg}$$

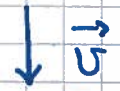
Friksjon i fluider [OS1 6.4, 14.7; YF 5.3; LL 8]

Ser på symmetriske legemer med hastighet $\vec{v}$ relativt omgivende fluid (gass eller væske) med massetetthet ρ og dynamisk viskositet μ

Eks: Ball i luft

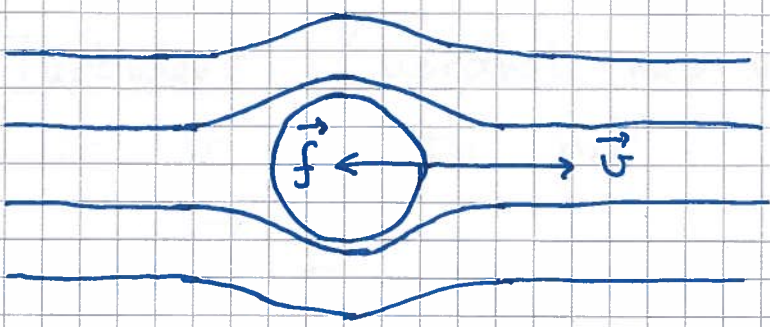

$\vec{f}$ = luftmotstand

areal πr^2 på tvers av $\vec{v}$

Laminær (pen, lagdelt) strømning av fluidet når v er liten nok :

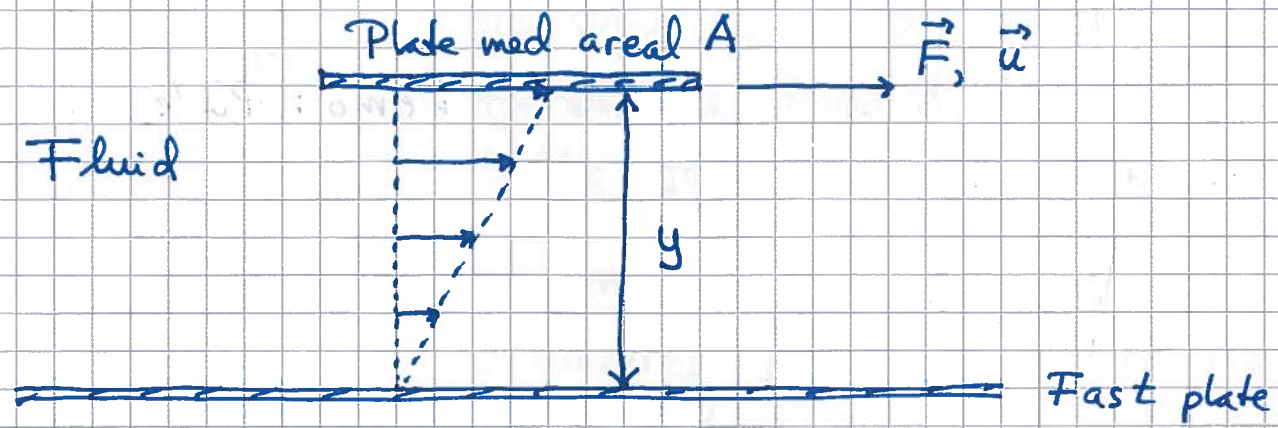

$$\vec{f} = -k \cdot \vec{v}$$

Kule, radius r : $k = 6\pi \mu r$ (Stokes' lov)

Dynamisk viskositet μ ; definisjon og måling:

Liten fart u på fri plate gir lineær fartsprofil i fluidet mellom platene.

Empirisk (dvs: eksperimentelt) finner man

$$F = \mu \cdot \frac{A \cdot u}{y}$$

der μ kalles fluidets dynamiske viskositet ; $[\mu] = \frac{\text{kg}}{\text{m} \cdot \text{s}}$

Tallverdier $\nu / 20^\circ\text{C}$:

Fluid	Luft	Vann	Glyserol	Sirup
μ	$2 \cdot 10^{-5}$	10^{-3}	1	10^2

Turbulent (uordnet, med virvler) strømning når v er stor nok :

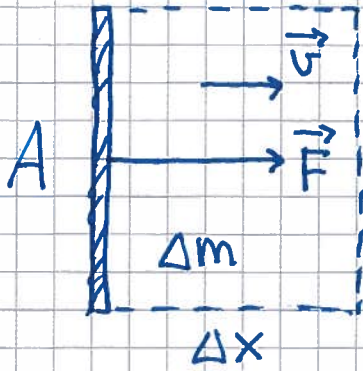
$$\vec{f} = - \left(\frac{1}{2} \rho A C_d \right) v^2 \hat{v}$$

C_d = drag-koeffisient (Kule: $C_d \approx 0.5$)

A = legemets areal på tvers av $\vec{v}$

Eks 1: C_d for plate

(26)

Må skyve plata med kraft F for å opprettholde konstant fart v , fordi lufta foran må settes i bevegelse.

Massen $\Delta m = \rho \cdot \Delta V = \rho \cdot A \cdot \Delta x$
akselereres fra 0 til v på tiden
 $\Delta t = \Delta x / v$.

N2 gir da: $F = \Delta m \cdot \frac{v}{\Delta t} = \rho A \Delta x \cdot \frac{v}{\Delta t} = \rho A v^2$, som
stemmer med $\frac{1}{2} \rho A C_d v^2$ dersom $C_d = 2$

Eks 2: Bilen Revolve har $A \approx 1.1 \text{ m}^2$ og $C_d \approx 1.35$.
Hva er luftmotstanden ved 100 km/h?

Løsning:

$$f = \frac{1}{2} \rho A C_d v^2$$
$$= \frac{1}{2} \cdot 1.2 \frac{\text{kg}}{\text{m}^3} \cdot 1.1 \text{ m}^2 \cdot 1.35 \cdot \left(\frac{100}{3.6}\right)^2 \frac{\text{m}^2}{\text{s}^2}$$
$$\approx \underline{\underline{690 \text{ N}}}$$

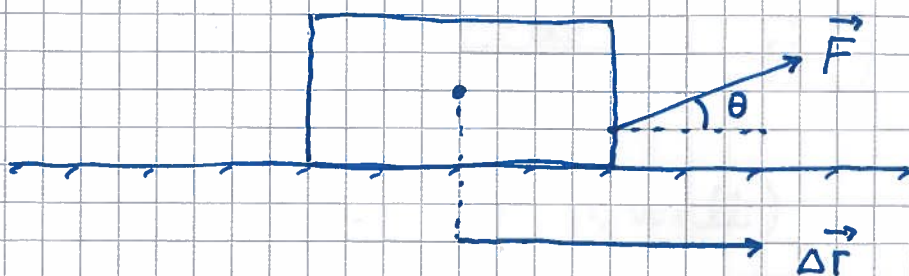
(Luft har $\rho \approx 1.2 \text{ kg/m}^3$)

Arbeid og energi [OS1 7, 8 ; YF 6,7 ; LL 4]

(27)

Arbeid [OS1 7.1 ; YF 6.1-6.3 ; LL 4.1]

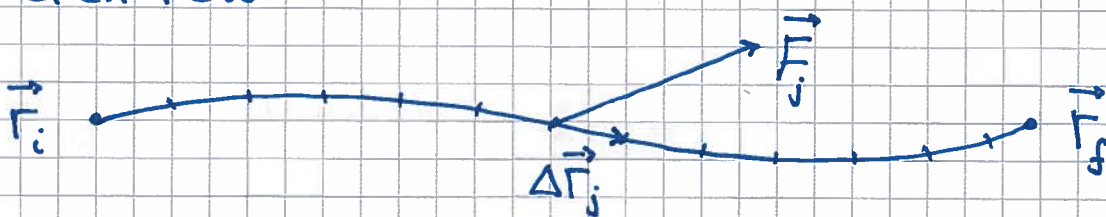
arbeid $\stackrel{\text{def}}{=}$ kraft * forflytning

$$\Delta W = \vec{F} \cdot \Delta \vec{r} = F \cdot \Delta r \cdot \cos \theta$$

= arbeid utført av $\vec{F}$ på klossen når klossens forflytning er $\Delta \vec{r}$

$$[W] = \text{N} \cdot \text{m} = \text{J} \quad (\text{joule})$$

Generelt :

$$W = \sum_j \Delta W_j = \sum_j \vec{F}_j \cdot \Delta \vec{r}_j \quad \xrightarrow{\Delta r_j \rightarrow 0} \int_{r_i}^{r_j} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

= arbeid utført av $\vec{F}$ ved forflytningen fra $\vec{r}_i$ til $\vec{r}_j$

Effekt [OS1 7.4 ; YF 6.4 ; LL 4.1]

(28)

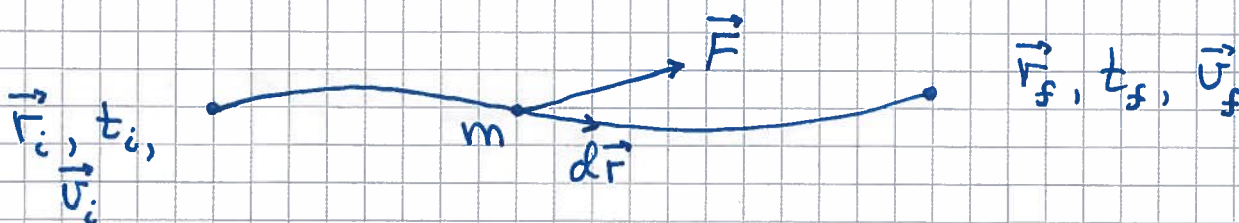
effekt $\stackrel{\text{def}}{=}$ arbeid (eller energi) pr tidsenhet

$$P = \frac{dW}{dt} = \frac{\vec{F} \cdot d\vec{r}}{dt} = \vec{F} \cdot \vec{v}$$

$$[P] = \text{J/s} = \text{W (watt)}$$

$$1 \text{ kWh} = 1000 \frac{\text{Wh}}{\text{s}} \cdot 3600 \text{ s} = 3.6 \text{ MJ}$$

Kinetisk energi [OS1 7.2 ; YF 6.2 ; LL 4.2]

$$W = \int_{t_i}^{t_f} \vec{F} \cdot d\vec{r} = \int_{t_i}^{t_f} m \frac{d\vec{v}}{dt} \cdot \vec{v} dt = m \int_{v_i}^{v_f} \vec{v} \cdot d\vec{v}$$

$$\vec{v} \cdot d\vec{v} = \frac{1}{2} (\vec{v} \cdot d\vec{v} + d\vec{v} \cdot \vec{v}) = \frac{1}{2} d(\vec{v} \cdot \vec{v}) = \frac{1}{2} d(v^2)$$

$$\Rightarrow W = \frac{1}{2} m \int_{v_i^2}^{v_f^2} d(v^2) = \frac{1}{2} m v_f^2 - \frac{1}{2} m v_i^2$$

$$K = \text{kinetisk energi} \stackrel{\text{def}}{=} \frac{1}{2} m v^2$$

$$\Rightarrow \boxed{W = \Delta K = K_f - K_i}$$

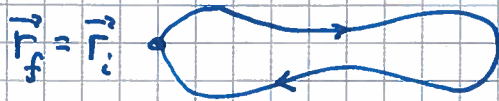
Arbeidet W utført på legemet tilsvarer endringen i legemets kin. energi, ΔK

Konservative krefter [os1 8.2 ; YF 7.3 ; LL 4]

(29)

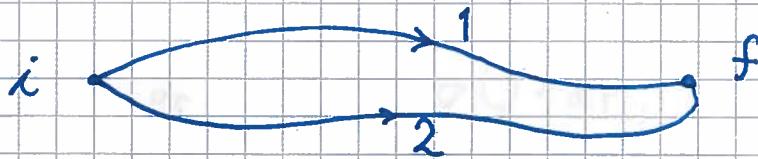
Anta at $\vec{F}$ virker på legeme som returnerer til startposisjonen:

Hvis $K_f = K_i$, er $W = \Delta K = 0$, dvs

$$\oint \vec{F} \cdot d\vec{r} = 0$$

Da er $\vec{F}$ en konservativ kraft, og arbeidet W er uavhengig av veien:

$$\begin{aligned} 0 = \oint \vec{F} \cdot d\vec{r} &= \left\{ \int_i^f \vec{F} \cdot d\vec{r} \right\}_1 + \left\{ \int_f^i \vec{F} \cdot d\vec{r} \right\}_2 \\ &= W_1 - W_2 \end{aligned}$$

$$\Rightarrow \underline{W_1 = W_2}$$

Konservative krefter: Tyngdekraft, coulombkraft

Friksjonskrefter er ikke konservative

Potensiell energi [OS1 8.1-8.4; YF 7.1-7.4; LL4.3-4.4] (30)

Hvis $\vec{F}$ er konservativ, defineres den potensielle energien slik:

$$U(\vec{r}) = - \int_{\vec{r}_0}^{\vec{r}} \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

Her har vi valgt å sette $U=0$ i $\vec{r} = \vec{r}_0$.

Dvs: Bare forskjeller i pot. energi har fysisk betydning

For liten forflytning er altså $dU = -\vec{F} \cdot d\vec{r}$.

Generelt er $dU = \nabla U \cdot d\vec{r}$, med

$$\nabla U = \hat{x} \frac{\partial U}{\partial x} + \hat{y} \frac{\partial U}{\partial y} + \hat{z} \frac{\partial U}{\partial z} = \text{gradienten til } U$$

$$d\vec{r} = \hat{x} dx + \hat{y} dy + \hat{z} dz$$

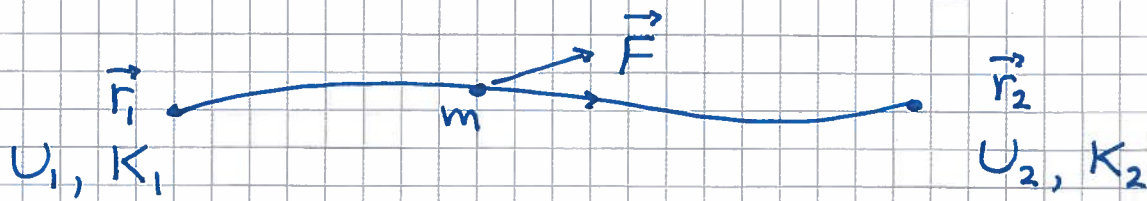
Sammenligning gir nå

$$\vec{F} = -\nabla U$$

Bevaring av mekanisk energi

[OS1 8.3 ; YF 7.1-7.3 ; LL 4.5]

$$\Delta K = K_2 - K_1 = W = \int_1^2 \vec{F} \cdot d\vec{r}$$

$$\begin{aligned} \Delta U &= U_2 - U_1 = - \int_0^2 \vec{F} \cdot d\vec{r} - \left\{ - \int_0^1 \vec{F} \cdot d\vec{r} \right\} \\ &= \int_2^0 \vec{F} \cdot d\vec{r} + \int_0^1 \vec{F} \cdot d\vec{r} = \int_2^1 \vec{F} \cdot d\vec{r} = -W \end{aligned}$$

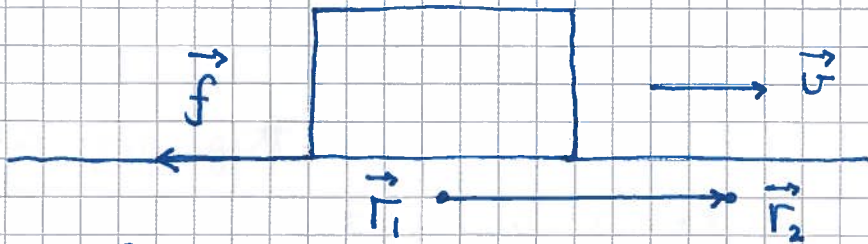
$$\Rightarrow K_2 - K_1 = U_1 - U_2$$

$$\Rightarrow K_1 + U_1 = K_2 + U_2$$

Dus: Total mekanisk energi,

$$E = K + U$$

er bevarat i et konservativt system

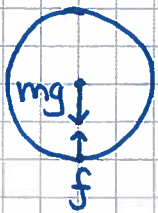
$$W_f = \int_1^2 \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0 \quad \text{siden } \vec{f} \text{ alltid har retning mot } d\vec{r}$$

Mekanisk energi tapes ; omdannes til varme, lyd etc.

Siden $\oint \vec{f} \cdot d\vec{r} < 0$, er $\vec{f}$ ikke konservativ

Ved ren rulling er kontaktpunktet i ro, dvs statisk friksjon, $d\vec{r} = 0 \Rightarrow W_f = 0$, og mek. energi er bevart.

Ekse : Bordtennisball som faller

$m = 2.7 \text{ g}$
 $r = 20 \text{ mm}$
 $C_d = 0.5$

- Hva er max fart ?
- Anta max fart og bestem $|W_f|$ når ballen har falt 20 m. ($v_i = 0$)

Løsning :

• Vi antar $f = \frac{1}{2} \rho A C_d v_t^2$ når $v = v_{\text{max}} = v_t =$ terminalhastigheten

N1 $\Rightarrow f = mg \Rightarrow v_t = \sqrt{2mg / \rho A C_d} \approx \underline{8.4 \text{ m/s}}$ ($\rho = 1.2 \text{ kg/m}^3 ; A = \pi r^2$)

• $E_i = U_i = mgh ; E_f = \frac{1}{2} m v_t^2$

$|W_f| = E_i - E_f = mgh - \frac{m^2 g}{\rho A C_d} = mg (h - m / \rho A C_d)$
 $= \underline{0.43 \text{ J}}$, som er 82% av opprinnelig mek. energi.

(Fritt fall 20 m $\Rightarrow v_f = \sqrt{2gh} \approx 20 \text{ m/s}$)

Impuls [0s1 9 ; YF 8 ; LL 5]

(= bevægelsesmængde = linear momentum)

N2, for gitt masse m :

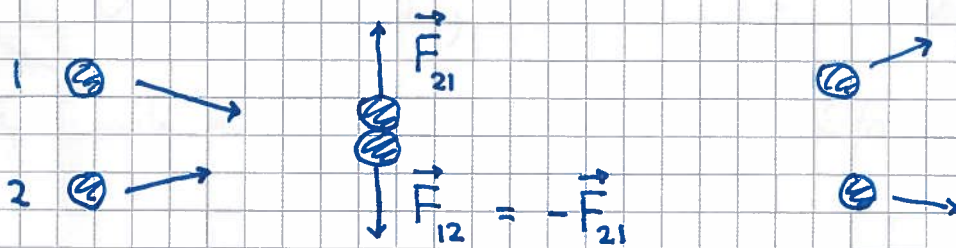
$$\vec{F} = m \frac{d\vec{v}}{dt} = \frac{d}{dt} (m\vec{v}) = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

$$\vec{p} \stackrel{\text{def}}{=} m\vec{v} = \text{massens impuls} ; [p] = \text{kg m/s}$$

$\Rightarrow$ Hvis $\vec{F} = 0$, er $\vec{p}$ bevart

Loven om impulsbevarelse

Indre krefter i et system endrer ikke total impuls:

$$N3 \Rightarrow \vec{F}_{21} + \vec{F}_{12} = 0$$

$$\stackrel{N2}{\Rightarrow} \frac{d\vec{p}_1}{dt} + \frac{d\vec{p}_2}{dt} = 0$$

$$\Rightarrow \frac{d}{dt} \{ \vec{p}_1 + \vec{p}_2 \} = 0$$

$$\Rightarrow \vec{p}_{\text{tot}} = \vec{p}_1 + \vec{p}_2 = \text{konstant}$$

Kollisjoner [OS1 9.2-9.4; YF 8.3, 8.4; LL 5] (34)

Hvis ytre krefter kan neglisjeres, er total impuls bevart i en kollisjon; men ikke nødvendigvis mek. energi E .

Elastisk støt: $\Delta E = 0$

Uelastisk støt: $\Delta E < 0$

Fullstendig uelastisk støt: Legemene henger sammen med felles hastighet etter kollisjonen. Gir maksimalt tap av mekanisk energi E .

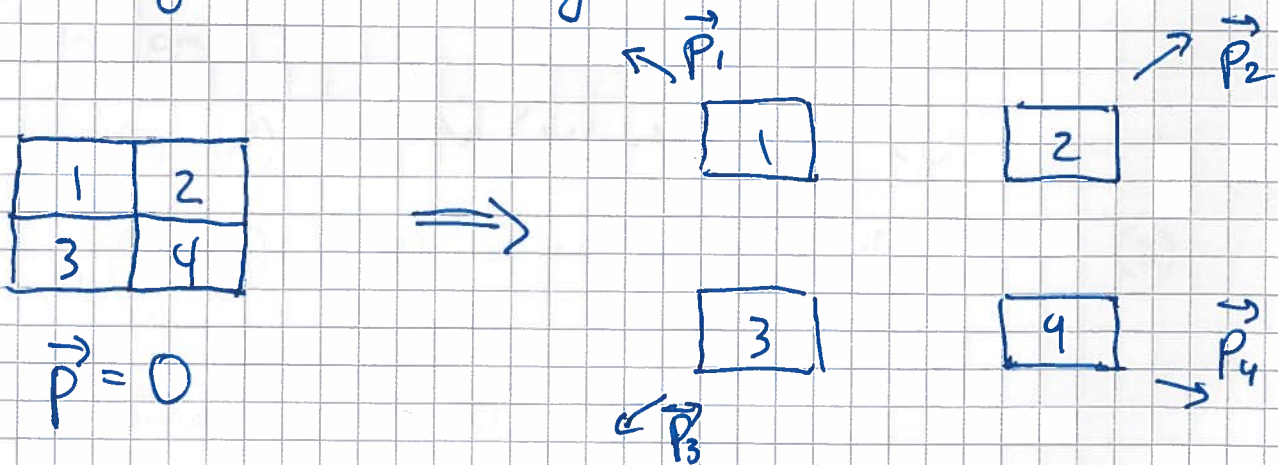
De fleste kollisjoner er kortvarige og skjer på et gitt sted

$$\Rightarrow \Delta U \approx 0, \quad \Delta E \approx \Delta K \text{ i kollisjonen}$$

Tapt mek. energi transformeres til deformasjon, varme, lyd.

En eksplosjon kan betraktes som en "omvendt"

fullstendig uelastisk kollisjon:

$$\sum_{j=1}^4 \vec{p}_j = 0$$

Sentralt støt [OS1 9.4; YF 8.2-8.4; LL 5.3]

(35)

Støt mellom m og M langs ei linje:

Før: $m \rightarrow v$ $V \leftarrow M$ ($\rightarrow +$)

Etter: $v' \leftarrow m$ $M \rightarrow V'$

$$\text{Alltid: } \Delta p = 0 \Rightarrow mv + MV = mv' + MV' \quad (1)$$

(a) Fullst. uel. støt:

$$v' = V' = \frac{mv + MV}{m + M}$$

(b) Delvis uel. støt: Ikke løsbart (1 lign., 2 ukjente)

(c) Elastisk støt:

$$\Delta K = 0 \Rightarrow \frac{1}{2}mv^2 + \frac{1}{2}MV^2 = \frac{1}{2}m(v')^2 + \frac{1}{2}M(V')^2 \quad (2)$$

Skriver om (1) og (2):

$$m(v - v') = M(V' - V) \quad (1)$$

$$m(v - v')(v + v') = M(V' - V)(V' + V) \quad (2)$$

(2) dividert med (1) gir

$$v + v' = V' + V \quad (3)$$

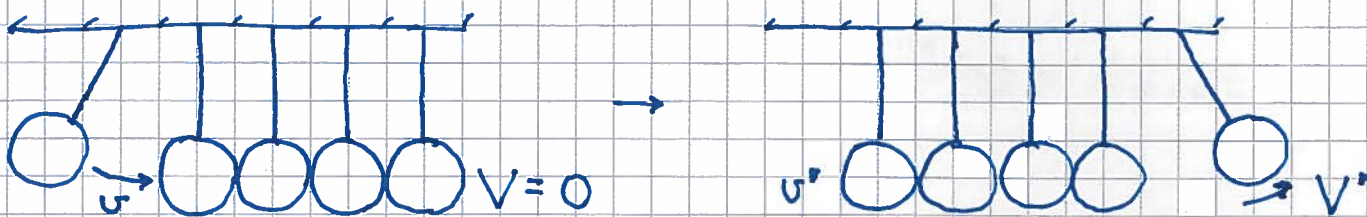
Tar hvor $(3) \cdot M - (1)$ og $(3) \cdot m + (1)$ og får

(36)

$$u' = \frac{M}{m+M} \left\{ 2V + u \cdot \frac{m-M}{M} \right\}$$

$$V' = \frac{m}{M+m} \left\{ 2u + V \cdot \frac{M-m}{m} \right\}$$

Eks 1: Newtons kugge

$$m = M \Rightarrow V' = u, \quad u' = V = 0$$

Eks 2: Elastisk ball mot vegg

$$u' = \frac{M}{m+M} \left\{ 0 + u \cdot \frac{m-M}{M} \right\} \stackrel{m \ll M}{=} -u$$

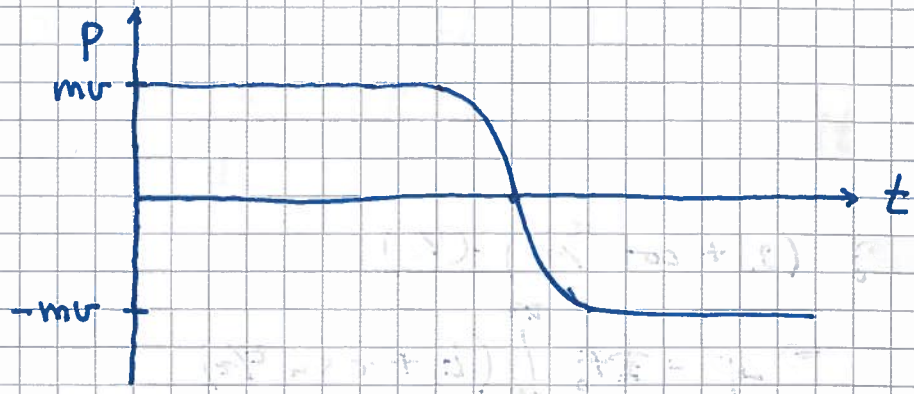
$$\Rightarrow K' = \frac{1}{2} m (u')^2 = \frac{1}{2} m u^2 = K \quad ; \quad \text{OK}$$

$$p' = m u' + M V' = -m u + M \cdot \frac{m}{m+M} \cdot 2u$$

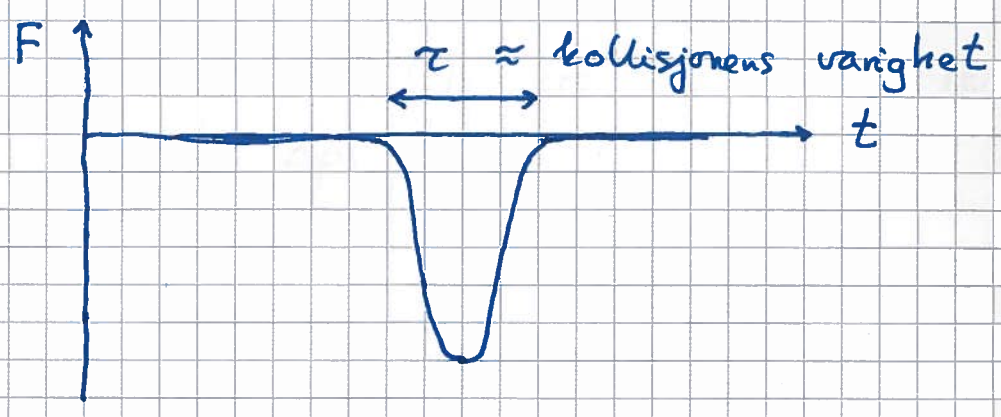
$$= -m u + 2m u = m u = p \quad ; \quad \text{OK}$$

Ballens impuls $p(t)$ (kvalitativt):

Kraften fra veggen på ballen, $\vec{F}(t) = d\vec{p}/dt$:

Anta f.eks. $\tau \approx 2 \text{ ms}$ og $|\Delta \vec{v}| \approx 40 \text{ m/s}$.

Gir en midlere akselerasjon i støtet

$$\langle a \rangle \approx \frac{40 \text{ m/s}}{0.002 \text{ s}} = 20 \text{ km/s}^2 \gg g$$

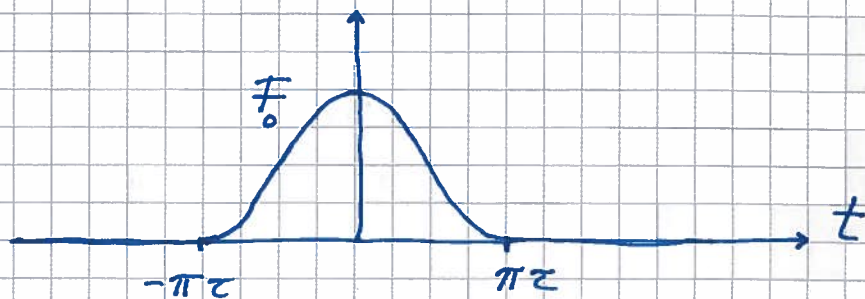
Dvs, tyngden mg kan trygt neglisjeres i selve kollisjonen

Kraftstøt ("impulse") :

Ytre kraft $\vec{F}(t)$ gir legemet en impulsendring

$$\Delta \vec{p} = \int d\vec{p} = \int \vec{F}(t) dt$$

Eks :

Anta $F(t) = \frac{1}{2} F_0 (1 + \cos t/\tau)$ for $|t| \leq \pi\tau$
og regn ut Δp .

Løsn :

$$\Delta p = \int_{-\pi\tau}^{\pi\tau} F(t) dt$$

$$= \frac{1}{2} F_0 \int_{-\pi\tau}^{\pi\tau} (t + \tau \sin t/\tau)$$

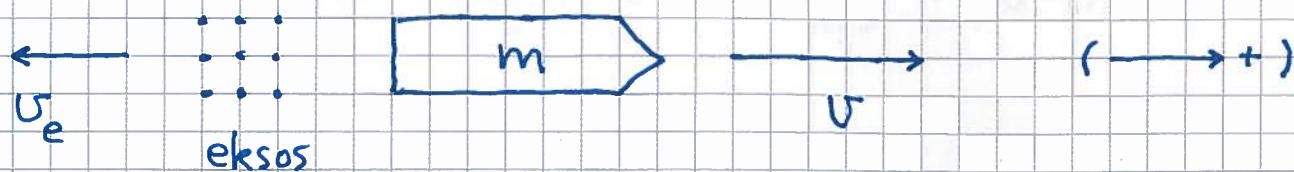
$$= \frac{1}{2} F_0 \cdot 2\pi\tau$$

$$= \underline{\underline{\pi F_0 \tau}}$$

Rakett [OS1 9.7; YF 8.6; LL 5.4]

(39)

Eksosfart relativt raketten : $u < 0$

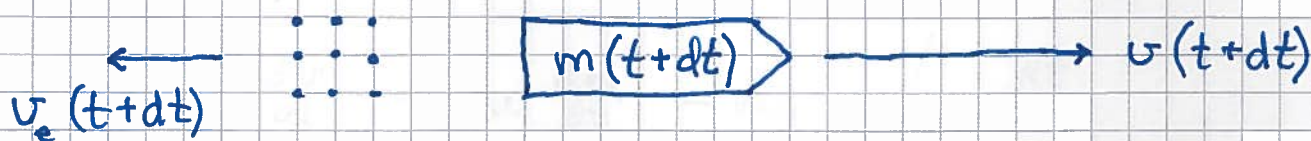
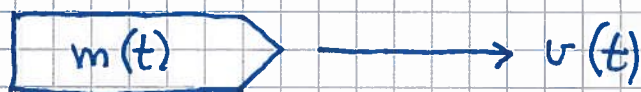
Rakettfart — " — fast system: $v > 0$

Eksosfart — " — — " — : $u_e = u + v$

Drivstoff-forbruk pr tidsenhet : $dm/dt < 0$

Anta $u = \text{konstant}$ og (foreløpig) $F_{\text{ytre}} = 0$

$\Rightarrow$ Impulsen er bevart for en gitt masse :

$$dm_e = -dm$$

$$p(t) = m(t) \cdot v(t)$$

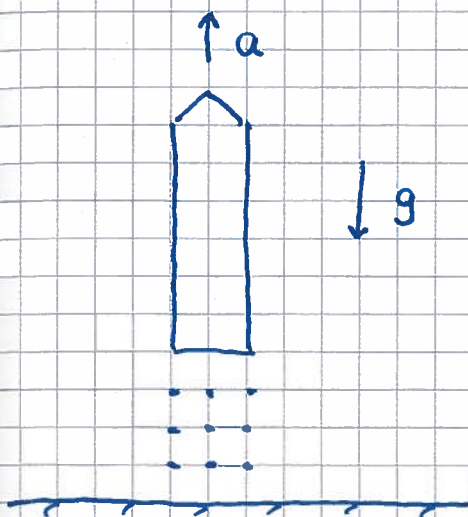
$$\begin{aligned} p(t+dt) &= m(t+dt) \cdot v(t+dt) + dm_e \cdot v_e(t+dt) \\ &= [m(t) + dm] \cdot [v(t) + dv] - dm \cdot [u + v(t) + dv] \\ &= m(t) \cdot v(t) + m(t) \cdot dv - dm \cdot u \end{aligned}$$

$$p(t+dt) = p(t) \quad \Rightarrow \quad m dv - u dm = 0$$

Derivasjon med dt gir $m \frac{dv}{dt} = u \frac{dm}{dt}$, som er N2, (40)

$ma = F_{\text{skyr}}$, med skyrkraft $F_{\text{skyr}} = u \cdot \dot{m} > 0$.

For oppskyting fra bakken: $F_{\text{ytte}} = -mg$

$$\Rightarrow ma = u \dot{m} - mg$$

Må (selvsagt) ha
 $u \dot{m} > mg$

for å kunne ta av
fra bakken.

Øving:

$$m \frac{dv}{dt} = u \frac{dm}{dt} - mg \quad / \cdot \frac{dt}{m}$$

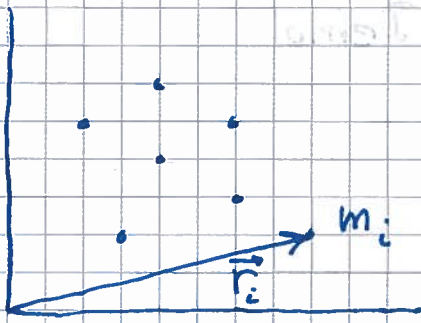
$$\Rightarrow dv = u \frac{dm}{m} - g dt$$

som kan integreres.

Massesenter [OS1 9.6; YF 8.5 + oppg 8.115, 116;
(Tyngdepunkt) LL 5.6, 5.8, 6.1]

(41)

N punktmasser $m_1, m_2, \dots, m_N$
i posisjoner $\vec{r}_1, \vec{r}_2, \dots, \vec{r}_N$

Systemets massesenter: $\vec{R}_{CM} = \frac{1}{M} \sum_i m_i \vec{r}_i$

Systemets totale masse: $M = \sum_i m_i$

Med kontinuerlig massefordeling:

$$m_i \rightarrow dm; \quad \sum_i \rightarrow \int$$

$$\Rightarrow \vec{R}_{CM} = \frac{1}{M} \int \vec{r} dm; \quad M = \int dm$$

Masseelementet dm :

1D: $dm = \lambda dl$; $\lambda =$ masse pr lengde^{enhet}; $dl =$ lengdeelement

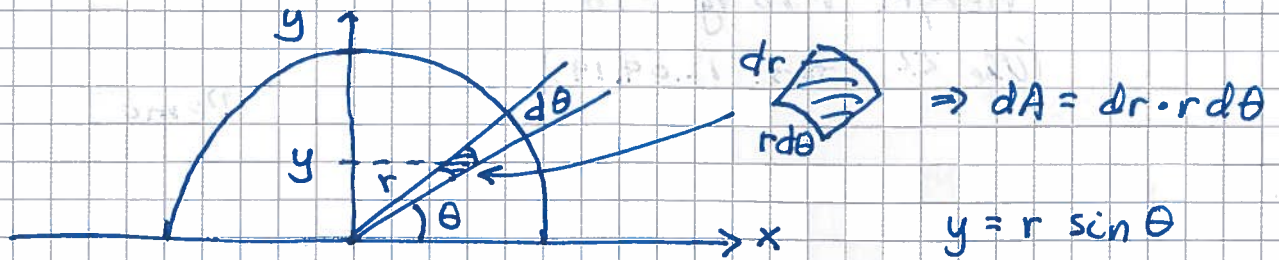
2D: $dm = \sigma dA$; $\sigma =$ " " flateenhet; $dA =$ flatelement

3D: $dm = \rho dV$; $\rho =$ " " volum^{enhet}; $dV =$ volumelement

Uniform massefordeling: $\frac{dm}{M} = \frac{dV}{V}$ osv

Ekse 1: Halv sirkulær plate, radius R

(42)

$$X = 0 \text{ pga symmetri} \Rightarrow \vec{R}_{cm} = Y \cdot \hat{y}$$

$$\begin{aligned} Y &= \frac{1}{M} \int y \, dm = \frac{1}{A} \int y \, dA ; A = \frac{1}{2} \pi R^2 \\ &= \frac{2}{\pi R^2} \int_0^R \int_0^\pi r \sin \theta \, dr \, r \, d\theta \\ &= \frac{2}{\pi R^2} \left| \frac{r^3}{3} \right|_0^R \cdot \left| (-\cos \theta) \right|_0^\pi = \frac{2}{\pi R^2} \cdot \frac{1}{3} R^3 \cdot 2 = \underline{\underline{\frac{4R}{3\pi} \approx 0.42R}} \end{aligned}$$

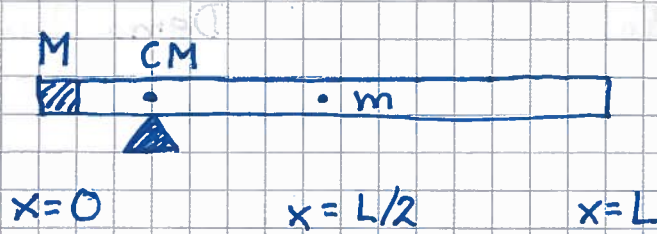
Beregn selv disse:

Halv tynn ring: $Y = \frac{2}{\pi} R$

Halv kompakt kule: $Y = \frac{3}{8} R$

Eks 2: Rør med "punktmasse" i enden

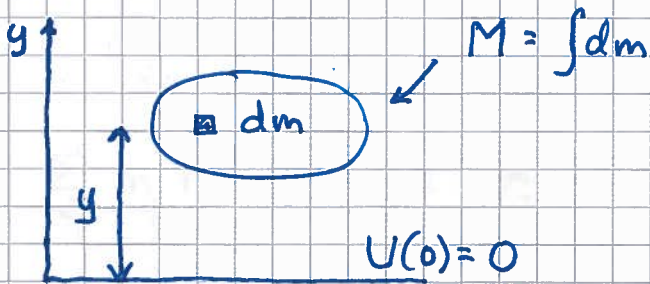

$m = 165 \text{ g}$

$M = 305 \text{ g}$

$$\bar{x}_{CM} = \frac{1}{m+M} \left\{ M \cdot 0 + \int_0^L x \cdot \frac{m dx}{L} \right\} = \frac{mL}{2(m+M)} \approx \underline{0.18L}$$

Eks 3 : Potensiell energi i tyngdefeltet

$U = \int dU = \int g y dm = g M Y$, dvs som om hele massen M er plassert i CM's høyde Y

Legemets tyngdepunkt er der det vil balansere (som røret i Eks 2).

Som regel er g like stor for hele systemet. Da er CM og tyngdepunktet samme sted.

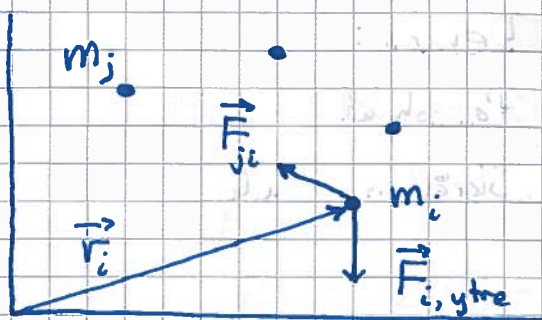
CM's bevegelse

[OS1 9.6 ; YF 8.5 ; LL 5.8]

(44)

Exp. med rør viser / antyder at CM beveger seg som om hele massen er samlet i CM.

Bevis:

$$N2 \text{ for } m_i : m_i \ddot{\vec{r}}_i = \vec{F}_{i,ytre} + \sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji}$$

Vi tar $\sum_i$ på begge sider.

$$\sum_i m_i \ddot{\vec{r}}_i = \frac{d^2}{dt^2} \left\{ \sum_i m_i \vec{r}_i \right\} = \frac{d^2}{dt^2} \{ M \vec{R}_{cm} \} = M \ddot{\vec{R}}_{cm}$$

$$\sum_i \vec{F}_{i,ytre} = \vec{F}_{ytre} = \text{netto ytre kraft på systemet}$$

$$\sum_i \sum_{j \neq i} \vec{F}_{ji} = \underbrace{\vec{F}_{21} + \vec{F}_{12}}_{=0} + \dots + \underbrace{\vec{F}_{N,N-1} + \vec{F}_{N-1,N}}_{=0} = 0$$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{F}_{ytre} = M \ddot{\vec{R}}_{cm}}$$

CM's bevegelse er som om hele massen M er samlet i $\vec{R}_{cm}$ og blir påvirket av netto ytre kraft $\vec{F}_{ytre}$.

Eks: $\vec{F} \rightarrow \boxed{M}$ $\vec{F} \rightarrow \boxed{M}$ $\vec{A}_{cm} = \frac{\vec{F}}{M}$ for begge klasser

Men klossen til høyre vil også få en rotasjon om CM.

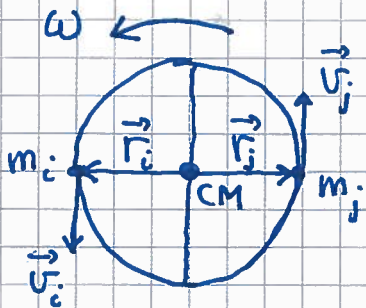
Ikke helt stive legemer kan også få indre vibrasjon.

Rotasjon [OS1 10,11; YF 9,10; LL 5,6]

De neste 2-3 ukene:

- Rotasjon om akse gjennom CM

Hvis CM er i ro (ren rotasjon):

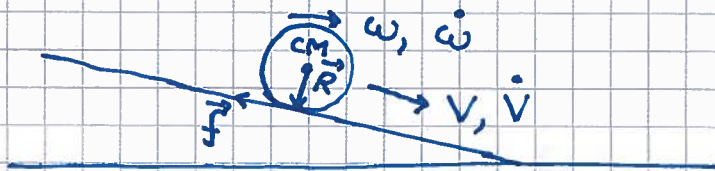
$$K_{CM} = \frac{1}{2} M V_{CM}^2 = 0$$

$$\vec{p} = \sum_i m_i \vec{v}_i = 0$$

Men vi har rotasjonsenergi $K_{rot} = \sum_i \frac{1}{2} m_i v_i^2 > 0$

og dreieimpuls (mhp CM) $\vec{L} = \sum_i \vec{r}_i \times \vec{p}_i \neq 0$

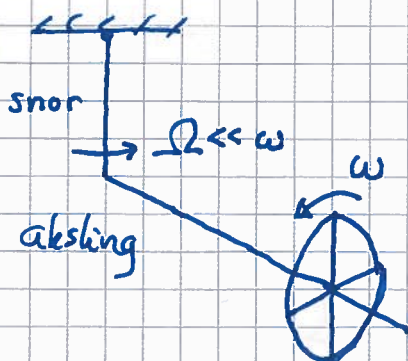
- Rulling: Translasjon av CM + Rotasjon om CM

$\dot{v} > 0$ pga netto ytre kraft $\vec{F} = \vec{G}_{||} - \vec{f}$

$\dot{\omega} > 0$ pga netto ytre dreiemoment (mhp CM) $\vec{\tau} = \vec{R} \times \vec{f}$

- Kompleks dynamikk

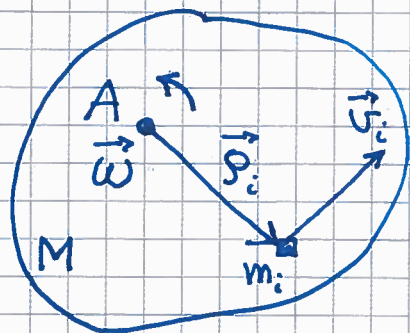

Preesjon
Gyroskop

Rotasjonsenergi. Tregghetsmoment [OST 10.4; YF 9.4; LL 6.2-6.4] (46)

Ser (stort sett!) på stive legemer, og først ren rotasjon om fast akse (ikke nødvendigvis gjennom CM):

Antar rotasjonsaksen A langs $\hat{z}$ ut av planet.

Lar vinkelfarten være en vektor langs rot.aksen:

$$\vec{\omega} = \omega \hat{z}$$

Høyrehåndsregel (HHR) for "fortegnet" på $\vec{\omega}$:

4 fingre på HH følger rot. bevegelsen. (Her: Mot klokke)

Da peker tommelen langs $\vec{\omega}$.

Fra figur:

$$\vec{\rho}_i = \rho_i \hat{\rho} \quad ; \quad \rho_i = \text{avstand fra A til } m_i$$

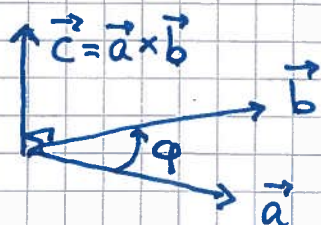
$$\vec{v}_i = v_i \hat{\phi} \quad ; \quad \vec{v}_i = \text{farten til } m_i$$

$$\vec{\rho}_i \perp \vec{v}_i, \quad \vec{\rho}_i \perp \vec{\omega}, \quad \vec{v}_i \perp \vec{\omega}$$

$$\text{Fra før: } v_i = \rho_i \omega$$

$$\text{Dermed: } \vec{v}_i = \vec{\omega} \times \vec{\rho}_i$$

HHR for kryssprodukt: 4 fingre langs $\vec{a}$ bøyes mot $\vec{b}$; da peker tommelen langs $\vec{a} \times \vec{b}$:

$$c = |\vec{c}| = |\vec{a} \times \vec{b}| \\ = a \cdot b \cdot \sin \phi$$

Bruker her syylinderkoordinater = polarkoord. + z

= ρ, φ, z [Reserverer $\vec{r}$ som posisjonsvektor relativt origo!]

Rotasjonsenergi:

$$K_{rot} = \sum_i \frac{1}{2} m_i v_i^2 = \frac{1}{2} \left\{ \sum_i m_i \rho_i^2 \right\} \omega^2 = \frac{1}{2} I \omega^2$$

der I = legemets treghetsmoment mhp rot.aksen A:

$$I \stackrel{def}{=} \sum_i m_i \rho_i^2$$

Med kontinuerlig massefordeling: $m_i \rightarrow dm$; $\sum_i \rightarrow \int$

$$I = \int \rho^2 dm$$

ρ = avstand fra A til dm

Generell bevegelse for stivt legeme: Translasjon av CM, med fart $\vec{V}$, og rotasjon om akse gjennom CM, med vinkel fart $\vec{\omega}$.

Total kin. energi blir (ganske enkelt!)

$$K = K_{trans} + K_{rot} = \frac{1}{2} M V^2 + \frac{1}{2} I_0 \omega^2$$

Se utlagt notat for utledning. [og YF 10.3; LL 6.6]

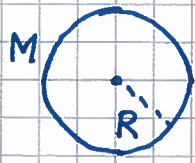
Notasjon: I_0 betyr mhp akse gjennom CM.

Tregghetsmoment, eksempler [OS1 10.5; YF 9.6; LL 6.3]

(48)

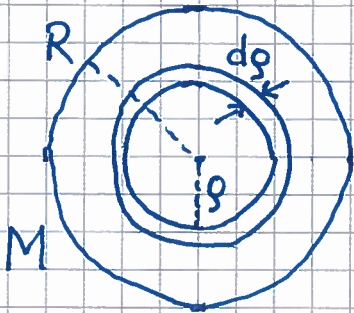
- Ring eller hul sylinder

$$I_0 = \int r^2 dm = R^2 \int dm = \underline{\underline{MR^2}}$$

[Oppgis ikke til eksamen]

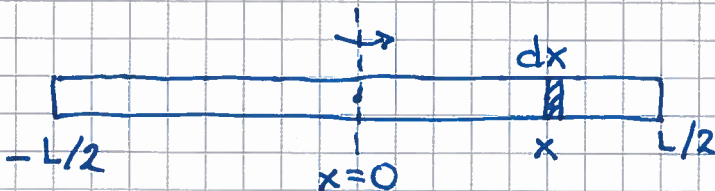
- Skive eller kompakt sylinder = sum av tynne ringer med radius g og tykkelse dg

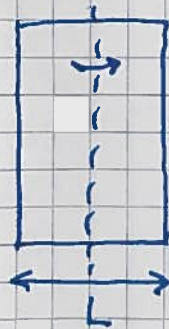
$$\begin{aligned} dI_0 &= g^2 dm = g^2 \cdot M \cdot dA / \pi R^2 \\ &= g^2 \cdot M \cdot 2\pi g dg / \pi R^2 = 2Mg^3 dg / R^2 \end{aligned}$$

$$I_0 = \int dI_0 = \frac{2M}{R^2} \int_0^R g^3 dg = \underline{\underline{\frac{1}{2} MR^2}} \quad [\text{Oppgis}]$$

- Tynn stang eller tynn plate (f.eks. ei dør)

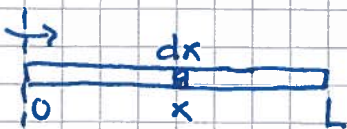
eller

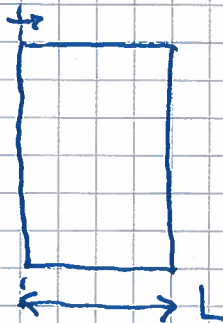
$$g = x, \quad dm = M \cdot dx / L$$

$$\Rightarrow I_0 = \int_{-L/2}^{L/2} x^2 \cdot M dx / L = \underline{\underline{\frac{1}{12} ML^2}} \quad [\text{Oppgis}]$$

Mhp akse ved enden:

eller

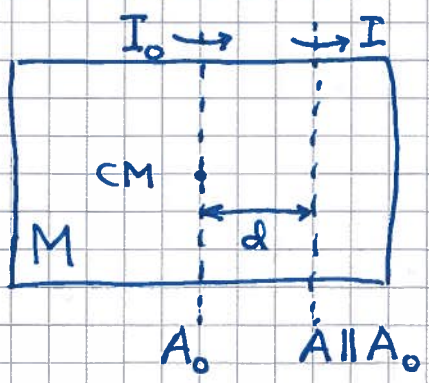
$$I = \int_0^L x^2 M dx / L = \underline{\underline{\frac{1}{3} ML^2}}$$

[Oppgis ikke pga Steiners sets, som oppgis]

- Kuleskall : $I_o = \frac{2}{3}MR^2$
  - Kompakt kule: $I_o = \frac{2}{5}MR^2$
- } Oppgis. Se øving/LF for detaljer.

Steiners sats [OS1 10.5; YF 9.5; LL 6.3]

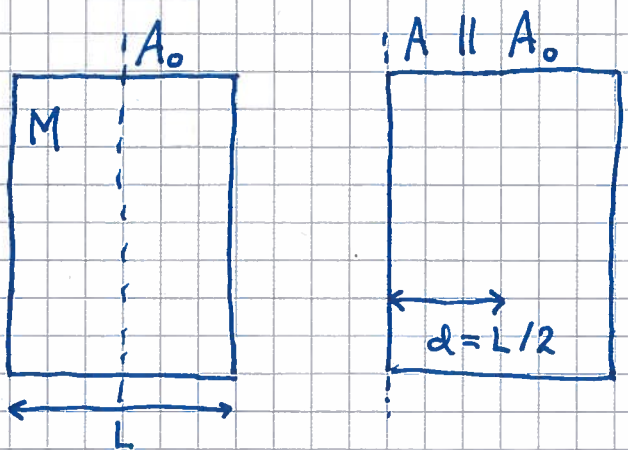

Med A parallell med A_o er

$$I = I_o + Md^2$$

[Se notat for utledning]

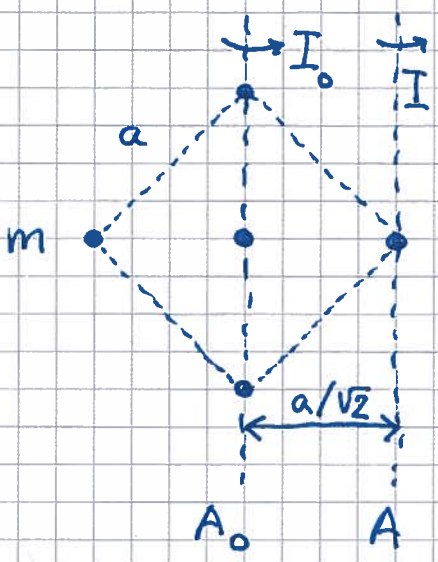
Eks 1: Dør

$$I = I_o + M \cdot (L/2)^2$$

$$= \frac{1}{3} ML^2 \quad (\text{OK!})$$

Eks 2: System med 5 punktmasser

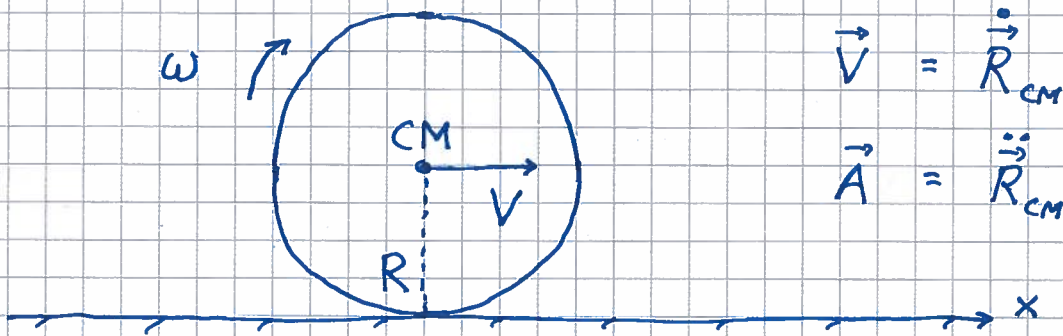

$$I_o = 2 \cdot m \cdot (a/\sqrt{2})^2 = \underline{ma^2}$$

$$\Rightarrow I = I_o + 5m \cdot (a/\sqrt{2})^2 = \underline{\frac{7}{2} ma^2}$$

Rulling [OS1 11.1 ; YF 10.3 ; LL 6.7]

50

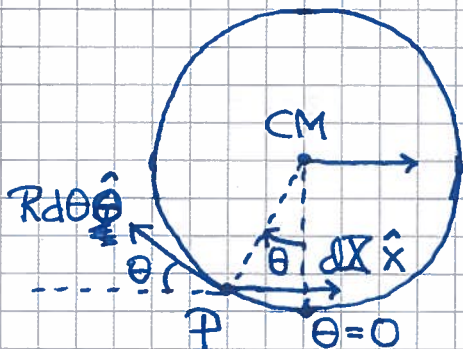
$$\vec{V} = \dot{\vec{R}}_{CM}$$
$$\vec{A} = \ddot{\vec{R}}_{CM} = \dot{\vec{V}}$$

Ren rulling : Ved rotasjon en liten vinkel $d\theta = \omega dt$ om CM flyttes CM lengden $dx = R d\theta = R\omega dt$ mot høyre, slik at $dx/dt = R\omega$, dvs

$$\boxed{V = R\omega}$$

Rullebetingelsen ($\Rightarrow A = R\dot{\omega}$)

Punkt P på periferien følger en sykloide :

Forflytning av P ved vinkelendring fra θ til $\theta + d\theta$:

$$d\vec{r} = R d\theta \hat{\theta} + dX \hat{x}$$

Her er

$$\hat{\theta} = -\hat{x} \cos \theta + \hat{y} \sin \theta \quad \text{og} \quad dX = R d\theta$$

slik at

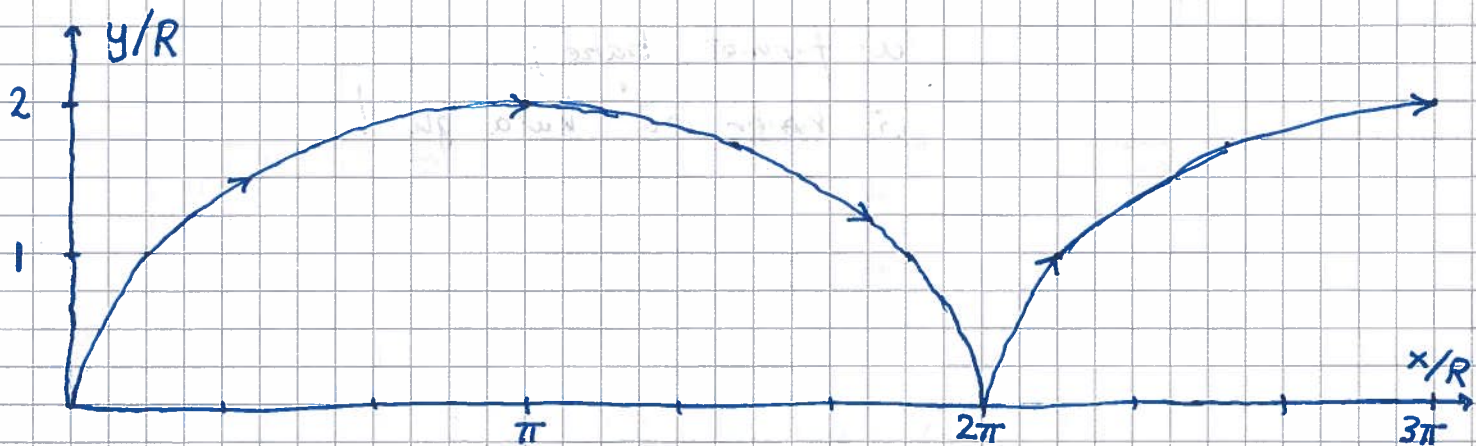
$$d\vec{r} = \hat{x} R d\theta (1 - \cos \theta) + \hat{y} R d\theta \sin \theta$$

Anta P i origo, $x=y=0$, når $\theta=0$. Da er

$$\vec{r} = \int d\vec{r} = \int_0^\theta \{ \hat{x} R d\theta (1 - \cos\theta) + \hat{y} R d\theta \sin\theta \}$$

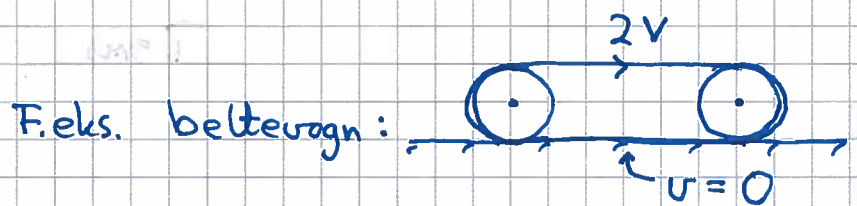
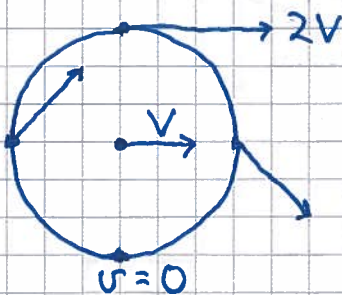
$$= \underline{\hat{x} R (\theta - \sin\theta) + \hat{y} R (1 - \cos\theta)}$$

Hastigheten til P:

$$\vec{v} = \hat{x} (R\dot{\theta} - R\dot{\theta} \cos\theta) + \hat{y} R\dot{\theta} \sin\theta$$

$$= \hat{x} V (1 - \cos\theta) + \hat{y} V \sin\theta$$

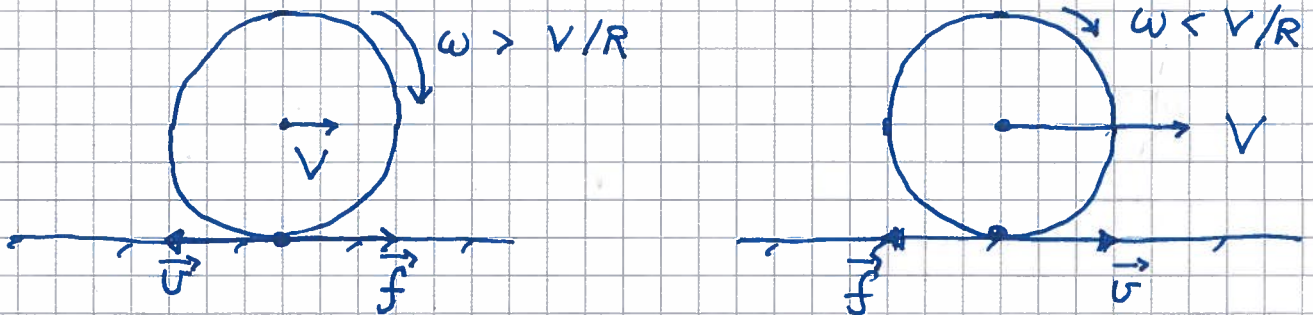
Merk: $v=0$ når P har kontakt med underlaget; da er $P_f = \vec{f} \cdot \vec{v} = 0$, dvs null effekttap, selv med $f \neq 0$.

Med ren rulling er $K = \frac{1}{2} M V^2 + \frac{1}{2} I_0 \omega^2 = \frac{1}{2} M V^2 + \frac{1}{2} c M R^2 \cdot \frac{V^2}{R^2}$

$$= \underline{(1+c) \cdot \frac{1}{2} M V^2}; \quad c = \frac{2}{5} \text{ for kompakt kule, osv.}$$

Sluring: Ruller og glir. [OS1 11.1 ; LL 6.7] (52)

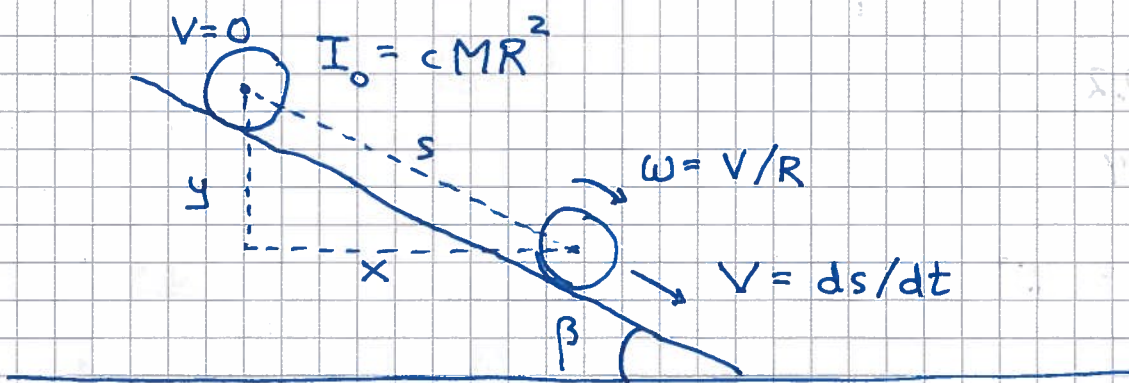
Hvis $\omega \neq V/R$, har legemets kontaktpunkt farten $v = V - \omega R \neq 0$, dvs det glir:

$$f = \mu_k \cdot N \quad ; \quad P_f = \vec{f} \cdot \vec{v} < 0$$

⇒ taper mek. energi pr tidsenhed lik $|P_f|$

Ren rulling på skråplan [OS1 11.1 ; YF 10.3 ; LL 6.8]

Bestem V , A , f og største β som gir ren rulling

Løses enklast med energibevarelse: $|\Delta U| = |\Delta K|$

$$\Rightarrow Mgy = (1+c) \frac{1}{2} MV^2 \quad \Rightarrow \underline{V = \sqrt{2gy / (1+c)}}$$

$$\Rightarrow V(\text{kule}) > V(\text{skive}) > V(\text{kuleskall}) > V(\text{hul sylinder})$$

$$\begin{aligned}
 A &= \frac{dV}{dt} = \frac{dV}{dy} \cdot \frac{dy}{ds} \cdot \frac{ds}{dt} \\
 &= \sqrt{\frac{2g}{1+c}} \cdot \frac{1}{2} y^{-1/2} \cdot \sin \beta \cdot V \quad (V = \sqrt{\frac{2g}{1+c}} \cdot y^{1/2}) \\
 &= \underline{\underline{\frac{g \sin \beta}{1+c}}}
 \end{aligned}$$

Uten friksjon: $F_{||} = Mg \sin \beta \Rightarrow A (f=0) = g \sin \beta$
 $\Rightarrow$ Vi må ha $\vec{f}$, rettet oppover skråplanet.

$$\begin{aligned}
 N2: \quad Mg \sin \beta - f &= MA = Mg \sin \beta / (1+c) \\
 \Rightarrow \quad \underline{\underline{f = \frac{c}{1+c} Mg \sin \beta}}
 \end{aligned}$$

Ren rulling bare dersom

$$f \leq f_{max} = \mu_s \cdot N = \mu_s Mg \cos \beta$$

$$\Rightarrow \frac{c}{1+c} \sin \beta \leq \mu_s \cos \beta$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{\beta \leq \arctan \left\{ \mu_s \cdot \frac{1+c}{c} \right\}}}$$

Eks: Stålkule på plastbane, med $\beta = 30^\circ$
 $\mu_s \approx 0.2, \quad c = 0.4$

$$\Rightarrow A = 0.36g$$

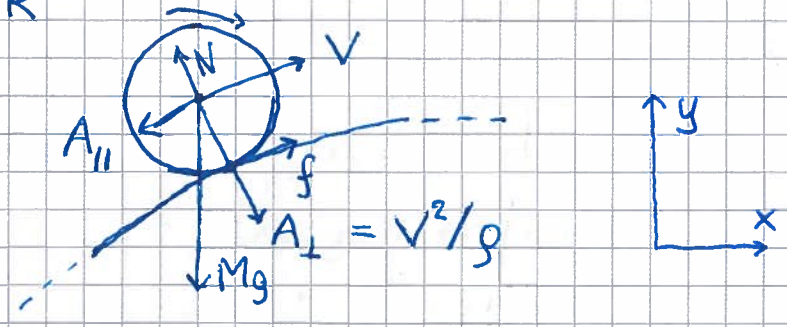
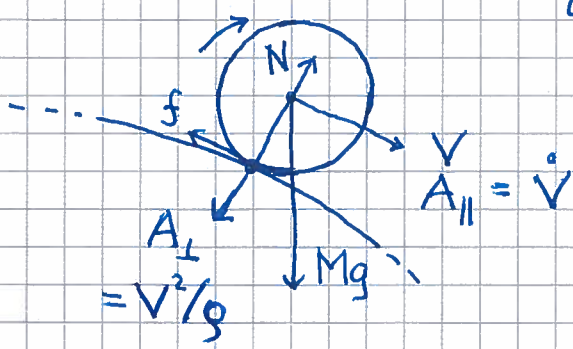
$$f = 0.14 Mg$$

$$\beta_{max} = \arctan(0.7) = 35^\circ$$

Lab: Ren rulling på krum bane

$\omega = v/R$

$I_0 = c = MR^2$

$A_{\parallel} = \dot{v} = g \sin \beta / (1+c) ; \tan \beta = dy/dx = y'$

$A_{\perp} = v^2/g ; 1/g = |y''| / [1 + (y')^2]^{3/2}$

$N \perp$ banen:

$$MA_{\perp} = MV^2/g = \begin{cases} Mg \cos \beta - N & \text{(krumning ned)} \\ N - Mg \cos \beta & \text{(--- opp)} \end{cases}$$

Ekperimentelt:

- Film av bevegelsen
  - "Tracking" av CM gir $\{x(t), y(t)\}_{exp}$
  - Måling av $y(x)$ i 8 festepunkter.
- Gir god tilnærming til hele banen $y(x)$ med såkalte kubiske splines (se neste side).

Numerikk:

- Beregn $\{x(t), y(t)\}_{num}$ med utgangspunkt i $dV/dt = g \sin \beta / (1+c)$, startbetingelser $\{x(0), y(0)\}$ og kjent bane $y(x)$, dvs kjent $\beta = \arctan(dy/dx)$

Kubisk spline: Labbanen $y(x)$ tilnærmes med

3. grads - polynomer

$$S_j(x) = a_j x^3 + b_j x^2 + c_j x + d_j \quad ; \quad j = 0, 1, \dots, 6$$

på hver av de 7 intervallene (x_j, x_{j+1}) , der de 8 festepunktene $(x_0, y_0), (x_1, y_1), \dots, (x_7, y_7)$ er kjent, og på løben med fast avstand horisontalt, $h = x_{j+1} - x_j = 20.0 \text{ cm}$. Polynomene $S_j(x)$ velges slik at $S_j(x_{j+1}) = S_{j+1}(x_{j+1}) = y_{j+1}$, og dessuten slik at $S'(x)$ og $S''(x)$ er kontinuerlige i festepunktene (og dermed overalt). En velger gjerne $y_0'' = y_7'' = 0$, dvs null krumning i de ytterste festepunktene.

Skrives nå polynomene på formen

$$S_j(x) = \frac{y_j'' - (x_{j+1} - x)^3}{6h} + \frac{y_{j+1}'' (x - x_j)^3}{6h} + \left(\frac{y_{j+1}}{h} - \frac{y_{j+1}'' \cdot h}{6} \right) \cdot (x - x_j) + \left(\frac{y_j}{h} - \frac{y_j'' \cdot h}{6} \right) \cdot (x_{j+1} - x) \quad ; \quad j = 0, 1, \dots, 6$$

blir de ukjente størrelsene $y_1'', y_2'', \dots, y_6''$ løsningen av de 6 lineære ligningene $A \vec{y}'' = \vec{b}$, dvs

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 1 & 4 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 4 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 4 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 4 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 4 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_1'' \\ y_2'' \\ y_3'' \\ y_4'' \\ y_5'' \\ y_6'' \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \\ b_4 \\ b_5 \\ b_6 \end{bmatrix} \quad \text{med} \quad b_j = \frac{6}{h^2} (y_{j+1} - 2y_j + y_{j-1})$$

Når alle $S_j(x)$ er beregnet, kan $y'(x)$ og $y''(x)$ beregnes, hvor som helst mellom x_0 og x_7 . Dvs, helningsvinkel β og krumningsradius ρ kan beregnes langs hele banen.

Numenikk: Bruker Euler - metoden her.

(56)

$$\frac{\Delta V}{\Delta t} = \frac{g \sin \beta}{1+c} \Rightarrow \Delta V = \frac{g \sin \beta}{1+c} \Delta t$$

$$\frac{\Delta S}{\Delta t} = V \Rightarrow \Delta S = V \Delta t$$

$$t_0 = 0, t_1 = \Delta t, \dots, t_n = n \Delta t, \dots$$

$$x_0 = 0, y_0 = 0, V_0 = V(t_0), \beta_0 = \arctan \{y'(x_0)\}$$

$$x_1 = x_0 + \Delta x_0 = V_{0x} \Delta t = V_0 \cos \beta_0 \cdot \Delta t$$

$$y_1 = y(x_1)$$

$$V_1 = V_0 + \Delta V_0 = V_0 + \frac{g \sin \beta_0}{1+c} \Delta t ; \beta_1 = \arctan \{y'(x_1)\}$$

$$x_2 = x_1 + \Delta x_1 = x_1 + V_{1x} \Delta t = x_1 + V_1 \cos \beta_1 \cdot \Delta t$$

$$y_2 = y(x_2)$$

$$V_2 = V_1 + \frac{g \sin \beta_1}{1+c} \Delta t ; \beta_2 = \arctan \{y'(x_2)\}$$

osv.

• Deretter kan exp. og num. beregelse sammenlignes, dvs

$$\{x(t), y(t)\}_{\text{exp}} \quad \text{vs} \quad \{x(t), y(t)\}_{\text{num}}$$

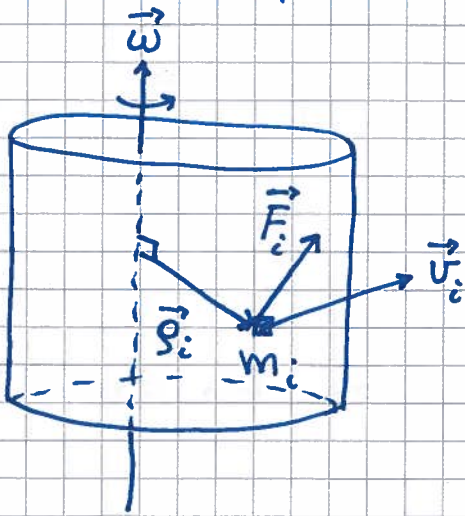
• Kraftene $\vec{N}$ og $\vec{f}$ fra banen på objektet kan (og skal!) beregnes, og framstilles grafisk på hensiktsmessig vis.

• Dissipative krefter - dvs slike som fører til tap av mekanisk energi - kan modelleres, på "laminaer form" som $\vec{f} = -k \cdot \vec{V}$, og/eller på "turbulent form" som $\vec{f} = -D \cdot V^2 \cdot \hat{V}$.

Rotasjonsdynamikk

Akse med fast orientering [OS1 10.6, 10.7; YF 10.1, 10.2; LL 6.2]

Legemet tilføres effekten

$$\begin{aligned}
 P &= \sum_i \vec{F}_i \cdot \vec{v}_i = \sum_i F_{i\omega} v_i \\
 &= \left\{ \sum_i F_{i\omega} r_i \right\} \omega \\
 &= \tau \omega
 \end{aligned}$$

Her er $\tau = \sum_i F_{i\omega} r_i =$ netto ytre dreiemoment på legemet, mhp rot.aksen; $F_{i\omega}$ er komponenten langs $\vec{v}_i$ av ytre kraft $\vec{F}_i$ på masselement m_i .

Tilført effekt tilsvarer økning i kin. energi pr tidsenhet:

$$P = \frac{dK}{dt} = \frac{d}{dt} \left\{ \frac{1}{2} I \omega^2 \right\} = \frac{1}{2} I \cdot 2\omega \cdot \frac{d\omega}{dt} = I \omega \dot{\omega}$$

der $I = \sum_i m_i r_i^2$ er legemets treghetsmoment mhp rot.aksen

Sammenligning gir

$$\boxed{\tau = I \dot{\omega}}$$

som er N2 for rotasjon om akse med fast orientering.

Jf. N2 for translasjon: $F = m \dot{v}$

Arbeid utført av τ [OS1 10.8; YF 10.4; LL 6.4]

$P = \tau \omega = \tau \frac{d\phi}{dt}$ og $P = \frac{dW}{dt}$

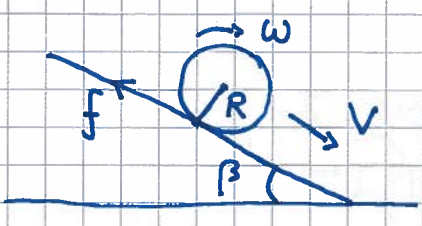
$\Rightarrow$ $dW = \tau d\phi$

= arbeid utført av τ ved omloppt vinkel $d\phi$

Jf. arb. utf. ved transl.: $dW = \vec{F} \cdot d\vec{r}$

Eks 1: Ren rulling på skråplan

$I_o = cMR^2$, $\omega = v/R$, $\dot{\omega} = \dot{v}/R$

N2, II: $Mg \sin\beta - f = M\dot{v}$

N2 for rot. om akse gjennom CM: $\tau = I_o \dot{\omega}$

Her er $\tau = f \cdot R$; både $\vec{N}$ og $M\vec{g}$ har null arm relativt akse gjennom CM.

(Kraftens arm = Avstanden fra akse til kraftens forlengelseslinje)

Dermed: $f \cdot R = cMR^2 \cdot \frac{\dot{v}}{R} \Rightarrow f = cM\dot{v}$

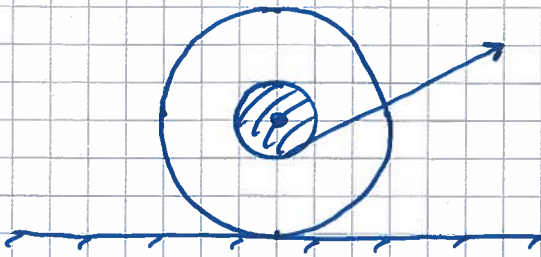
som innsatt i N2, II gir $Mg \sin\beta - cM\dot{v} = M\dot{v}$,

dus

$\dot{v} = \frac{g \sin\beta}{1+c}$ (som s. 53)

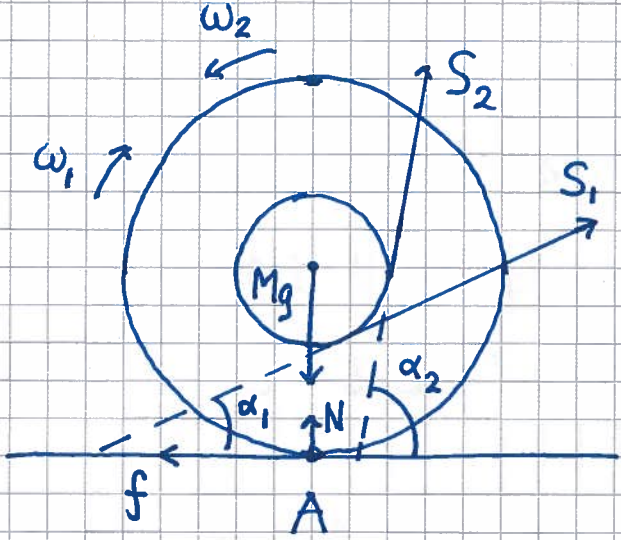
Eks 2: Trådsnelle på flatt underlag

S = snordraget

Når ruller snella mot høyre og mot venstre?

"Triks": Velg "kontaktlinja" som referanseakse A.

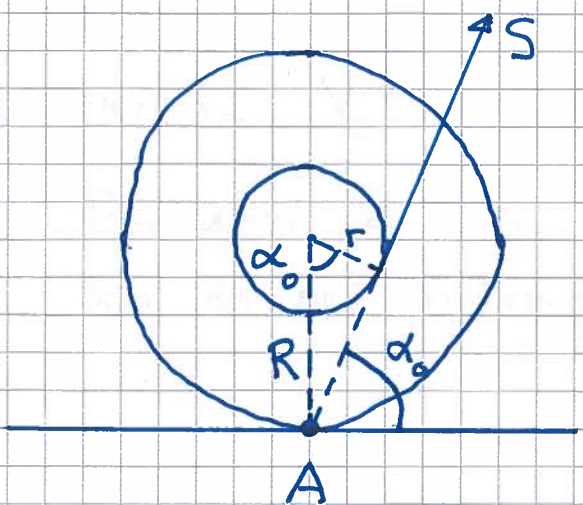

Bare S som har en arm, og dermed dreiemoment τ_A mhp aksen A.

$S_1 \Rightarrow$ (rot.) mot høyre

$S_2 \Rightarrow$ (rot.) mot venstre

Hvis forlengelsen av $\vec{S}$ går gjennom A, må snella bli liggende i ro:

$$\sum \tau_A = 0 \Rightarrow \dot{\omega} = 0$$

$$\Rightarrow \text{ingen rotasjon}$$

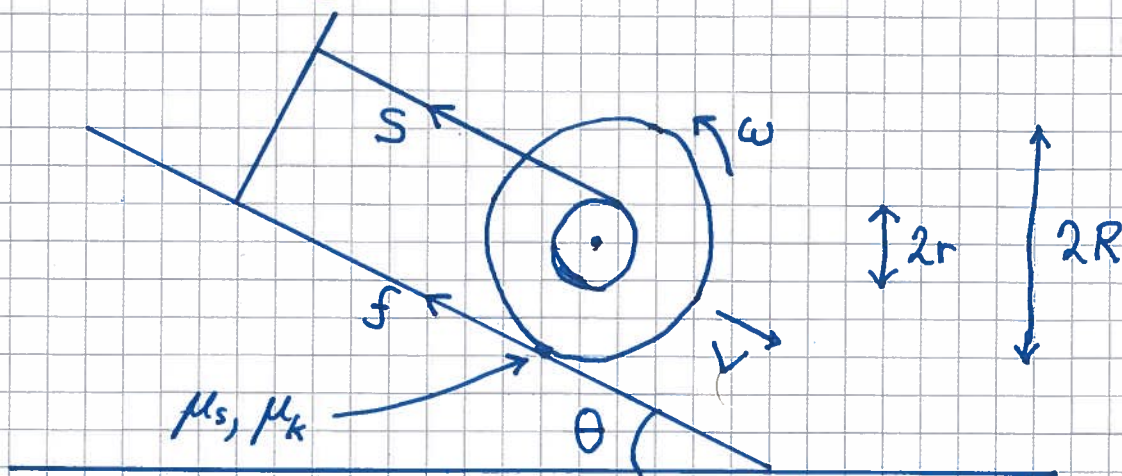
Fra figur:

$$\cos \alpha_0 = \frac{r}{R}$$

(Hvis $S_x > f_{max}$, glir snella mot høyre, uten å rotere)

Eks 3: Baklengssnelle (Ør. 6)

60

- Hvor stor er max vinkel θ_0 uten at snella slurer baklengs nedover skråplanet?

Løsn: $N1 \parallel$ skråplanet og $N1$ for rot. om CM

$$f = f_{\max} = \mu_s N \quad \text{når } \theta = \theta_0$$

- Hvis $\theta > \theta_0$, hva blir S og $\dot{V}$?

Løsn: $N2 \parallel$ skråplanet og $N2$ for rot. om CM

$$f = \mu_k N$$

Her må $V = \omega r$ være oppfylt:

Translasjon av CM en lengde $2\pi r$ tar samme tid som en hel omdreining, dvs omlept vinkel 2π

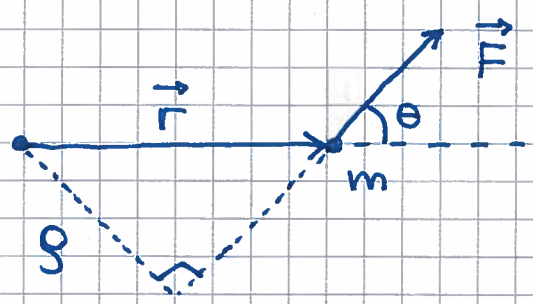

Rotasjonsdynamikk i 3D

Generelt må dreiemoment $\vec{\tau}$ og dreieimpuls $\vec{L}$ beregnes relativt et fritt valgt referansepunkt $\vec{r}_0$.
 Posisjonen til en punktmasse m , relativt $\vec{r}_0$, er da $\vec{r} - \vec{r}_0$, dersom $\vec{r}$ er dens pos. relativt origo.
 For enkelhets skyld velger vi her $\vec{r}_0 = 0$.

Dreiemoment [OS1 10.6; YF 10.1; LL 5.5, 6.4]

$$\boxed{\vec{\tau} = \vec{r} \times \vec{F}} = \text{kraftens dreiemoment p\u00e5 } m \text{ (rel. origo)}$$

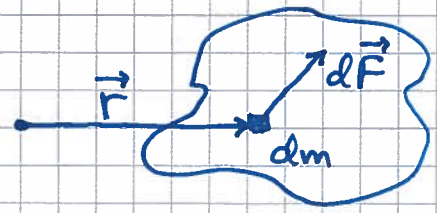
$\Rightarrow \vec{\tau} \perp \vec{r}$ og $\vec{\tau} \perp \vec{F}$ (Her: $\vec{\tau}$ ut av planet)

$$\tau = |\vec{\tau}| = r \cdot F \cdot \sin \theta = g \cdot F$$

der g = kraftens arm = avstand fra refpunktet til kraftens forlengelseslinje

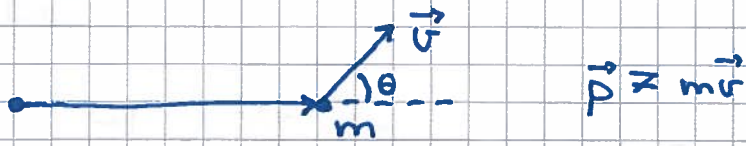
For partikkelsystem:

$$\vec{\tau} = \int d\vec{\tau} = \int \vec{r} \times d\vec{F}$$

= netto dreiemoment p\u00e5 systemet

Dreieimpuls [OS1 11.2; YF 10.5; LL 6.6]

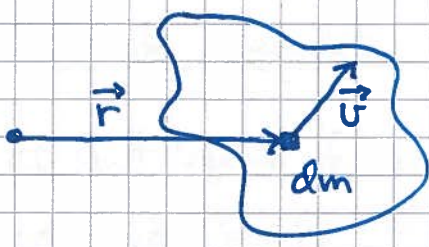

$\vec{L} = \vec{r} \times \vec{p}$ = massens dreieimpuls (rel. origo)

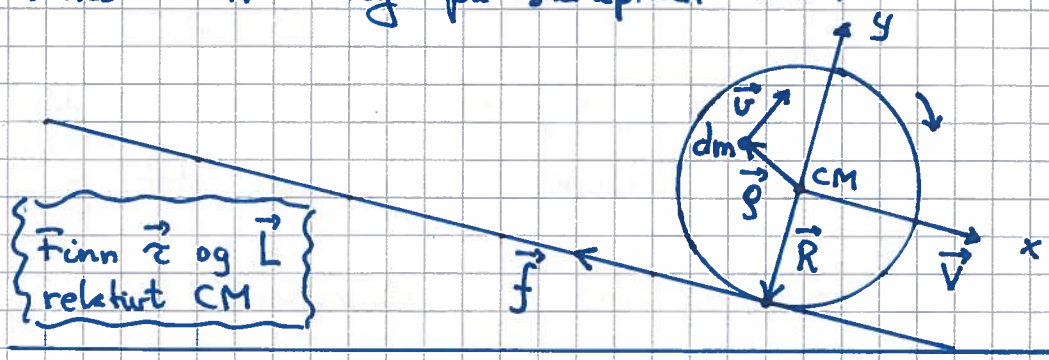
$\vec{L} \perp \vec{r}; \vec{L} \perp \vec{p}$ og $L = |\vec{L}| = r \cdot p \cdot \sin\theta$

For partikkelsystem :

$\vec{L} = \int d\vec{L} = \int \vec{r} \times \vec{v} dm = \int \vec{r} \times d\vec{p}$
 = systemets totale dreieimpuls

Eks: Rulling på skrånplan (⊙)

Finn $\vec{\tau}$ og $\vec{L}$ relativt CM

$\vec{v} = v\hat{x}$
 $\vec{\omega} = -\omega\hat{z}$
 $\vec{R} = -R\hat{y}$
 $\vec{f} = -f\hat{x}$
 $\vec{s} = s\hat{\phi}$
 $\vec{v} = -v\hat{\phi}$

$\vec{\tau} = \vec{R} \times \vec{f} = \underline{\underline{-Rf\hat{z}}}$

$\vec{L} = \int \vec{s} \times \vec{v} dm = \int s \cdot \omega s \cdot dm \cdot (-\hat{z}) = (\int s^2 dm) \cdot (-\omega\hat{z}) = \underline{\underline{I_0 \vec{\omega}}}$

Merk at vektoren $d\vec{L}/dt = I_0 \dot{\vec{\omega}}$ peker langs $-\hat{z}$ (siden vinkelfarten øker i absoluttverdi), dvs $\dot{\vec{L}}$ og $\vec{\tau}$ peker i samme retning. Vi skal straks vise at $\dot{\vec{\tau}} = \dot{\vec{L}}$.

N2 for rotasjon [OSI 11.2 ; YF 10.5 ; LL 6.6]
("Spinnsatsen")

$$\frac{d\vec{L}}{dt} = \frac{d}{dt} \{ \vec{r} \times \vec{p} \} = \frac{d\vec{r}}{dt} \times \vec{p} + \vec{r} \times \frac{d\vec{p}}{dt} = 0 + \vec{r} \times \vec{F} = \vec{\tau}$$

altså $\boxed{\vec{\tau} = \frac{d\vec{L}}{dt}}$ (Jf. N2 for translasjon: $\vec{F} = d\vec{p}/dt$)

der $\vec{\tau}$ = netto ytre dreiemoment på systemet
 $\vec{L}$ = systemets totale dreieimpuls

Statisk likevekt [OSI 12.1, 12.2 ; YF 11.1-11.3 ; LL 7.1]

Et stivt legeme forblir i ro, med $\vec{p} = 0$ og $\vec{L} = 0$, bare dersom netto ytre kraft $\vec{F}$ og netto ytre dreiemoment $\vec{\tau}$ begge er null.

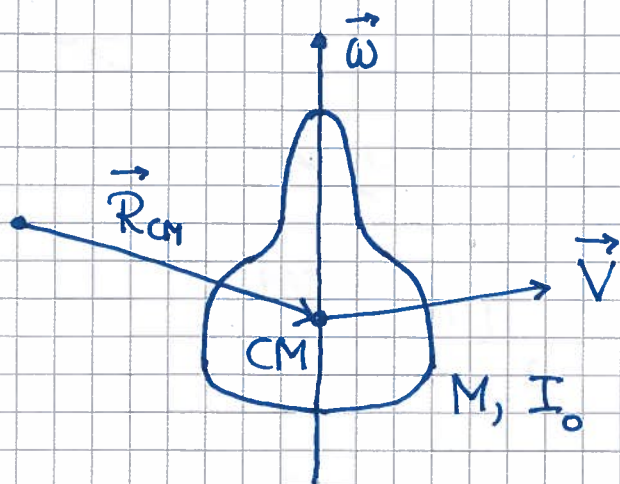
Bevaringslover oppsummert

- I et isoleret system (ingen ytre krefter) er total energi, total impuls og total dreieimpuls bevart.
- I et konservativt system er total mekanisk energi, K+U, bevart.
- Hvis netto ytre kraft $\vec{F}$ på et system er null, er total impuls $\vec{p}$ bevart
- Hvis netto ytre dreiemoment $\vec{\tau}$ på et system er null, er total dreieimpuls $\vec{L}$ bevart

Total dreieimpuls for sturt legeme [osi... ; YF 10.5; LL 6.6]

(64)

Anta at rotasjonsaksen er en 2-tallig rotasjonsakse; dvs at legemet ser likedan ut etter å ha blitt rotert $180^\circ (= 360^\circ/2)$.

Legemets bandedreieimpuls, pga CMs translasjonsbevegelse:

$$\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times M\vec{V}$$

Legemets indre dreieimpuls ("spinn"), pga rotasjon om CM:

$$\vec{L}_s = I_0 \vec{\omega}$$

Legemets totale dreieimpuls:

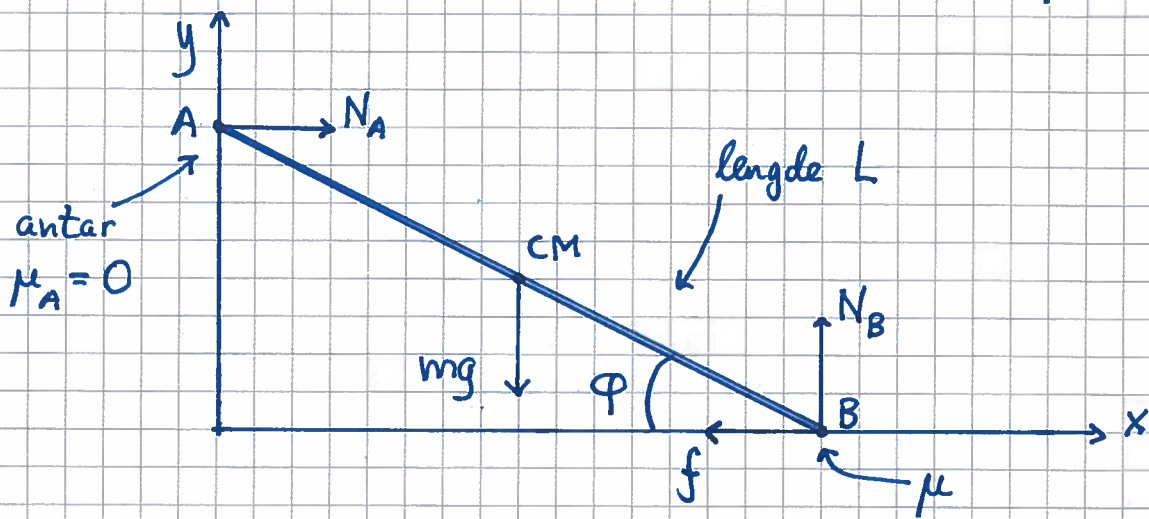
$$\vec{L} = \vec{L}_b + \vec{L}_s$$

(Se notat for detaljert utledning.)

Eksempler

Eks 1: Glir stigen? Finn minste φ uten at den glir.

Stigen i ro når $\sum F_x = \sum F_y = \sum \tau = 0$.

$$\sum F_x = 0 \Rightarrow f = N_A ; \quad \sum F_y = 0 \Rightarrow N_B = mg$$

Beregner τ relativt B : $\sum \tau_B = 0$

$$\Rightarrow mg \cdot \frac{L}{2} \cdot \cos\varphi - N_A \cdot L \cdot \sin\varphi = 0$$

$$\Rightarrow \frac{1}{2} mg \cos\varphi = f \sin\varphi = \mu N_B \sin\varphi = \mu mg \sin\varphi$$

(siden $\varphi_{\min}$ må tilsvare $f = f_{\max} = \mu N_B$)

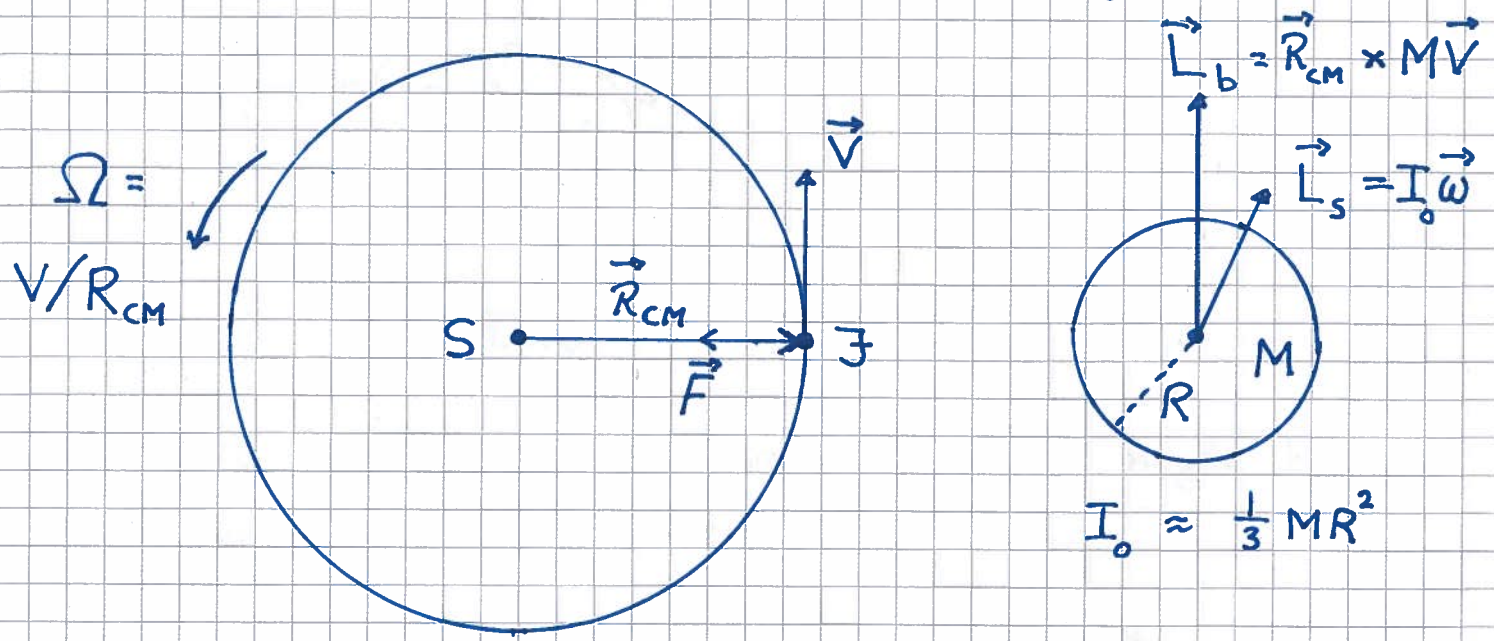
$$\Rightarrow \tan\varphi_{\min} = \frac{1}{2}\mu \Rightarrow \varphi_{\min} = \arctan\left(\frac{1}{2}\mu\right)$$

[Kommentar: Hva hvis $\mu_A > 0$? Har da 4 ukjente krefter, men bare 3 ligninger. Systemet er "statisk ubestemt".

En fjerde ligning oppnås f.eks. ved å ta hensyn til at stigen i virkeligheten ikke er helt stiv, men at den bøyes litt ned på midten.]

Eks 2: Hva er jordas dreieimpuls relativt sola ?

Anta sirkelbane, stivt legeme og fast sol i origo.

$$\vec{\tau} = \vec{R}_{CM} \times \vec{F} = 0 \Rightarrow \vec{L} = \vec{L}_b + \vec{L}_s = \text{konstant}$$

(Ikke helt riktig, av diverse grunner. F.eks. er J ikke et ^{helt} stivt legeme.)

$$L_b = R_{CM} MV = R_{CM}^2 M \Omega \approx (1.5 \cdot 10^{11} \text{ m})^2 \cdot 6 \cdot 10^{24} \text{ kg} \cdot \frac{2\pi}{1 \text{ år}}$$

$$\approx 3 \cdot 10^{40} \text{ Js}$$

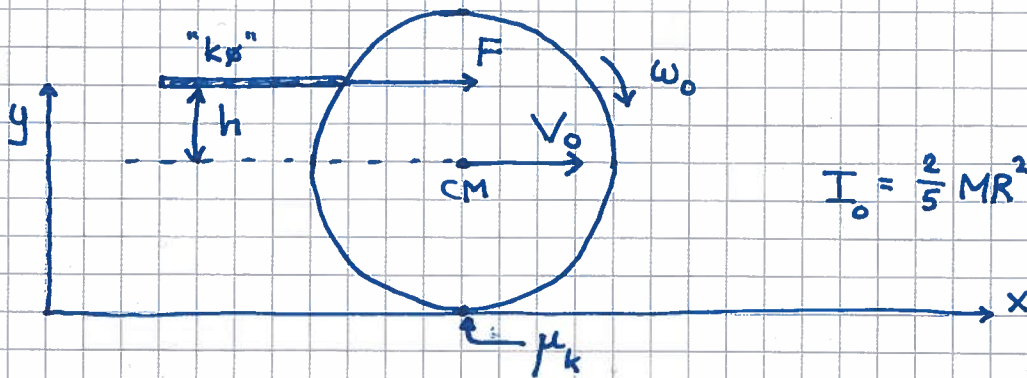
$$L_s = I_0 \omega \approx \frac{1}{3} MR^2 \omega \approx \frac{1}{3} \cdot 6 \cdot 10^{24} \text{ kg} \cdot (6.37 \cdot 10^6 \text{ m})^2 \cdot \frac{2\pi}{1 \text{ døgn}}$$

$$\approx 6 \cdot 10^{33} \text{ Js} \ll L_b$$

dus $L \approx L_b$

Eks 3: Snooker [LL 6.7 ; øving 6]

Kortvarig kraft F , med varighet Δt , i høyde h over (evt. under; $h < 0$) senterlinja.

Kan neglisjere friksjonskraften f i selve støtet ($f \ll F$)

$$N2, \text{ transl.: } F = \Delta p / \Delta t \Rightarrow F \cdot \Delta t = M V_0$$

$$N2, \text{ rot. om CM: } \tau = \Delta L / \Delta t \Rightarrow F \cdot h \cdot \Delta t = I_0 \omega_0$$

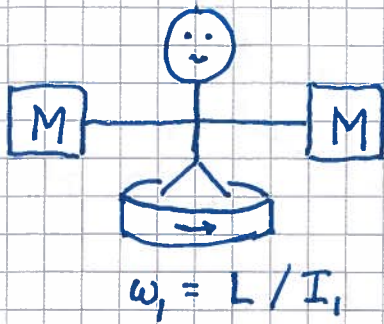
Hvis $\omega_0 > V_0 / R$: "Toppenn" } Sluring
 Hvis $\omega_0 < V_0 / R$: "Underskru" }

Ren rulling fra start ($\omega_0 = V_0 / R$) for en bestemt h -verdi.

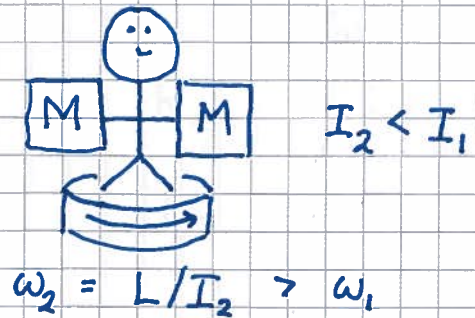
Hvis sluring fra start: Ren rulling etter hvert. Kinetisk friksjon medfører at ~~ω~~ ω nærmer seg V/R .

$\tau = 0 \Rightarrow L = I\omega = \text{konstant}$

$\Rightarrow \omega$ øker hvis I reduseres !

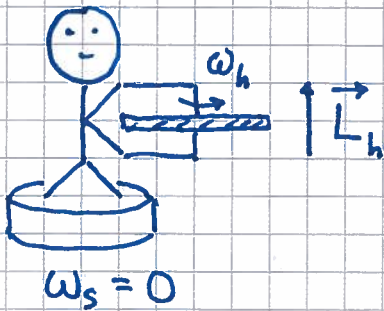
$\tau = 0$
 $\Delta L = 0$

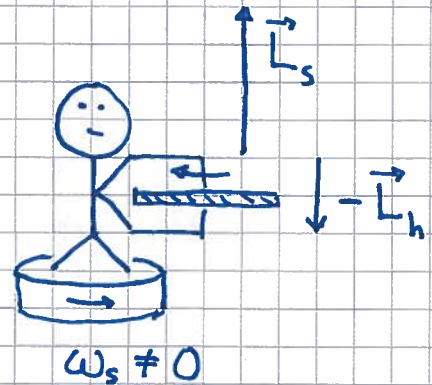
Arbeid gjøres på de to massene og gir økt rotasjonsenergi:

$K_1 = \frac{1}{2} I_1 \omega_1^2 = \frac{1}{2} L \omega_1$; $K_2 = \frac{1}{2} I_2 \omega_2^2 = \frac{1}{2} L \omega_2 > K_1$

Eks 5: Student og sykkelhjul

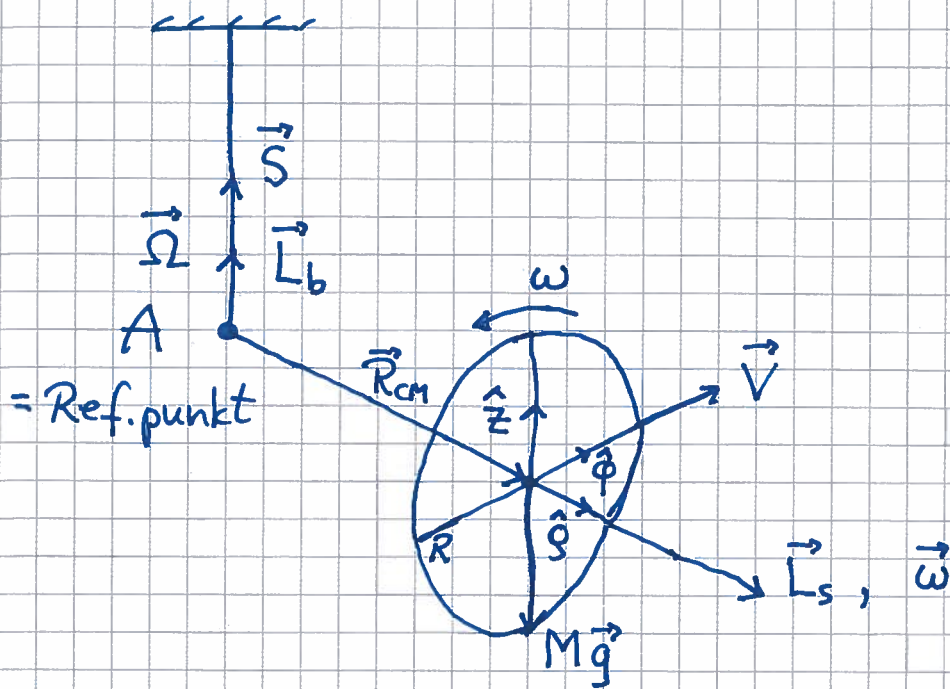
Hjulets snus
 $\tau_{\text{sykkle}} = 0$
 $\Delta \vec{L} = 0$

Før:
 $\vec{L} = \vec{L}_h$

Efter:
 $\vec{L} = \vec{L}_s - \vec{L}_h$
 $\Rightarrow \vec{L}_s = 2\vec{L}_h$
 $\omega_s \neq 0$

$$I_0 \approx MR^2$$

$$M \approx 5 \text{ kg}$$

$$R \approx 0.3 \text{ m}$$

$$R_{CM} \approx 0.2 \text{ m}$$

$$T_\Omega = \frac{2\pi}{\Omega} \approx 5 \text{ s}$$

Finn ω !

Løsning:

N2 for rotasjon om A:

$$\vec{\tau}_A = d\vec{L}_A / dt \quad ; \quad \vec{L}_A = \vec{L}_b + \vec{L}_s, \quad \text{der}$$

$$\vec{L}_b = \vec{R}_{CM} \times M\vec{V} = R_{CM} \hat{g} \times MV\hat{\phi} = R_{CM} MV\hat{z} = R_{CM}^2 M\Omega\hat{z}$$

$$\vec{L}_s = I_0 \vec{\omega} = MR^2 \omega \hat{g}$$

Siden $\omega \gg \Omega$, dvs $L_s \gg L_b$, er $\vec{L}_A \approx \vec{L}_s = MR^2 \omega \hat{g}$

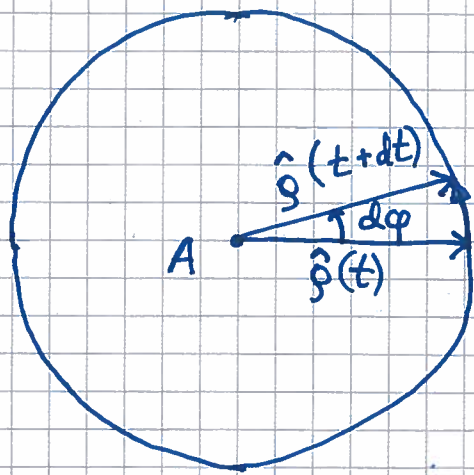
Ytre dreiemoment:

$$\vec{\tau}_A = \vec{R}_{CM} \times M\vec{g} = R_{CM} \hat{g} \times (-Mg\hat{z}) = R_{CM} Mg \hat{\phi}$$

Dermed:

$$\underbrace{R_{CM} Mg \hat{\phi}}_{\vec{\tau}_A} = \underbrace{MR^2 \omega \frac{d\hat{\phi}}{dt}}_{\dot{\vec{L}}_A}$$

Vektoren $\hat{g}$ roterer om z-aksen med vinkelhast Ω : (70)

$$d\hat{g} = \overbrace{|\hat{g}| \cdot d\varphi}^{\text{buelengden}} \cdot \hat{\varphi} = d\varphi \cdot \hat{\varphi}$$

$$\Rightarrow \frac{d\hat{g}}{dt} = \frac{d\varphi}{dt} \cdot \hat{\varphi} = \Omega \hat{\varphi}$$

Dermed:

$$R_{CM} M g \hat{\varphi} = M R^2 \omega \Omega \hat{\varphi}$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{\omega = \frac{R_{CM} g}{R^2 \Omega}}}$$

Hjulets (raske!) omløpstid:

$$T_{\omega} = \frac{2\pi}{\omega} = \frac{2\pi R^2 \cdot 2\pi / T_{\Omega}}{R_{CM} g} = \frac{(2\pi R)^2}{R_{CM} g T_{\Omega}}$$

Talverdier:

$$T_{\omega} \approx \frac{(2\pi \cdot 0.3)^2}{0.2 \cdot 10 \cdot 5} \text{ s} \approx \frac{2^2}{10} \text{ s} = \underline{0.4 \text{ s}}$$

$$f_{\omega} = 1/T_{\omega} \approx 2.5 \text{ omdreininger pr sekund (Hz)}$$

Swingninger [OS1 15 ; YF 14 ; LL 9]

(71)

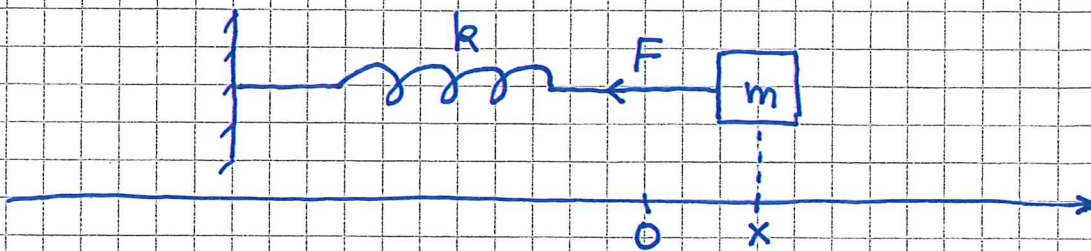
Periodisk oppførsel omkring en likevekt.

En kraft trekker hele tiden systemet tilbake mot likevekt.

Eksempler:

Masse og fjær. Pendler. Atomer i molekyler og krystaller.

Harmonisk oscilator [OS1 15.1 ; YF 14.2 ; LL 9.1-9.3]

Likevekt, $F = 0$, når m er i posisjon $x = 0$

$x =$ posisjonen til $m =$ fjæras forlengelse ($x > 0$)
eller forkortelse ($x < 0$)

$F(x) =$ kraft fra fjæra på m , retning mot likevekt

Ideell fjær oppfyller Hookes lov:

$$\boxed{F = -kx} ; k = \text{fjærkonstanten} ; [k] = \text{N/m}$$

$$\text{N2 : } -kx = m\ddot{x} \Rightarrow \ddot{x} + \frac{k}{m}x = 0$$

Vi innfører $\omega_0 = \sqrt{k/m}$:

$$\boxed{\ddot{x} + \omega_0^2 x = 0}$$

Bevægelsesligning for
harmonisk oscilator i 1D.

Generell løsning:

$$x(t) = B \cos \omega_0 t + C \sin \omega_0 t$$

eller

$$x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi)$$

Eks: Bestem A og φ når $x(0) = x_0$ og $\dot{x}(0) = v_0$

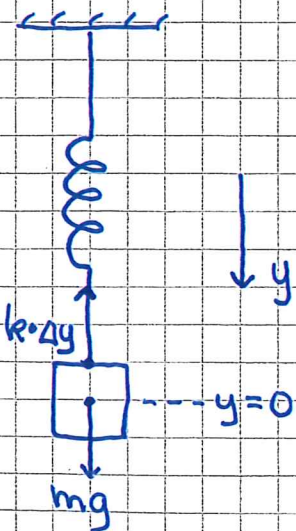
Løsn: $x_0 = A \cos \varphi$, $v_0 = -\omega_0 A \sin \varphi$

$$\Rightarrow \tan \varphi = -\frac{v_0}{x_0 \omega_0}$$

$$x_0^2 + (v_0/\omega_0)^2 = A^2 (\cos^2 \varphi + \sin^2 \varphi) = A^2$$

$$\Rightarrow A = \sqrt{x_0^2 + (v_0/\omega_0)^2}$$

Eks: Harmonisk oscillator i tyngdefeltet

N1 gir fjæras forlengelse i likevekt:

$$k \Delta y = mg \Rightarrow \Delta y = mg/k$$

Velg $y=0$ i "strukket likevekt".

N2 for m i posisjon y :

$$m \ddot{y} = mg - k(\Delta y + y) = -ky$$

$$\Rightarrow \ddot{y} + \frac{k}{m} y = 0$$

$$\Rightarrow \ddot{y} + \omega_0^2 y = 0 \quad \text{med} \quad \omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

Dvs: Harmonisk svingning omkring strukket likevekt.

Harmoniske svingninger "ligner" på uniform sirkelbevegelse:

$x(t) = A \cos(\omega_0 t + \varphi)$ = utsving fra likevekt

A = amplitude = max utsving ; $[A] = [x]$

ω_0 = vinkelfrekvens = faseendring pr tidsenhet ; $[\omega_0] = s^{-1}$

$T = 2\pi/\omega_0$ = periode = tid pr hel svingning ; $[T] = s$

$f = 1/T$ = frekvens = antall svingninger pr tidsenhet ; $[f] = Hz$

$\omega_0 t + \varphi$ = svingningens fase

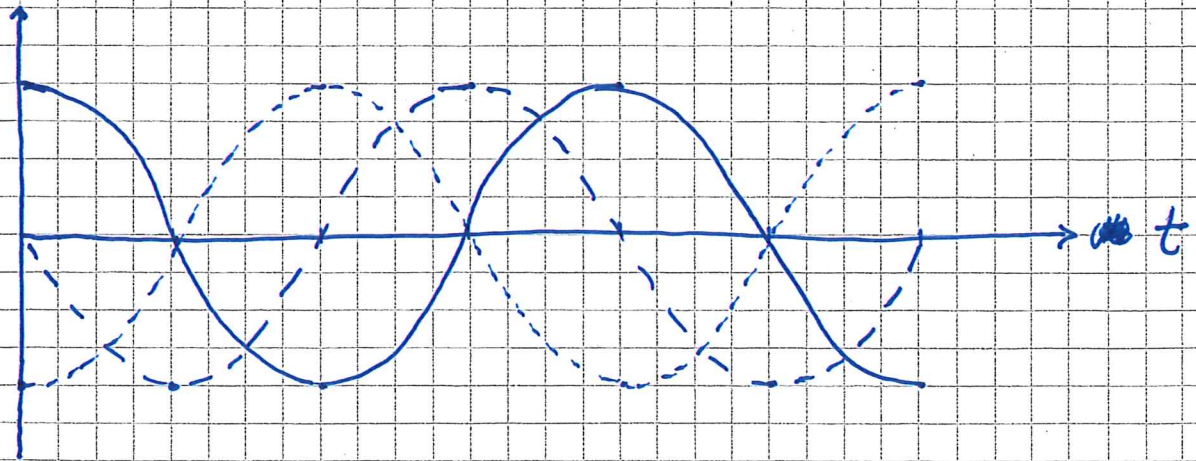
φ = fasekonstant ; $[\varphi] = 1$

Anta $\varphi = 0$:

$x(t) = A \cos \omega_0 t$

$\dot{x}(t) = -\omega_0 A \sin \omega_0 t = \omega_0 A \cos(\omega_0 t + \frac{\pi}{2})$

$\ddot{x}(t) = -\omega_0^2 A \cos \omega_0 t = \omega_0^2 A \cos(\omega_0 t + \pi)$

- x
- - - $\dot{x}$
- · · $\ddot{x}$

Energi i harmonisk oscillator [OS1 15.2; KF 14.3; LL 9.4]

74

Potensiell energi (Konservativ kraft):

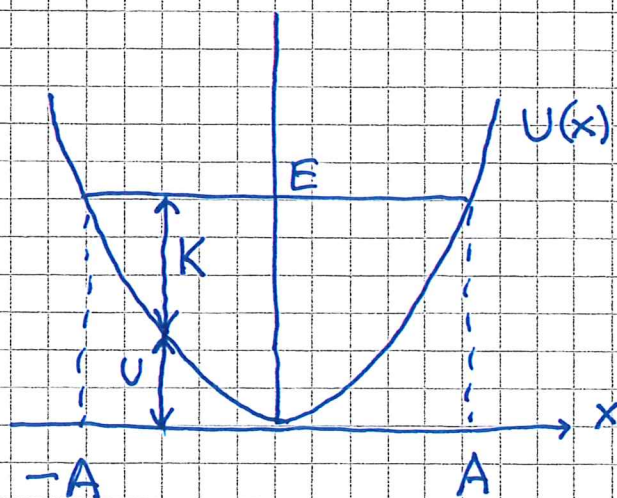
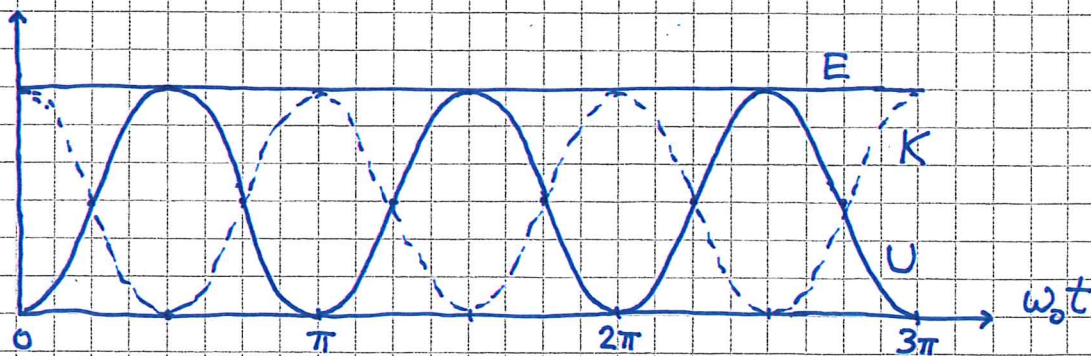
$$U = - \int_0^x (-kx) dx = \frac{1}{2} kx^2 = \frac{1}{2} kA^2 \cos^2 \omega_0 t$$

Kinetisk energi:

$$K = \frac{1}{2} m \dot{x}^2 = \frac{1}{2} m \omega_0^2 A^2 \sin^2 \omega_0 t = \frac{1}{2} k A^2 \sin^2 \omega_0 t$$

Total mekanisk energi:

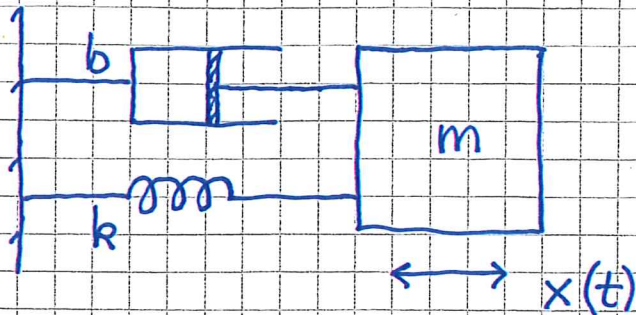
$$E = K + U = \frac{1}{2} k A^2 ; \text{ uavhengig av } t$$

Dempet fri svingning [OS1 15.5; YF 14.7; LL 9.7]

Anta friksjonskraft $-b\dot{x}$ (dvs, som for langsom bevegelse i fluid)

$$N2: -kx - b\dot{x} = m\ddot{x}$$

$$\Rightarrow \ddot{x} + 2\gamma\dot{x} + \omega_0^2 x = 0$$

$$\text{med } \gamma = b/2m, \quad \omega_0 = \sqrt{k/m}, \quad [\gamma] = [\omega_0] = s^{-1}$$

Erfaring viser:

Svak damping gir svingninger med avtagende amplitude.

Sterk damping gir bevegelse mot likevekt, uten svingninger.

Vi "gjetter" $x(t)$ på formen $\exp(-\alpha t)$ og setter inn:

$$[\alpha^2 - 2\gamma\alpha + \omega_0^2] e^{-\alpha t} = 0$$

$$\Rightarrow \alpha = \frac{1}{2} \left\{ 2\gamma \pm \sqrt{4\gamma^2 - 4\omega_0^2} \right\} = \gamma \pm \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}$$

Overkritisk demping : $\gamma > \omega_0$

Generell løsn: $x(t) = A e^{-\alpha_1 t} + B e^{-\alpha_2 t}$

$$\alpha_1 = \gamma + \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}, \quad \alpha_2 = \gamma - \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2}$$

Hvis $\gamma \gg \omega_0$ (meget sterk demping) :

$$\alpha_2 = \gamma - \gamma \left(1 - \omega_0^2/\gamma^2\right)^{1/2} \approx \gamma - \gamma \left(1 - \omega_0^2/2\gamma^2\right) = \frac{\omega_0^2}{2\gamma} = \frac{k}{b}$$

$$\alpha_1 \approx 2\gamma = b/m \gg \alpha_2$$

$$\Rightarrow x(t) \stackrel{t \gg 1/\alpha_1}{\approx} B e^{-\alpha_2 t} = B e^{-kt/b}$$

Dvs, $x(t)$ går langsomt mot null, uavhengig av massen m .

Kritisk demping : $\gamma = \omega_0$

Da er $\alpha_1 = \alpha_2 = \gamma$, og generell løsn. er

$$x(t) = (A + Bt) e^{-\gamma t}$$

Svakeste demping som ikke gir svingninger.

Bra i f.eks. støtdempere.

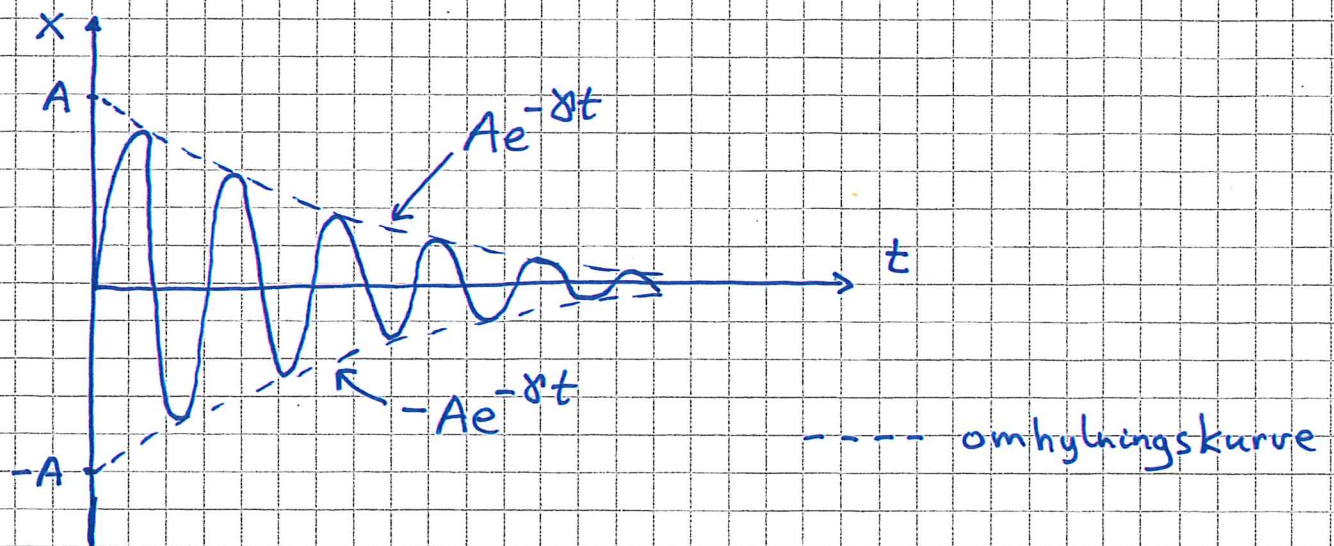
Underkritisk demping : $\gamma < \omega_0$

$$\alpha = \gamma \pm \sqrt{\gamma^2 - \omega_0^2} = \gamma \pm \sqrt{-1} \cdot \sqrt{\omega_0^2 - \gamma^2} = \gamma \pm i\sqrt{\omega_0^2 - \gamma^2}$$

$$\Rightarrow \exp(-\alpha t) = \exp(-\gamma t) \cdot [\cos \omega t \pm i \sin \omega t] ; \omega = \sqrt{\omega_0^2 - \gamma^2}$$

$$\Rightarrow \text{Generell l\u00f8sn: } x(t) = A e^{-\gamma t} \sin(\omega t + \varphi) ; \omega = \sqrt{\omega_0^2 - \gamma^2}$$

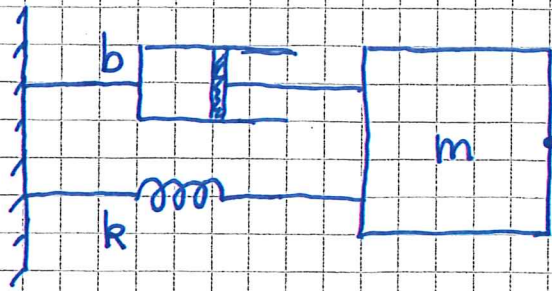
Dus: Harmonisk svingning med eksponentielt avtagende amplitude, $A \exp(-\gamma t)$. "Tidskonstanten" $\tau = 1/\gamma$ avgj\u00f8r hvor raskt amplituden avtar.

Med svak demping, dvs $\gamma \ll \omega_0$, er $\omega \approx \omega_0 = \sqrt{k/m}$.

Tvingen svingning og resonans [OSI 15.6; YF 14.8; LL 9.9] (78)

Antar harmonisk ytre kraft:

$$F(t) = F_0 \cos \omega t$$

$$N2: -kx - b\dot{x} + F_0 \cos \omega t = m\ddot{x}$$

$$\Rightarrow \ddot{x} + 2\gamma \dot{x} + \omega_0^2 x = \frac{F_0}{m} \cos \omega t; \quad \gamma = \frac{b}{2m}, \quad \omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

Generell løsning er en sum av en homogen løsning $x_h(t)$ og en partikulær løsning $x_p(t)$, der $x_h(t)$ oppfyller

$$\ddot{x}_h + 2\gamma \dot{x}_h + \omega_0^2 x_h = 0$$

Dvs, $x_h(t) \sim \exp(-\gamma t)$ og "dør ut", etter et innsvingningsforløp med varighet ca $3\tau = 3/\gamma$.

Etter dette: $x(t) \approx x_p(t)$

En naturlig gjetning er: $x(t) = A(\omega) \sin[\omega t + \varphi(\omega)]$

Innsetting gir 2 ligninger for bestemmelse av A og φ .

Løsning:

$$A(\omega) = \frac{F_0/m}{[(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2]^{1/2}}; \quad \tan \varphi(\omega) = \frac{\omega_0^2 - \omega^2}{2\gamma\omega}$$

Resonans: Amplituden A blir stor hvis

$$\gamma \ll \omega_0 \quad \text{og} \quad \omega \approx \omega_0$$

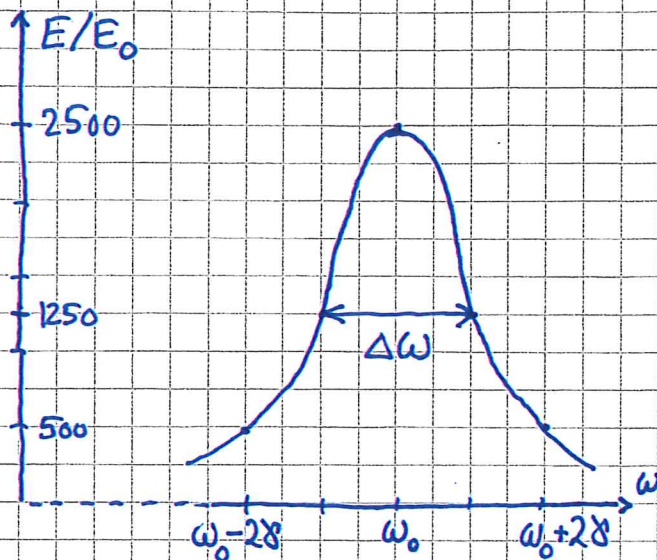

Oscillatorens energi:

$$E = \frac{1}{2} k A^2 = E_0 \cdot \frac{\omega_0^4}{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2} ; E_0 = F_0^2 / 2k$$

Anta $\gamma \ll \omega_0$, f.eks. $\omega_0 = 100 \gamma$:

$$E(\omega_0) = 2500 E_0 ; E(\omega_0 \pm \gamma) = 1250 E_0 ; E(\omega_0 \pm 2\gamma) = 500 E_0$$

Resonanskurvens halvverdibredde: $\Delta\omega \approx 2\gamma$

(Full Width Half Maximum; FWHM)

Oscillatorens Q-faktor: $Q = \frac{\omega_0}{\Delta\omega} \approx \frac{\omega_0}{2\gamma}$

Smal resonanskurve gir stor Q-faktor.

Exp: Mekanisk oscillator

Frie svingninger gir $T_0 \approx 0.65s$, dvs $f_0 \approx 1.5 \text{ Hz}$

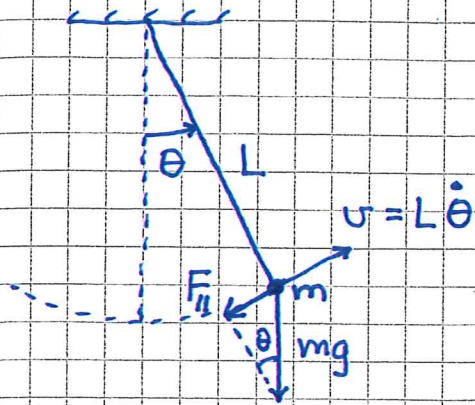
Tvingne svingninger gir stor amplitude når ytre kraft har frekvens ca 1.5 Hz.

Pendler

Matematisk pendel [OS1 15.4 ; VF 14.5 ; LL 9.6]

Punktmasse m i masseløs snor med lengde L

$$N2: F_{||} = ma_{||}$$

$$\text{der } F_{||} = -mg \sin \theta; \quad a_{||} = L \ddot{\theta}$$

$$\Rightarrow -mg \sin \theta = mL \ddot{\theta}$$

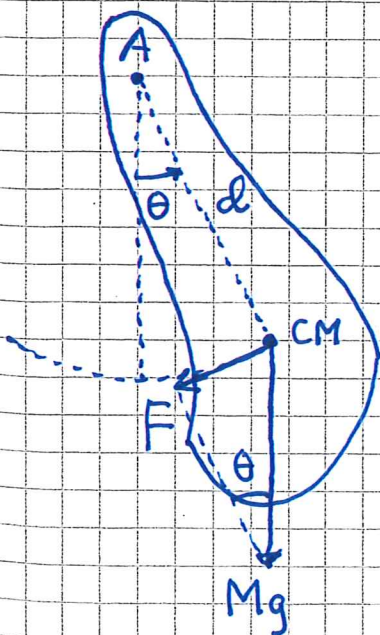
Anta små utsving, $|\theta| \ll 1 \Rightarrow \sin \theta \approx \theta$

$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0; \quad \omega_0 = \sqrt{g/L}$$

Eks: Foucaultpendelen i Realbygget: $L = 25 \text{ m} \Rightarrow T \approx 10 \text{ s}$.

Fysisk pendel [OS1 15.4 ; VF 14.6 ; LL 9.6]

Stivt legeme, masse M , treghetsmoment I mhp A

$$N2 \text{ for rot. om fast akse } A: \tau = I \ddot{\theta}$$

$$\text{der } \tau = -F \cdot d = -Mgd \sin \theta$$

$$(\tau > 0 \text{ mot klokke}; \quad \theta > 0 \text{ mot klokke})$$

$$\Rightarrow -Mgd \sin \theta = I \ddot{\theta}$$

$$\text{Anta } |\theta| \ll 1 \Rightarrow \sin \theta \approx \theta$$

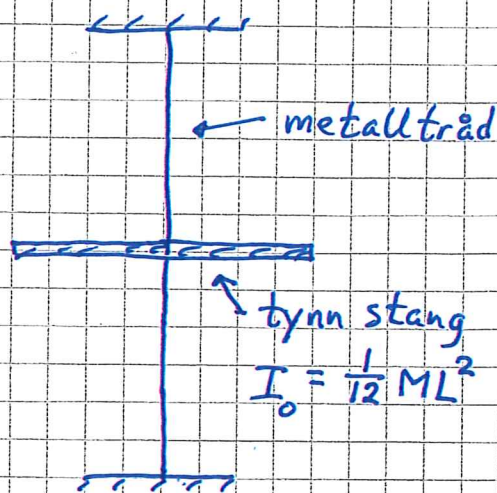
$$\Rightarrow \ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0; \quad \omega_0 = \sqrt{Mgd/I}$$

Torsjionspendel

[OS1 15.4; YF 14.4; LL 9.6]

(81)

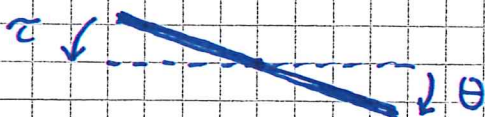

Hookes lov: Vridning av metalltråden en vinkel θ gir dreiemoment

$$\tau = -\kappa \theta$$

på stanga; κ er her metalltrådens torsjonsstivhet

Sett langs metalltråden:

N2 for rot. om trådaksen:

$$\tau = I_0 \ddot{\theta} \quad \text{med} \quad \tau = -\kappa \theta$$

$\Rightarrow$

$$\ddot{\theta} + \omega_0^2 \theta = 0; \quad \omega_0 = \sqrt{\kappa / I_0}$$

Exp: $M = 50 \text{ g}$, $L = 11 \text{ cm}$, $T = 0.8 \text{ s}$

$$\Rightarrow \kappa = I_0 \omega_0^2 = \frac{1}{12} ML^2 \cdot \left(\frac{2\pi}{T}\right)^2 \approx \underline{0.003 \text{ Nm}}$$

ELEKTRISITET OG MAGNETISME

①

I. Elektrostatikk. Ledere og isolatorer

OS2 5-8 ; YF 21-24 ; LHL 19-20

ca 10F ; 2,5 uker

II. Strøm. Likestrømkretser (DC)

OS2 9-10 ; YF 25-26 ; LHL 21-22

ca 4F ; 1 uke

III. Magnetostatikk. Magnetisme

OS2 11-12 ; YF 27-28 ; LHL 23, 26

ca 6F ; 1,5 uker

IV. Elektromagnetisk induksjon. Vekselstrømkretser (AC)

OS2 13-15 ; YF 29-31 ; LHL 24, 25, 27

ca 6F ; 1,5 uker

I. Elektrostatikk [OS2 5-8; YF 21-24; LHL 19-20]

(2)

Elektriske ladning [OS2 5.1; YF 21.1; LHL 19.1]

Materie = molekyler, atomer

Atom = kjerne og elektroner

Kjerne = protoner og nøytroner = kjernepartikler

Kjernepartikkel = 3 kvarker

Elementærpartikler = naturens udelelige byggeklosser,
med kvantisert elektrisk ladning

Partikkel	Symbol	Ladning
Elektron	e	$-e$
Opp-kvark	u	$+2e/3$
Ned-kvark	d	$-e/3$
Elektron-nøytrino	ν_e	0
Foton	γ	0

OSU

(I alt 17 elementærpartikler i Standardmodellen
for partikkelfysikk.)

e = elementærladningen (Robert Millikan, oljedråpeforsøk
1909, nobelpris 1923)

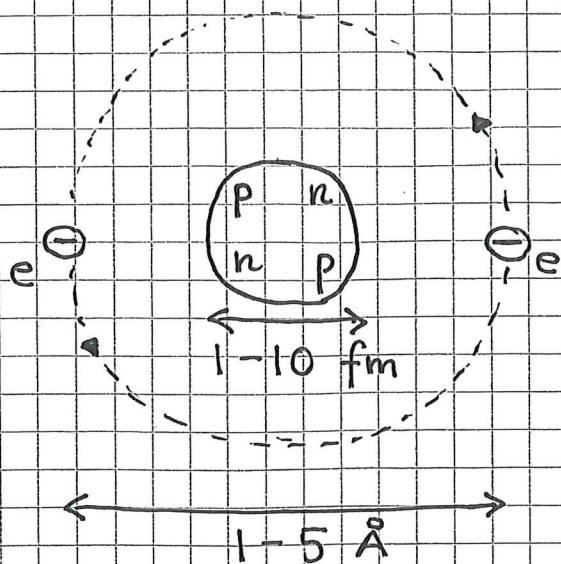
$$\text{Nøytron (n)} : 1u + 2d \Rightarrow q_n = 0$$

$$\text{Proton (p)} : 2u + 1d \Rightarrow q_p = e$$

Symbol for ladning : q, Q

Klassisk bilde av atom: (Niels Bohr 1913, NP1922) (3)

$$m_e \approx 9.11 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$$

$$m_p \approx m_n \approx 1.67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$$

Dvs: Nesten all masse i kjernen

$$1 \text{ fm} = 10^{-15} \text{ m}$$

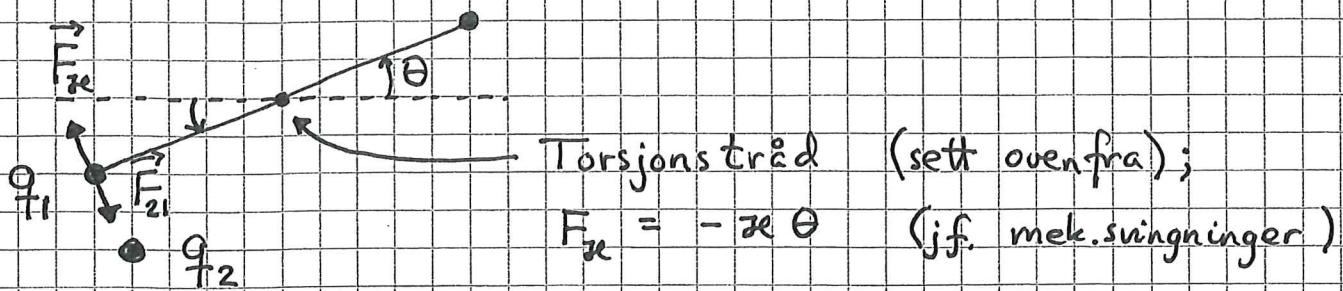
$$1 \text{ Å (ångström)} = 10^{-10} \text{ m}$$

- Nøytralt atom med atomnummer Z har Z protoner og Z elektroner; $Q = Ze - Ze = 0$
- Ioner er atomer eller molekyler med $Q \neq 0$, f.eks:
  - O^{2-} = oksygenatom med 10 elektroner; $Z=8$; $Q = -2e$
  - O_2^- = oksygenmolekyl med 17 elektroner; $Q = -e$
- Isotoper er atomer av samme grunnstoff med ulikt antall nøytroner i kjernen, f.eks:
  - ^{16}O , ^{17}O , ^{18}O har hhv 8, 9, 10 nøytroner
- Netto elektrisk ladning i et isolert system er bevart.
  - Eks: β^- decay
  - $n \rightarrow p + e + \bar{\nu}_e$ ($\bar{\nu}_e$ = antielektronnøytrino, $q=0$)
  - F.eks $^{234}_{90}\text{Th} \rightarrow ^{234}_{91}\text{Pa} + e + \bar{\nu}_e$ (+ energi)
  - Halveringstid $t_{1/2} \approx 24$ døgn
  - Th = thorium; Pa = protactinium

Coulombs lov [OS2 5.3 ; YF 21.3 ; LHL 19.3] (4)

C.A. de Coulomb ca 1785 :

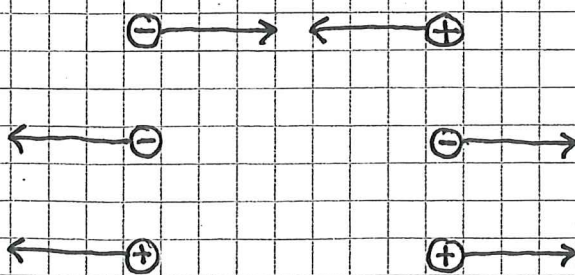

Coulomb fant at $F_{21} \sim q_1 \cdot q_2 / r_{12}^2$, dvs

$$\vec{F}_{21} = K_e \cdot \frac{q_1 q_2}{r_{12}^2} \hat{r}_{12}$$

Samme form som gravitasjonsloven ($F_{21} = G \cdot m_1 m_2 / r_{12}^2$),
og NB er oppfylt ($\vec{F}_{12} = -\vec{F}_{21}$).

Samme type ladning $\Rightarrow$ Frastøtning
Ulik type ladning $\Rightarrow$ Tiltrekning

Enhet for ladning [OS2 5.1; TF 21.3; LHL 19.1] (5)

$$\text{SI: } [Q] = C \text{ (coulomb)}$$

- $1C = 1As =$ mengde ladning som passerer tverrsnittet av en leder ~~per~~ pr sekund når strømstyrken er $1A$ (ampere)

- $1C$ er ladningsmengden på hver av to like legemer som i innbyrdes avstand $1m$ frastøter hverandre med en kraft $8.987551787 \cdot 10^9 N$; dvs

$$K_e = \frac{1}{4\pi\epsilon_0} \approx 9 \cdot 10^9 \text{ Nm}^2/C^2$$

$$\epsilon_0 = 8.854187817 \cdot 10^{-12} \text{ C}^2/\text{Nm}^2$$

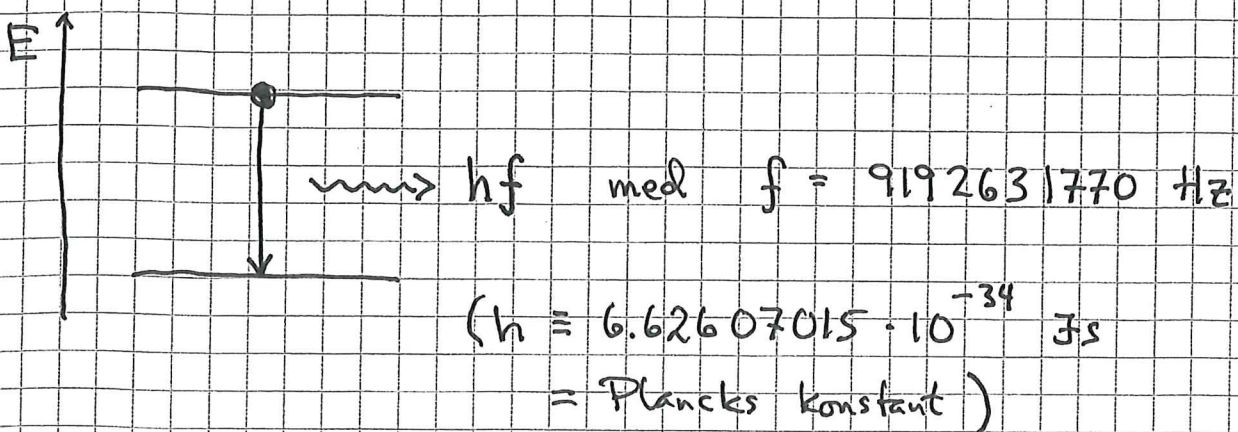
= vakuumpermittiviteten

- Etter ~~20~~²⁰.05.2019:

$$e \equiv 1.602176634 \cdot 10^{-19} \text{ C}$$

$$\Rightarrow 1A = 1C/s$$

$1s = 9192631770$ perioder av stråling pga en elektronovergang mellom hyperfinsplittede nivåer i ^{133}Cs

Elektrisk felt [OS2 5.4-5.5 ; YF 21.3-5 ; LHL 19.3-5]

⑥

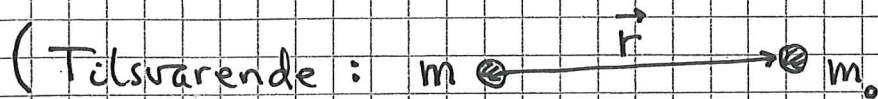
Referanseladning

Testladning

Kraft fra q på q_0 : $\vec{F} = \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r^2} \hat{r}$

Elektrisk felt $\stackrel{\text{def}}{=} \text{El. kraft pr ladningsenhet}$

$$\Rightarrow \boxed{\vec{E} = \vec{F}/q_0 ; [E] = \text{N/C}}$$

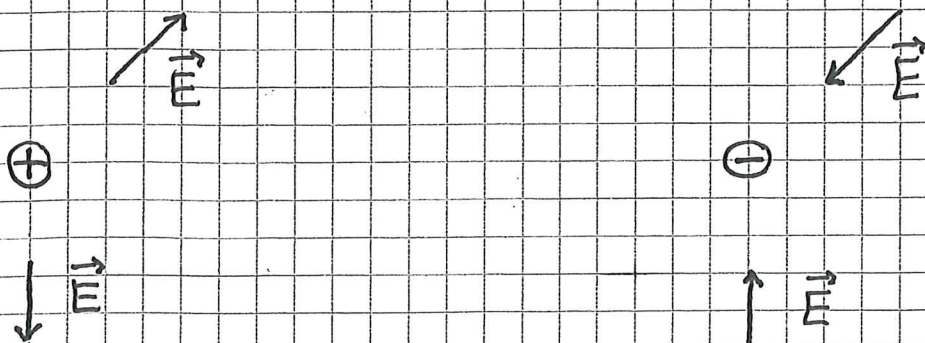
Kraft fra m på m_0 : $\vec{F} = -G \frac{mm_0}{r^2} \hat{r}$

Gravitasjonsfelt (Tyngdefelt) : $\vec{g} = \vec{F}/m_0$)

Punktladning q omgir seg med et el. felt $\vec{E}$ som i avstand $\vec{r}$ er

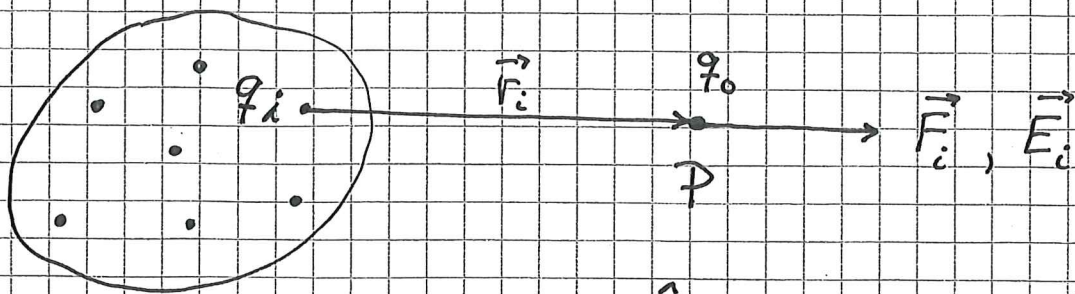
$$\boxed{\vec{E} = \frac{q}{4\pi\epsilon_0 r^2} \hat{r}}$$

Radielt bort fra pos. ladm. og radielt inn mot neg. ladm. :

Superposisjonsprinsippet gjelder for krefter, og dermed for elektrisk felt: Total kraft og totalt felt fra flere ladninger er vektorsummen av enkeltbidragene. (7)

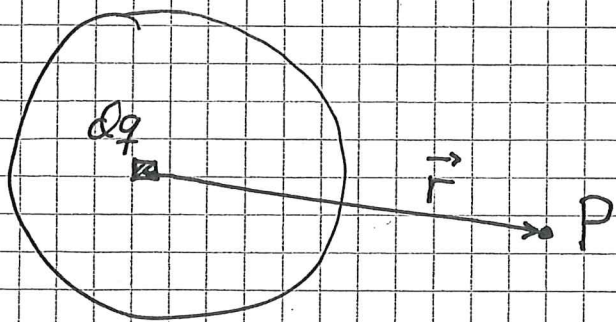

$$\vec{E} = \vec{F} / q_0 = \sum_i \frac{q_i q_0 \hat{r}_i}{4\pi\epsilon_0 r_i^2 q_0} = \sum_i \frac{q_i \hat{r}_i}{4\pi\epsilon_0 r_i^2} = \sum_i \vec{E}_i$$

= el. felt i posisjon P fra ref. ladm. $\{q_1, \dots, q_n\}$

Dersom kontinuerlig fordeling av ref. ladm.:

$$q_i \rightarrow dq ; \quad \sum_i \rightarrow \int$$

El. felt i pos. P:

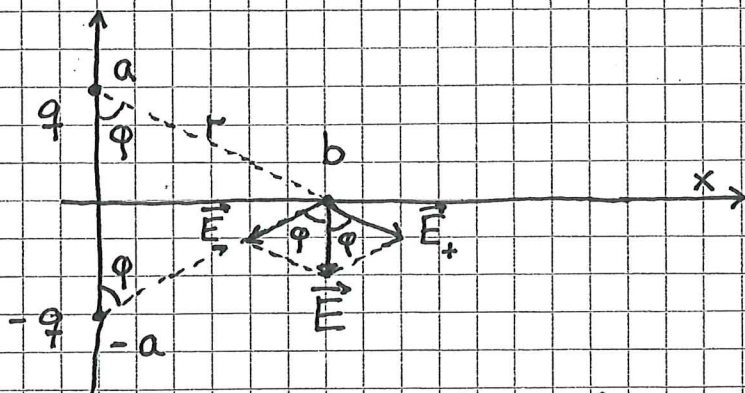
$$\vec{E} = \int \frac{\hat{r} dq}{4\pi\epsilon_0 r^2}$$

Ekse 1: Elektrisk dipol

(8)

Punktladn. $\pm q$ i $y = \pm a$; hva er $\vec{E}$ i $x = b$ (på x-aksen)?

$$\vec{E} = -E \hat{y}$$

$$E = 2E_+ \cos \varphi \quad (E_- = E_+)$$

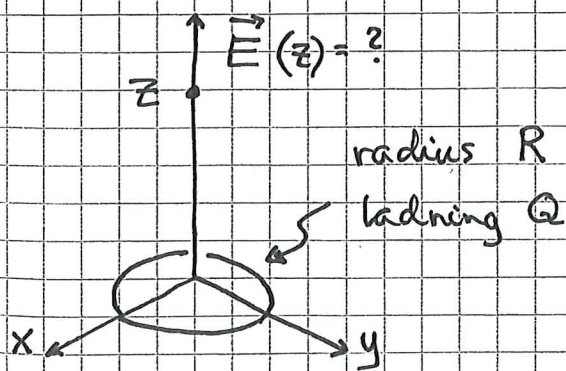
$$E_+ = q / 4\pi\epsilon_0 (a^2 + b^2)$$

$$\cos \varphi = a / \sqrt{a^2 + b^2}$$

$$\Rightarrow \vec{E} = -\hat{y} \cdot 2qa / (a^2 + b^2)^{3/2} 4\pi\epsilon_0$$

$E(r) = \frac{2qa}{4\pi\epsilon_0 r^3} \sim 1/r^3$; dvs $E(r)$ går raskere mot null enn for en punktladning når r øker.

Ekse 2: Jevn ladet ring

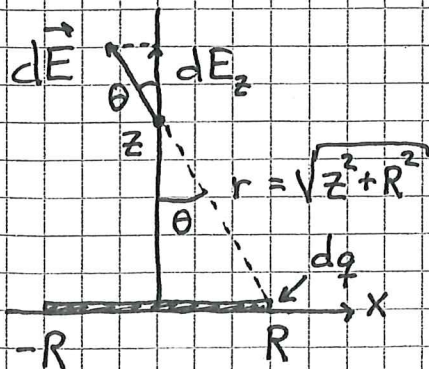

Pga symmetri er

$$\vec{E}(z) = E_z(z) \hat{z}$$

på z-aksen.

Bidrag fra liten ladning dq , f.eks. på x-aksen:

$$dE_z = dE \cdot \cos \theta$$

$$dE = dq / 4\pi\epsilon_0 r^2$$

$$\cos \theta = z/r$$

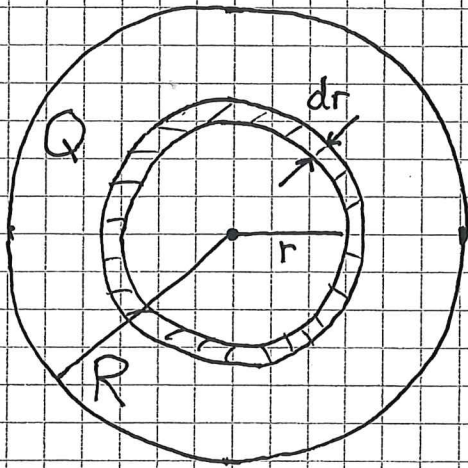
$$\Rightarrow E_z(z) = \int dE_z = \frac{z}{4\pi\epsilon_0 r^3} \int dq = \frac{Qz}{4\pi\epsilon_0 (z^2 + R^2)^{3/2}} \quad (9)$$

Rimelig: Riktig enhet. $E_z(0) = 0$. $E_z(-z) = -E_z(z)$.

$$E_z(z) \stackrel{z \gg R}{\approx} \frac{Q}{4\pi\epsilon_0 z^2}; \text{ som punktladn. } Q \text{ i origo.}$$

Eks 3: Jevnt ladet skive

= sum av tynne ringer (jfi samme type ide ved beregning av treghetsmoment for ring og skive)

Ladning på tynn ring med radius r og bredde dr :

$$dq = Q \cdot \frac{dA}{A} = Q \cdot \frac{2\pi r dr}{\pi R^2}$$

Bidrar med el. felt

$$dE_z = \frac{dq \cdot z}{4\pi\epsilon_0 (r^2 + z^2)^{3/2}}$$

på z -aksen (symmetriaksen; ut av planet)

$\Rightarrow$ Totalt el. felt på symmetriaksen:

$$E_z = \int dE_z = \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \int_0^R \frac{r dr}{(r^2 + z^2)^{3/2}}$$

$$= \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left[- (r^2 + z^2)^{-1/2} \right]_0^R$$

$$= \frac{Qz}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left\{ \frac{1}{z} - \frac{1}{\sqrt{R^2 + z^2}} \right\}$$

$$= \frac{Q}{2\pi\epsilon_0 R^2} \left\{ 1 - \frac{1}{\sqrt{1 + R^2/z^2}} \right\}$$

Svaret er rimelig: Langt unna skiva er $z \gg R$.

Da er $(1 + R^2/z^2)^{-1/2} \approx 1 - R^2/2z^2$ slik at

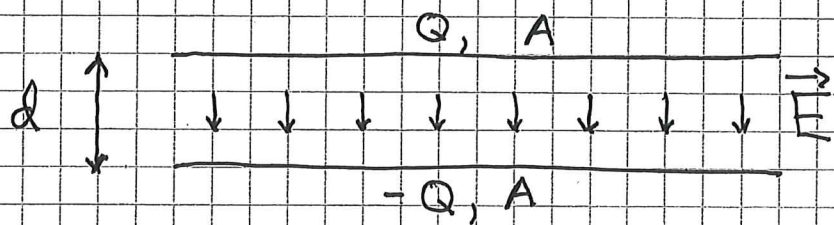
$E_z \approx \frac{Q}{4\pi\epsilon_0 z^2}$, som er felt i avstand z fra en punktladning Q i origo.

Nær skiva, for $z \ll R$, er feltet konstant:

$$E_z \approx \frac{Q}{2\pi\epsilon_0 R^2} = \frac{\sigma}{2\epsilon_0}$$

med $\sigma = Q/\pi R^2 =$ skivas ladning pr flateenhet.

Et nyttig resultat: En parallelplatekondensator er to parallelle metallplater som kan tilføres like stor ladning med motsatt fortegn, $\pm Q$:

Med liten avstand d mellom platene blir

$$E \approx 2 \cdot \frac{\sigma}{2\epsilon_0} = \frac{\sigma}{\epsilon_0} \quad (\sigma = Q/A)$$

mellom platene, og

$$E \approx 0$$

utenfor platene.

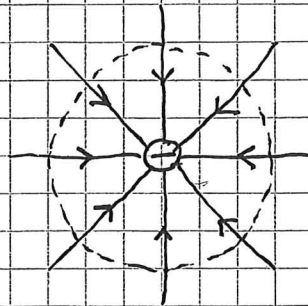
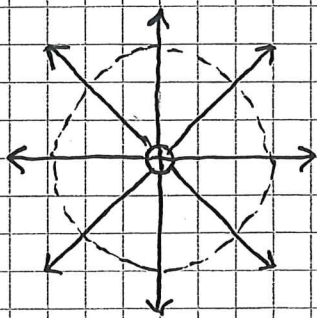
Feltlinjer for $\vec{E}$ [OS2 5.6; YF 21.6; LHL 19.6] (11)

Gir et visuelt bilde av $\vec{E}$ i området omkring ladningen (e). Retning: Feltlinjene $\parallel \vec{E}$ overalt.

Feltstyrke: $E = |\vec{E}|$ er prop. med antall feltlinjer som krysser en flate, pr flateenhet.

Eks 1: Punktladning

Feltlinjer starter / ender på pos. / neg. ladning og går radielt utover / innover:

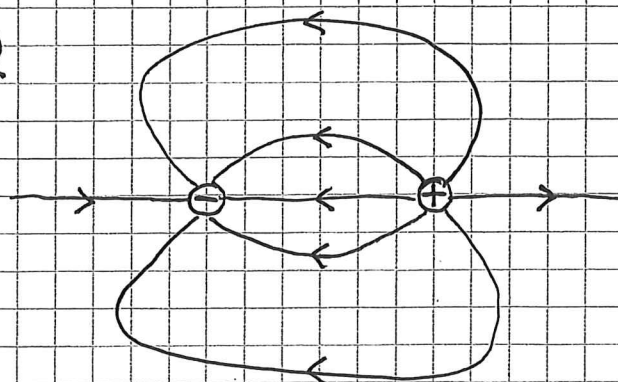
Med N feltlinjer ut/inn gjennom kuleflate med radius r og areal $4\pi r^2$ blir

$$\text{feltlinjetettheten } N/A = N/4\pi r^2$$

$$\text{og feltstyrken } E = q/4\pi\epsilon_0 r^2$$

på kuleflaten. Dvs, både N/A og E er prop. med $1/r^2$, slik at E er prop. med N/A , som foreskrevet.

Eks 2: Dipol

Elektrisk dipolmoment [OS2 5.7; YF 21.7; LHL 19.10] (12)

Enkel dipol, har dipolmoment

$$\vec{p} = q\vec{d}$$

$$[p] = \text{C} \cdot \text{m}$$

System med flere punktladninger q_i i pos. $\vec{r}_i$:

$$\vec{p} = \sum_i q_i \vec{r}_i$$

Kontinuerlig ladningsfordeling:

$$\vec{p} = \int \vec{r} dq$$

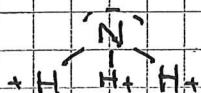
NB: Har alltid null nettoladning for en elektrisk dipol,

$$Q = \sum_i q_i = 0 \quad \text{evt} \quad Q = \int dq = 0$$

Anvendelser:

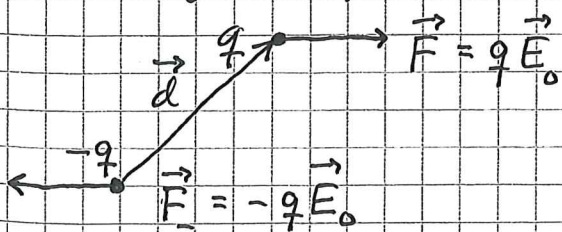
- Molekyler som H_2O , NH_3 ... er permanente el. dipoler.

$|\vec{p}|$ sier i hvor stor grad molekylet er polarisert

- Symmetri kan gi $p = 0$: $0 = 0 = 0$

- Molekylære dipoler rettes inn langs et ytre felt $\vec{E}_0$:

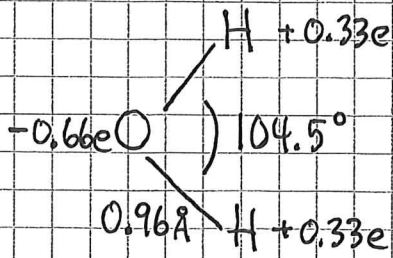

Stoffet polariseres.

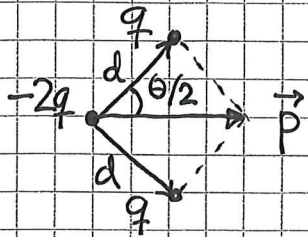
(Mer om materialers elektriske egenskaper snart!)

Eks 1: H_2O , punktladningsmodell

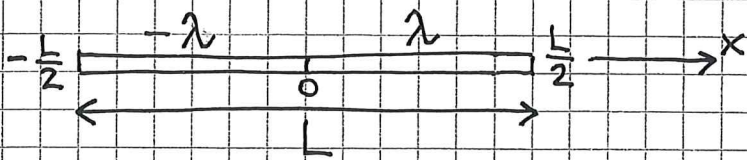
Hva er $\vec{p}$?

$$p = 2 q d \cos \frac{\theta}{2} = 2 \cdot 0.33e \cdot 0.96 \text{ \AA} \cdot \cos 52.25^\circ$$

$$= \underline{0.39 \text{ e\AA}} = 6.2 \cdot 10^{-30} \text{ Cm}$$

Eks 2: Stavedipol

$\pm \lambda =$ ladning pr lengdeenhet

Ladningsparet $\pm dq = \pm \lambda dx$ i posisjon $\pm x$ bidrar med

$$d\vec{p} = 2 \times \lambda dx \hat{x}$$

$\Rightarrow$ Totalt dipolmoment:

$$\vec{p} = \int d\vec{p} = \int_0^{L/2} 2 \times \lambda dx \hat{x} = 2\lambda \hat{x} \int_0^{L/2} x^2 = \underline{\underline{\frac{1}{4} \lambda L^2 \hat{x}}}$$

Enhet: $[\lambda L^2] = \frac{C}{m} \cdot m^2 = C \cdot m$; OK,

$p = \frac{1}{4} \lambda L^2$ tilsvarer to punktladninger $\pm \lambda \cdot \frac{L}{2}$

i innbyrdes avstand $L/2$; ikke unimelig !!

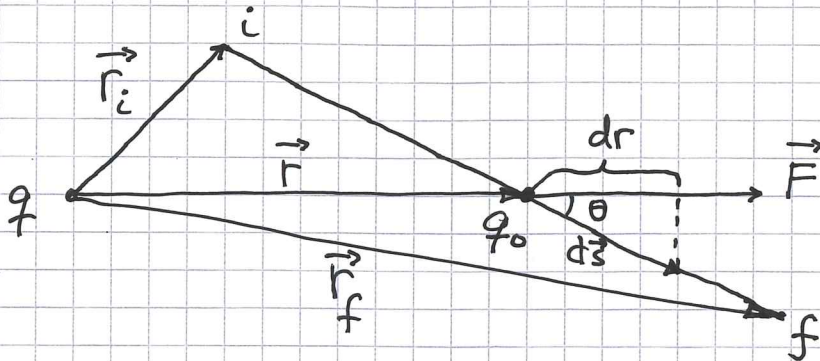

Potensiell energi. Elektrisk potensial

(14)

[OS2 7.1-2 ; YF 23.1-2 ; LHL 19.9, 20.3]

Pot. energi U for ladningspar q og q_0 :

$$\begin{aligned}\vec{F} \cdot d\vec{s} &= F \cdot ds \cdot \cos\theta \\ &= F \cdot dr\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\Delta U &= U_f - U_i \stackrel{\text{def}}{=} - \int_i^f \vec{F} \cdot d\vec{s} = - \int_{r_i}^{r_f} \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r^2} dr \\ &= \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r_f} - \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r_i}\end{aligned}$$

Her er det da naturlig å velge $U=0$ for $r \rightarrow \infty$ slik at

$$U(r) = \frac{qq_0}{4\pi\epsilon_0 r}$$

er pot. energi for ladningsparet q, q_0 i innbyrdes avstand r .

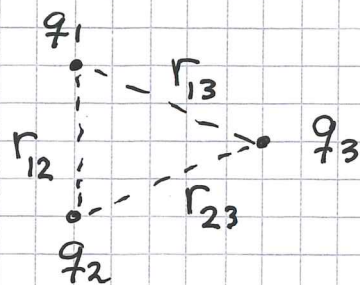
Jf. gravitasjon og massepar M og m , der M (f.eks) er jordmassen. Da var det naturlig å velge $U=0$ for avstand $r=R$ = jordradien mellom m og (sentrum av) M , slik at

$$U(r=R+h) = \frac{GMm}{R} - \frac{GMm}{R+h} \stackrel{h \ll R}{\approx} m \cdot \frac{GM}{R} \cdot h = mgh$$

I et system med flere ladninger vil alle q_i og q_j vekselvirke parvis og bidra med (15)

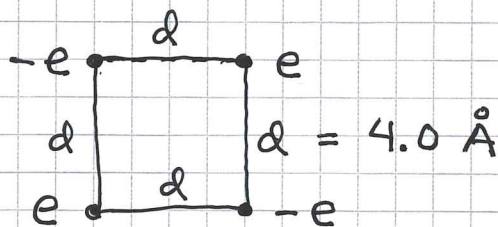
$$U_{ij} = \frac{q_i q_j}{4\pi \epsilon_0 r_{ij}}$$

til total pot. energi U , dvs

$$\begin{aligned} U &= U_{12} + U_{13} + \dots + U_{1n} \\ &+ U_{23} + \dots + U_{2n} + \dots + U_{n-1,n} \\ &= \sum_{i=1}^{n-1} \sum_{\substack{j=2 \\ j \neq i}}^n U_{ij} \stackrel{\text{def}}{=} \sum_{i < j} U_{ij} \\ &= \underline{\underline{\sum_{i < j} \frac{q_i q_j}{4\pi \epsilon_0 r_{ij}}}} \end{aligned}$$

Eks: Bestem U og dipolmomentet p for systemet

Løsn:

$$\begin{aligned} U &= \frac{e^2}{4\pi \epsilon_0 d} \left\{ 4 \cdot (-1) + 2 \cdot \frac{1}{\sqrt{2}} \right\} \\ &= \left[9 \cdot 10^9 \cdot (1.6 \cdot 10^{-19})^2 / 4.0 \cdot 10^{-10} \right] \cdot (-2.59) \text{ J} \\ &= \underline{\underline{-1.5 \cdot 10^{-18} \text{ J}}} \end{aligned}$$

$p = 0$ (sum av $\longrightarrow$ og $\longleftarrow$, hver med abs.verdi $e \cdot d = 4.0 \text{ eÅ}$)

Elektrisk potensial $\stackrel{\text{def}}{=} \text{pot. energi pr ladningsenhet}$

$$\Rightarrow V = \frac{U}{q_0} \quad ; \quad [V] = \frac{J}{C} = V \text{ (volt)}$$

For laddn. par q, q_0 i inbyrdes avstand r :

$$U = q q_0 / 4\pi\epsilon_0 r. \quad \text{Punktladdn. } q \text{ omgir seg dermed med}$$

potensialet

$$V(r) = \frac{q}{4\pi\epsilon_0 r}$$

Coulombpotensialet

Potensialforskjell mellom to posisjoner f og i :

$$\Delta V = \Delta U / q_0 = - \int_i^f (\vec{F} / q_0) \cdot d\vec{s} = - \int_i^f \vec{E} \cdot d\vec{s}$$

$$\Rightarrow V_f - V_i = - \int_i^f \vec{E} \cdot d\vec{s}$$

- Ser at $[E] = V/m$ (mer brukt enn N/C)
- Energienheten eV (elektronvolt) = elementærladningen e multiplisert med potensialforskjellen $1V$

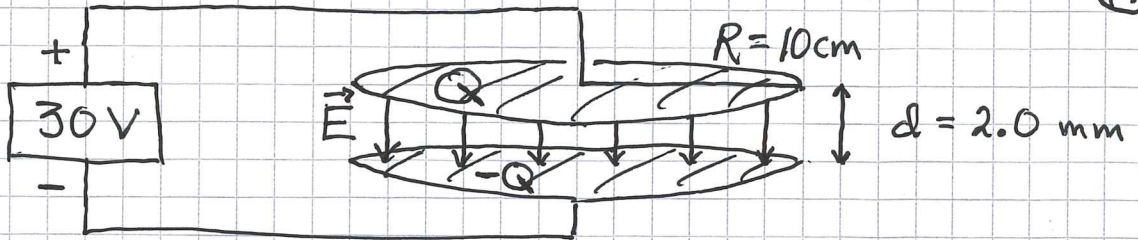
$$\Rightarrow \underline{1 eV} = 1.6 \cdot 10^{-19} C \cdot 1 \frac{J}{C} = \underline{1.6 \cdot 10^{-19} J}$$

Hensiktsmessig energienhet på atomært nivå!

Eks :

(17)

Bestem ladningen $\pm Q$ på metallplatene.

Løsn: Fra s. 10 er $E = \sigma/\epsilon_0 = Q/A\epsilon_0$ mellom platene og $E=0$ utenfor. Da blir

$$\Delta V = V_+ - V_- = - \int_-^+ \vec{E} \cdot d\vec{s} = \int_+^- \vec{E} \cdot d\vec{s} = E \cdot d = \frac{Q \cdot d}{A \cdot \epsilon_0}$$

slik at

$$Q = \frac{\Delta V A \epsilon_0}{d} = \frac{30V \cdot \pi \cdot (0.10m)^2 \cdot 8.854 \cdot 10^{-12} \text{ C}^2/\text{Nm}^2}{2.0 \cdot 10^{-3} \text{ m}}$$

$$= 4.2 \cdot 10^{-9} \text{ C} = \underline{\underline{4.2 \text{ nC}}}$$

Siden $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s}$, peker $\vec{E}$ i retning lavere potensial.

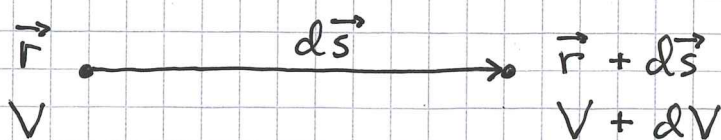
Vi vet fra før at $\vec{E}$ har retning fra pos. ladd. mot neg. ladd.

Dermed må det være høyere potensial ved pos. ladd. enn ved neg. ladd. i et system.

I eks. ovenfor: 30 V høyere pot. på pos. ladd plate enn på neg. ladd plate.

Beregning av $\vec{E}$ fra V [OS2 7.4; YF 23.5; LHL 19.9] (18)

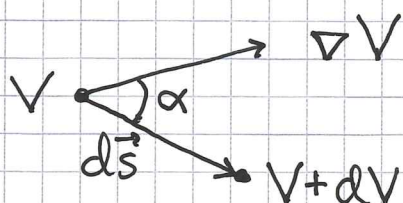
$$\begin{aligned}dV &= \frac{\partial V}{\partial x} dx + \frac{\partial V}{\partial y} dy + \frac{\partial V}{\partial z} dz \\&= \left\{ \hat{x} \frac{\partial V}{\partial x} + \hat{y} \frac{\partial V}{\partial y} + \hat{z} \frac{\partial V}{\partial z} \right\} \cdot \left\{ \hat{x} dx + \hat{y} dy + \hat{z} dz \right\} \\&= \underbrace{\nabla V} \cdot d\vec{s} \\&= \text{gradienten til } V\end{aligned}$$

Dessuten er $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s}$

Da må vi ha sammenhengen

$$\boxed{\vec{E} = -\nabla V}$$

Tolkning av vektoren ∇V :

$$\begin{aligned}dV &= \nabla V \cdot d\vec{s} \\&= |\nabla V| \cdot |d\vec{s}| \cdot \cos \alpha\end{aligned}$$

$\Rightarrow$ Får max. potensialendring dV når forflytningen $d\vec{s}$ foretas i samme retning som ∇V .

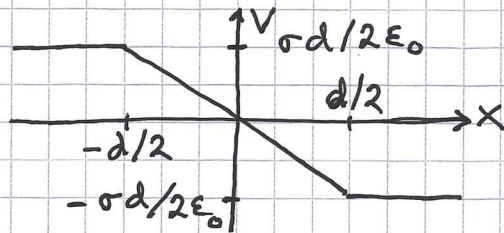
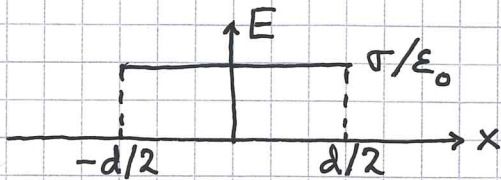
Dvs: ∇V er vektor som peker i den retningen som V øker raskest, og da er $|\nabla V|$ endringen i V pr lengdeenhet. Samtidig er $|\vec{E}| = |\nabla V|$.

Eks: Bestem $\vec{E}(x)$ og $V(x)$ mellom to store plater i $x = \pm d/2$ med ladning hvor $\mp \sigma$ pr flateenhet. Velg $V=0$ i $x=0$.

Løsn: For $|x| < d/2$ er $\vec{E} = \hat{x} \sigma/\epsilon_0$, og dermed $dV/dx = -\sigma/\epsilon_0$, dvs $V(x) = -\sigma x/\epsilon_0$.

Utenfor platene, $|x| > d/2$, er $E=0$, og dermed $V = \text{konstant}$.

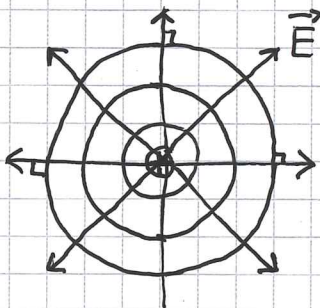

Ekipotensialflater [OS2 7.5; YF 23.4; LHL 19.11]

er flater med $V = \text{konst}$. Hvis $d\vec{s}$ er en forflytning på en ekipotensialflate, er $dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s} = 0$, dvs $\vec{E} \perp d\vec{s}$

$\Rightarrow \vec{E} \perp \text{ekipotensialflatene}$

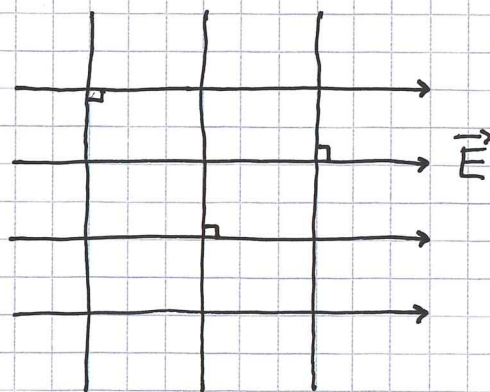
Eks 1: Punktladning

$\vec{E}$ radielt

$\Rightarrow$ ekipot. flatene er kuleskall

Eks 2: Uniformt $\vec{E}$ -felt

... V_0 $V_0 - \Delta V$ $V_0 - 2\Delta V$ ...

ekipot. flatene er plan normalt på $\vec{E}$

Materialers elektriske egenskaper

20

Ledere. Metaller [OS2 7.5; YF 22.5; LHL 19.8]

Har frie ladninger (typisk 1 eller 2 frie elektroner pr atom i et metall) som vil settes i bevegelse hvis de utsettes for en nettokraft.

Dermed, i elektrostatisk likevekt :

- $\vec{E} = 0$ inni et metall.

$\vec{E} \neq 0$ ville gi kraft $\vec{F} = -e\vec{E}$ på de frie elektronene, og dermed ikke likevekt.

- All netto ladning ligger på overflaten av et metall.

Ikke uten videre opplagt! Skyldes at $F(r) \sim 1/r^2$.

Se evt. Gauss' lov (ikke pensum).

- På overflaten til et metall (med nettoladning) står $\vec{E}$ normalt på overflaten.

$E_{\parallel} \neq 0$ ville gi kraft $F_{\parallel} = -eE_{\parallel}$ på de frie elektronene.

$E_{\perp} = \sigma/\epsilon_0$; σ = overflatens ladn. pr flateenhet.

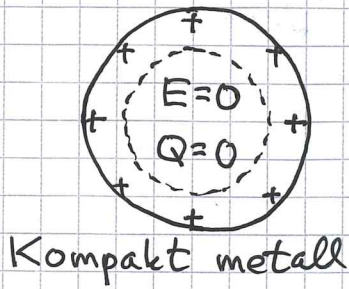
- Et stykke metall i likevekt er et ekvipotensial.

$dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s} = 0$; inni er $\vec{E} = 0$ og på overflaten er $\vec{E} \perp d\vec{s}$.

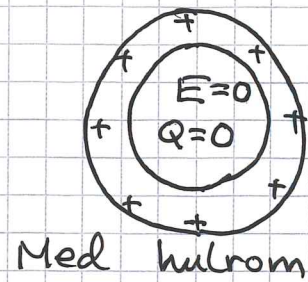

- Metall med hulrom har $E=0$ i hulrommet og all nettoladning på ytre overflate.

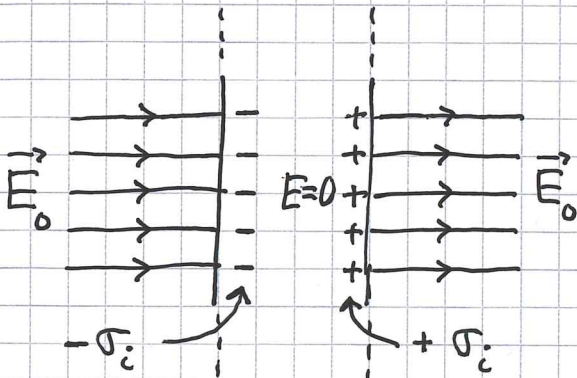
Bevis :

Ta bort en bit inni. Dette påvirker ingen nettoladning!

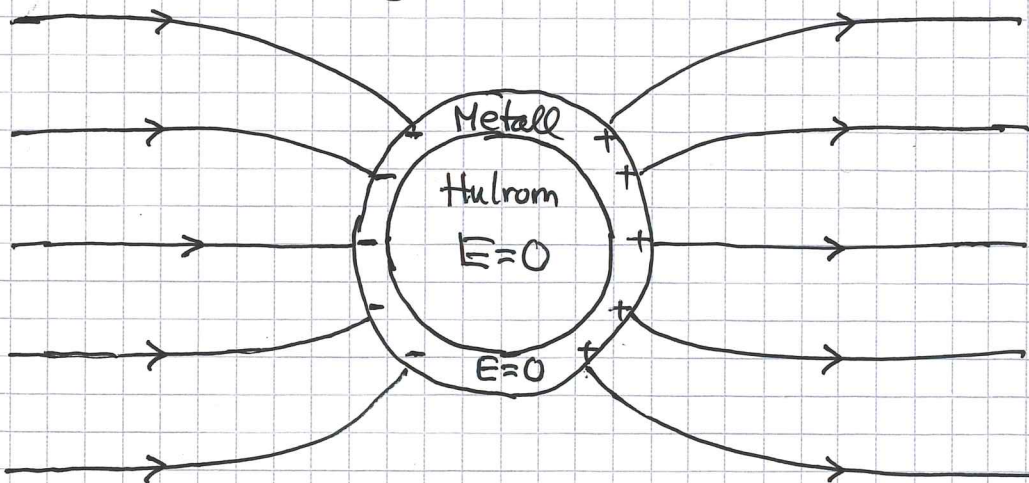

Eks 1: Metallskive i uniformt ytre felt $\vec{E}_0$

Ytre felt $\vec{E}_0$ trekker frie elektroner til venstre overflate. Likevekt når induisert overflateledning er $\pm \sigma_i$ med $\sigma_i = \epsilon_0 E_0$. Tilhørende induisert felt er da $\vec{E}_i = -\vec{E}_0$, og totalt felt inni er $\vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i = 0$.

Eks 2: Faradaybur; elektrostatisk skjerming

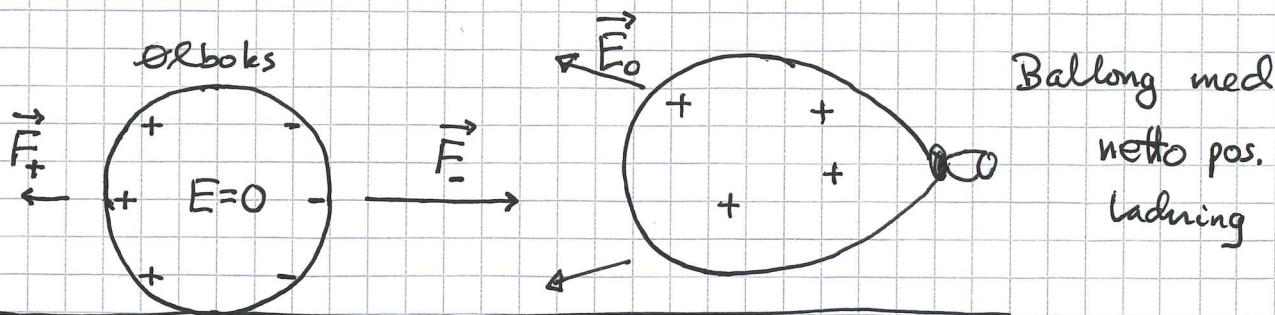
Ytre felt $\vec{E}_0$
(Totalt felt $\vec{E}$ blir forskjellig fra $\vec{E}_0$ nær metallboksen.)

Med uniformt ytre felt $\vec{E}_0$ blir det null nettokraft på metallboksen.

Eks 3: Metallboks i inhomogent felt

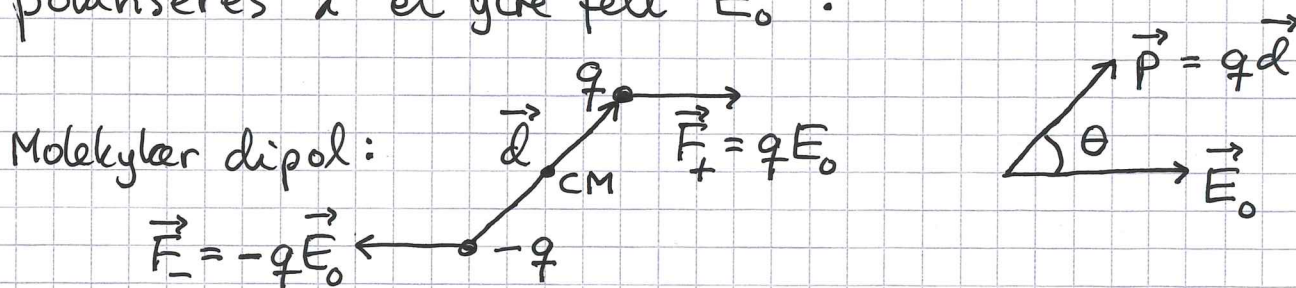
(22)

Pga kortere avstand til ørboksens negative ladning blir $F_- > F_+$, og dermed en netto tiltrekkende kraft.

Dielektrikum. Isolator [OS2 8.5; YF 24.4-5; LHL 20.5]

Har ikke frie elektroner, men bundet ladning som polariseres i et ytre felt $\vec{E}_0$:

Dreiemoment på dipolen:

$$\vec{\tau} = \vec{r}_+ \times \vec{F}_+ + \vec{r}_- \times \vec{F}_- = \dots \text{øvring} \dots = \vec{p} \times \vec{E}_0$$

Pot. energi:

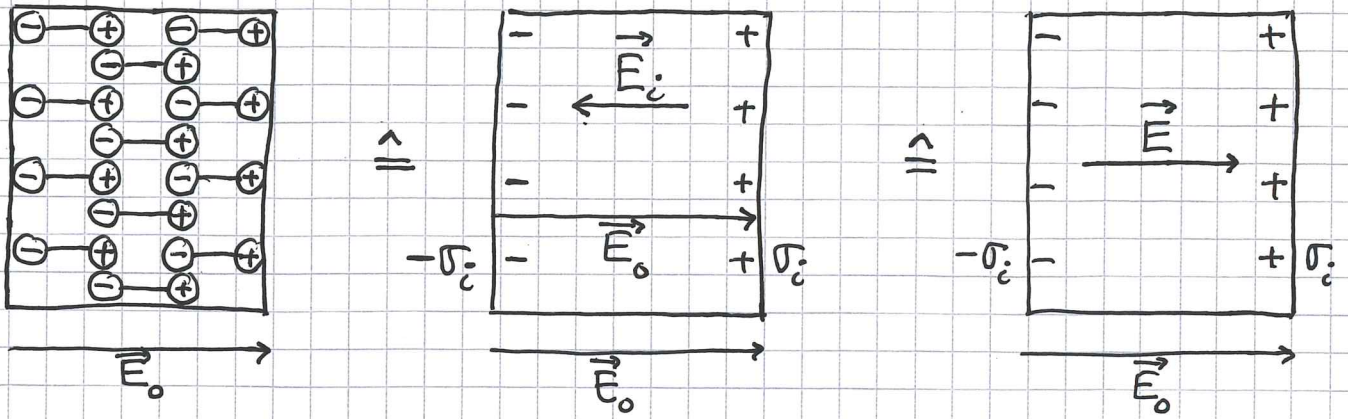
$$U = - \int \vec{F} \cdot d\vec{s} = - \int \tau d\theta = \dots = - \vec{p} \cdot \vec{E}_0$$

(der vi valgte $U=0$ for $\theta = \pm \pi/2$, dvs $\vec{p} \perp \vec{E}_0$)

Dermed: En tendens til innretning av molekylære dipolmoment i samme retning som det ytre feltet $\vec{E}_0$.

Makroskopisk effekt:

- Får induert ladning $\pm \sigma_i$ pr flateenhet på overflaten
- Null nettoladning inni isolatoren
- Det induerte feltet inni isolatoren, $E_i = \sigma_i / \epsilon_0$, gir et svekket totalt felt inni: $\vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i$; $E = E_0 - E_i$
- Antar lineær respons: E_i prop. med E_0 , og dermed E prop. med E_0
- Definerer isolatorens relative permittivitet:

$$\epsilon_r = E_0 / E ; \text{ dvs } E = E_0 / \epsilon_r \quad (\epsilon_r \geq 1)$$

Tallverdier:

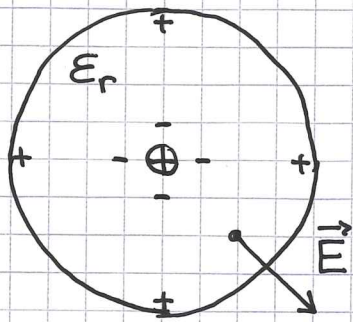
Stoff	Vakuum	Tørr luft	Plast	Rent vann	Perfekt metall
ϵ_r	1	1.00054	2-6	80	∞

- Definerer isolatorens permittivitet:

$$\epsilon = \epsilon_r \cdot \epsilon_0$$

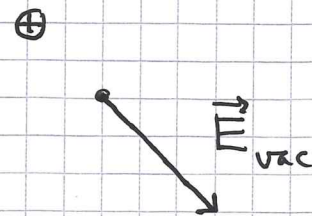

- Ladning q omgitt av isolator gir svekket felt inni isolatoren pga induisert ladning og induisert motsatt rettet felt:

$$E(r) = q / 4\pi \epsilon_r \epsilon_0 r^2$$

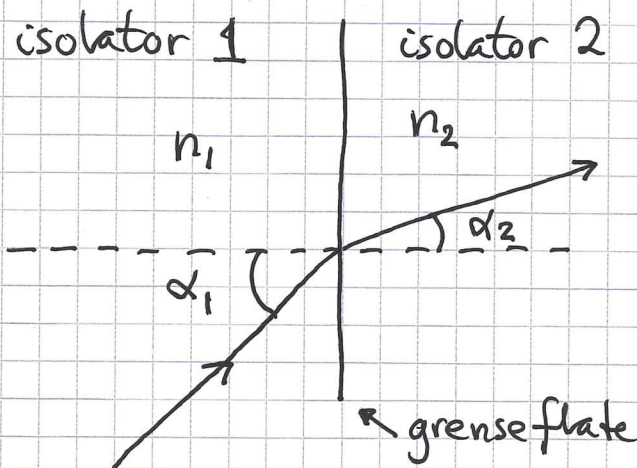
$$= q / 4\pi \epsilon r^2$$

$$E_{vac}(r) = q / 4\pi \epsilon_0 r^2$$

- Lysfarten i isolator: $v = c / \sqrt{\epsilon_r} < c$
($c = 299792458 \text{ m/s} = \text{lysfarten i vakuum}$)

- Lysbrytning i grenseflate mellom to isolatorer:

$$n = \sqrt{\epsilon_r} = \text{brytningsindeks}$$

Snells lov:

$$n_1 \sin \alpha_1 = n_2 \sin \alpha_2$$

* Grunnlag for mikroskop, teleskop etc ($n \approx 1.5$ i glass, for synlig lys).

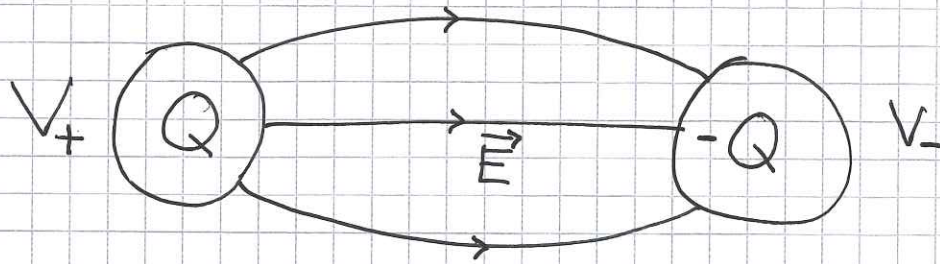
* I vann er $n = 1.33$ for rødt lys og $n = 1.35$ for blått lys. Gir regnbue!

Kondensator og kapasitans [OS2 8; YF 24; LHL 20] (25)

(capacitor) (capacitance)

En kondensator består av to ledere adskilt av en isolator; anta at lederne er tilført en nettoladning $\pm Q$:

Potensialforskjellen, evt. spenningen, mellom lederne:

$$V = V_+ - V_- = - \int_{(-)}^{(+)} \vec{E} \cdot d\vec{s}$$

Siden $\vec{E}$ er prop. med Q (Coulombs lov), er også V prop. med Q :

$$\boxed{C \stackrel{\text{def}}{=} \frac{Q}{V}} = \text{kondensatorens kapasitans}$$

• Enhet: $[C] = C/V = F$ (farad)

• Kretssymbol:

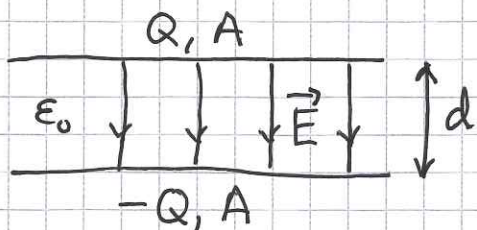
• Kan lagre ladning og energi

• C avhenger av utforming (geometri) og type isolator mellom lederne. C avhenger ikke av Q eller V .

• Beregner C ved å anta ladning $\pm Q$ og regne ut V (evt. via $\vec{E}$); da er $C = Q/V$.

Eks 1: Luftfylt platekondensator

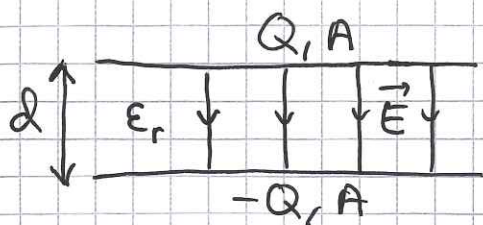
$$E = \sigma / \epsilon_0 = Q / A \epsilon_0$$

$$V = E d = Q d / A \epsilon_0$$

$$\Rightarrow \underline{C = \epsilon_0 A / d}$$

Med $d = 2.0 \text{ mm}$ og $A = \pi \cdot (0.10 \text{ m})^2$ er $\underline{C \approx 0.14 \text{ nF}}$

Eks 2: Platekondensator fylt med dielektrikum

$$E = \sigma / \epsilon = Q / A \epsilon_r \epsilon_0$$

$$V = E d = Q d / A \epsilon_r \epsilon_0$$

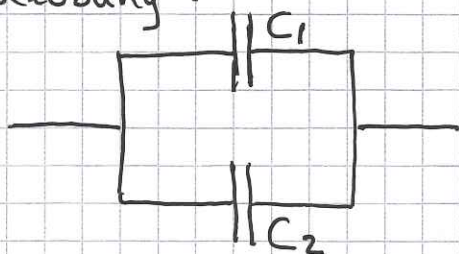
$$\Rightarrow \underline{C = \epsilon_r \epsilon_0 A / d}$$
 ; dvs C økes med faktoren ϵ_r

Vi ser nå at $[\epsilon] = \text{F/m}$; dvs $\epsilon_0 = 8.85 \cdot 10^{-12} \text{ F/m}$

Kobling av flere kapasitanser [OS2 8.2; TF 24.2; LHL 20.2]

Parallellkobling:

Hvis

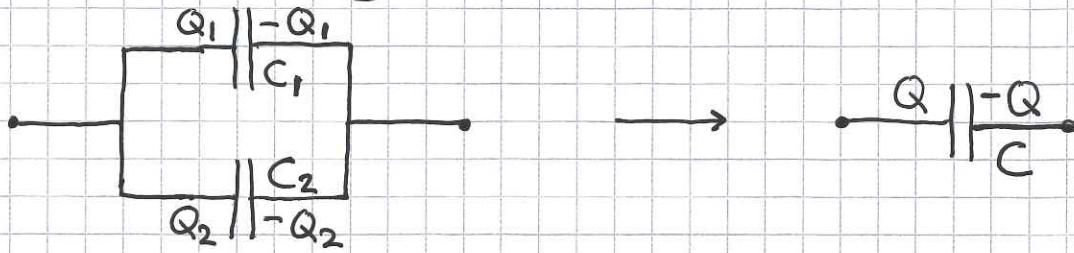
skal erstattes av

og oppføre seg likt, hva må da C være?

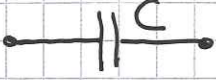
Vi har lik spenning, $V_1 = V_2 = V$, over C_1 og C_2 : (27)

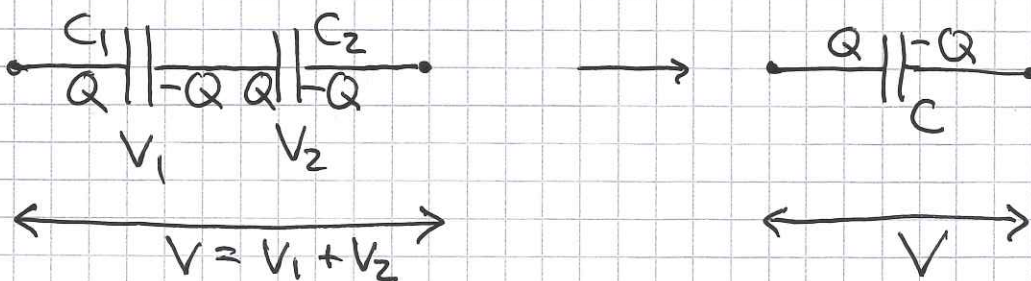
Dvs: $V = Q_1 / C_1 = Q_2 / C_2 = Q / C$ og $Q_1 + Q_2 = Q$

$\Rightarrow C_1 V + C_2 V = C V \Rightarrow \boxed{C = C_1 + C_2}$

Med N stk. koblet i parallell: $\boxed{C = \sum_{j=1}^N C_j}$

Seriekobling: Hvis skal erstattes av , hva må da C være?

Vi har nå lik ladning $\pm Q$ på C_1 og C_2 :

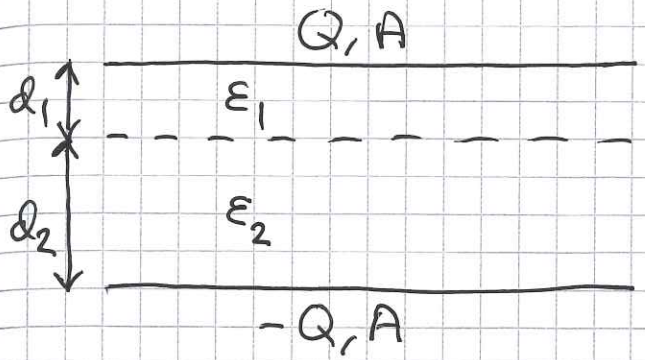

$\Rightarrow \frac{Q}{C} = \frac{Q}{C_1} + \frac{Q}{C_2} \Rightarrow \boxed{\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2}}$

Med N stk koblet i serie: $\boxed{C^{-1} = \sum_{j=1}^N C_j^{-1}}$

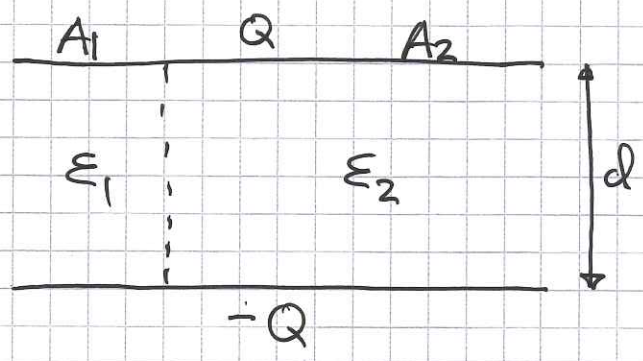
En kondensator fylt med ulike dielektrika blir som en parallell- eller seriekobling:

$$C^{-1} = C_1^{-1} + C_2^{-1}$$

med

$$C_j = \epsilon_j A / d_j ; j=1,2$$

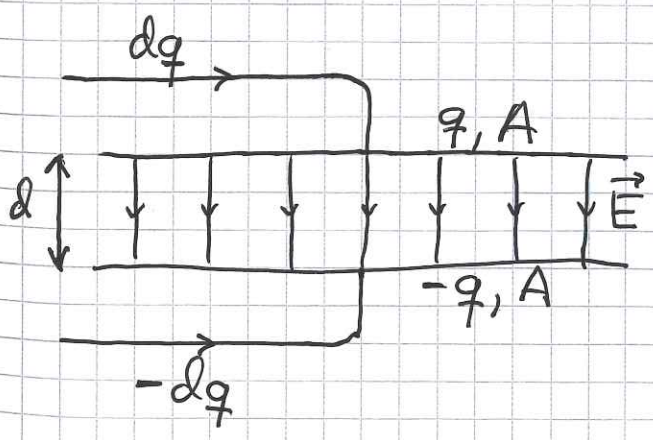
$$C = C_1 + C_2$$

med

$$C_j = \epsilon_j A_j / d ; j=1,2$$

Energi lagret i E-felt [OS2 8.3; YF 24.3; LHL 20.4]

Opplading av kondensator fordrer et arbeid W, som tilsvarende pot. energi U lagret i E-feltet mellom platene.

En økning av ladningen, fra ±q til ±(q+dq), gir en økning i lagret potensiell energi:

$$dU = v(q) dq = \frac{q}{C} dq$$

Opplading fra $q=0$ til $q=Q$ gir pot.energi

(29)

$$U = \int dU = \int_0^Q \frac{q}{C} dq = \frac{Q^2}{2C} = \frac{1}{2} CV^2$$

Med $C = \epsilon_0 A/d$ og $V = Ed$ gir dette

$$U = \frac{1}{2} (\epsilon_0 A/d) (Ed)^2 = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 \cdot (Ad)$$

der $A \cdot d =$ volumet mellom platene, dvs der $E \neq 0$.

Tolkning:

Energien pr volumenheter i det elektriske feltet er

$$u_E = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2$$

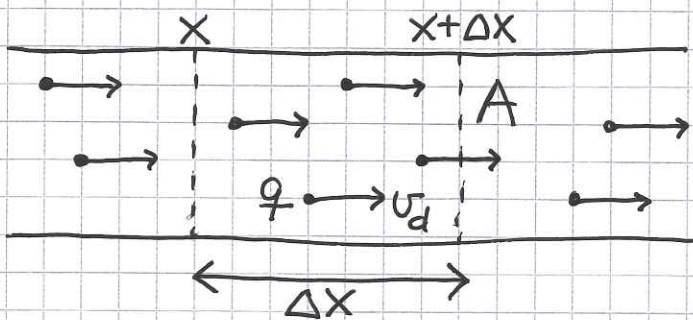
Et resultat som gjelder generelt.

ELEKRISK STRØM [OS2 9,10; YF 25,26; LHL 21,22] (30)

Strøm og strømtethet [OS2 9.1-2; YF 25.1; LHL 21.1]

Ser på leder med n frie ladninger pr volumenet, med midlere driftshastighet v_d langs lederen:

(Merk: Lederen er typisk elektrisk nøytral.)

strøm def = mengde ladning som passerer tverrsnitt av lederen pr tidsenhet

$$I = \frac{\Delta Q}{\Delta t} \xrightarrow{\Delta t \rightarrow 0} \frac{dQ}{dt}$$

$$\text{Enhet: } [I] = \text{C/s} = \text{A (ampere)}$$

All fri ladning $\Delta Q = q \cdot \Delta N = q \cdot n \cdot \Delta V$ i volumet $\Delta V = A \cdot \Delta x$ passerer tverrsnittet ved $x + \Delta x$ i løpet av tida $\Delta t = \Delta x / v_d$

$$\Rightarrow I = q n A \Delta x / (\Delta x / v_d) = n q v_d A$$

strømtethet def = strøm pr flateenhet

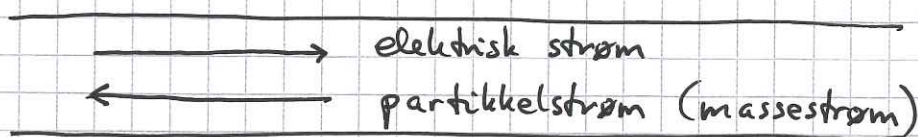
$$j = I/A = n q v_d \quad \text{med enhet } [j] = \text{A/m}^2$$

dvs $\vec{j} = n q \vec{v}_d$

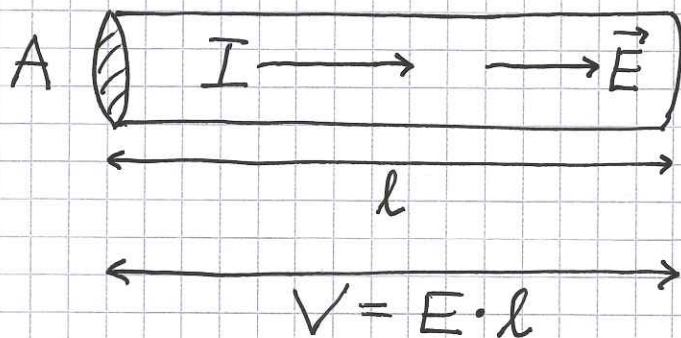
I metaller er $q = -e$: $\vec{j} = -ne\vec{v}_d$

(31)

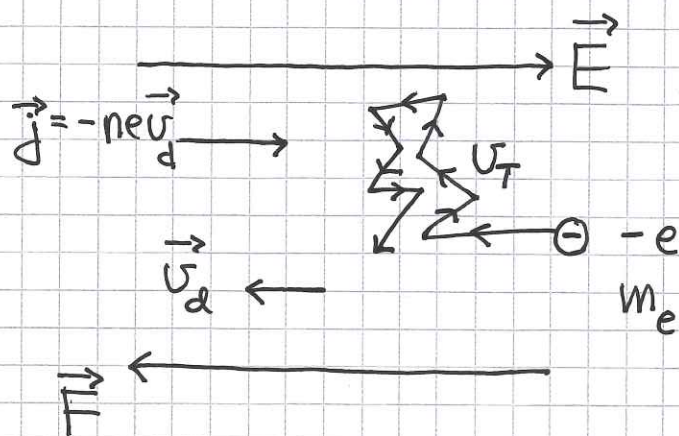
Ohms lov [OS2 9.2-4; YF 25.2, 25.6; LHL 21.2, 21.4]

En spenning V over en leder med lengde l og tverrsnitt A gir et felt $\vec{E}$ i ledere, og dermed en kraft $\vec{F} = -e\vec{E}$ på frie elektroner i ledere, og dermed en strøm I i ledere :

$$j = I/A$$

De frie elektronene akselereres pga $\vec{F}$, men pga kollisjoner oppnår de bare en viss midlere driftshastighet $\vec{v}_d$ langs ledere :

d = midlere avstand mellom kollisjoner

$\tau = d/v_T$ = midlere tid mellom kollisjoner

v_T = midlere elektronfart ved temperatur T

$\vec{v}_d \approx \vec{a} \cdot \tau \stackrel{N2}{=} - \frac{e\vec{E}}{m_e} \cdot \tau$ = midlere driftshastighet

Dermed: $\vec{j} = \sigma \vec{E}$

med

$\sigma = ne^2\tau/m_e$ = materialets konduktivitet (elektrisk ledningsevne)

Dette er Ohms lov, på mikroskopisk form, i henhold til Drude-modellen (Paul Drude, ca 1900)

Med $j = I/A$ og $E = V/l$ fås

$V = RI$ Ohms lov

med motstand (resistans) $R = l/\sigma A$

Konduktans G : $I = G \cdot V \Rightarrow G = \sigma A/l = R^{-1}$

Resistivitet ρ : $\rho = \sigma^{-1}$

Enheder: $[R] = V/A = \Omega$ (ohm)

$[G] = \Omega^{-1} = S$ (siemens)

$[\rho] = \Omega m$; $[\sigma] = \Omega^{-1} m^{-1} = S/m$

Merk at σ og ρ er materialegenskaper.

G og R avhenger også av størrelse / utforming.

RMS-hastighet vs driftshastighet

33

Ved absolutt temperatur T bidrar hvert kvadratiske ledd i energifunksjonen med $\frac{1}{2}k_B T$ pr partikkel. (Ekuipartisjonsprinsippet.) Her er $k_B \approx 1.38 \cdot 10^{-23}$ J/K; Boltzmanns konstant. For elektroner:

$$\langle K \rangle = \frac{1}{2} m_e \langle v^2 \rangle = \frac{1}{2} m_e \langle v_x^2 + v_y^2 + v_z^2 \rangle = 3 \cdot \frac{1}{2} k_B T$$

$$\Rightarrow v_T = v_{RMS} = \sqrt{\langle v^2 \rangle} = \sqrt{3k_B T / m_e} \sim 10^5 \text{ m/s ved } 300\text{K}$$

Driftshastigheten v_d er typisk mye mindre enn v_T ; la oss gjøre et estimat med en kobberledning med tverrsnitt 1.5 mm^2 og strømstyrke 1 A . Cu har molar masse 63 g og massefyltehet ca 9 g/cm^3 . Med 1 fritt elektron pr Cu-atom blir det da ca 10^{29} frie elektroner pr m^3 ,

$$\frac{9 \cdot 10^6 \text{ g/m}^3}{63 \text{ g/mol}} = \frac{10^6}{7} \cdot 6 \cdot 10^{23} \text{ el./m}^3 \approx 10^{29} \text{ el./m}^3$$

Dermed:

$$v_d = j / n \cdot e = I / A \cdot n \cdot e = (1 / 1.5 \cdot 10^{-6} \cdot 10^{29} \cdot 1.6 \cdot 10^{-19}) \text{ m/s} \\ \approx 10^{-4} \text{ m/s}$$

Dvs: $v_d / v_T \lesssim 10^{-9} \quad !!$

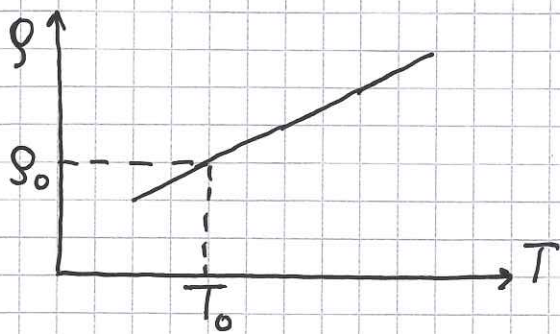

Resistivitet og temperatur [OS2 9.3; YF 25.2; LHL 21.2+5] (34)

$$\text{Drudemodellen: } \rho = \frac{m_e}{e^2 n \tau} \sim \frac{1}{n \tau}$$

Metaller: Cu, Al, Ag, Fe, ...

Stor n som avhenger lite av T . Hyppigere kollisjoner når T øker, dvs mindre τ og større ρ . Exp. gir lineær $\rho(T)$:

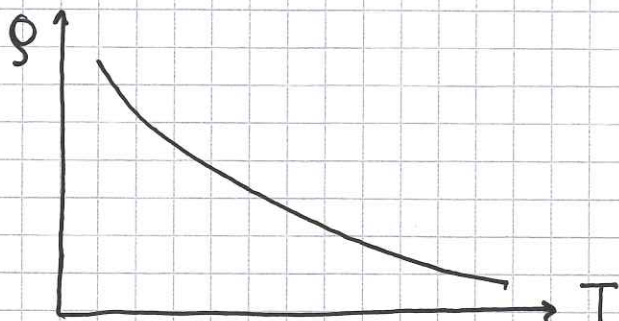

$$\rho(T) = \rho_0 \{ 1 + \alpha \cdot (T - T_0) \}$$

$$\alpha \approx 0.004 \text{ K}^{-1} \text{ for Cu, Al, Ag}$$

Halvledere: Si, Ge, GaAs, GaN, ...

Isolator med $n \approx 0$ ved $T \approx 0$. Økt T gjør at elektroner løsnes og n øker sterkt; dermed avtar ρ med økende T . (Også forurensningsatomer - doping - øker n og reduserer ρ .)

Viktige anvendelser:

Solceller: Fotoner med energi hf ($h = 6.6 \cdot 10^{-34} \text{ Js} =$ Plancks konstant; $f =$ lysets frekvens) absorberes av elektroner i halvlederen; disse blir frie elektroner som gir elektrisk strøm.

Lysemitterende dioder (LED): Frie elektroner i halvlederen fanges i tilstander med lavere energi ("hull"); frigjort energi sendes ut som fotoner.

Eks:

$(\text{Al}_x \text{Ga}_{1-x})\text{As}$ $\lambda = 560 - 870 \text{ nm}$ (gult - rødt)

$(\text{In}_x \text{Ga}_{1-x})\text{As}$ $\lambda = 360 - 620 \text{ nm}$ (blått - gult)

$\Rightarrow$ Kan kombineres og gi hvitt lys med LED-pærer.

(Nobelpriis fysikk 2014)

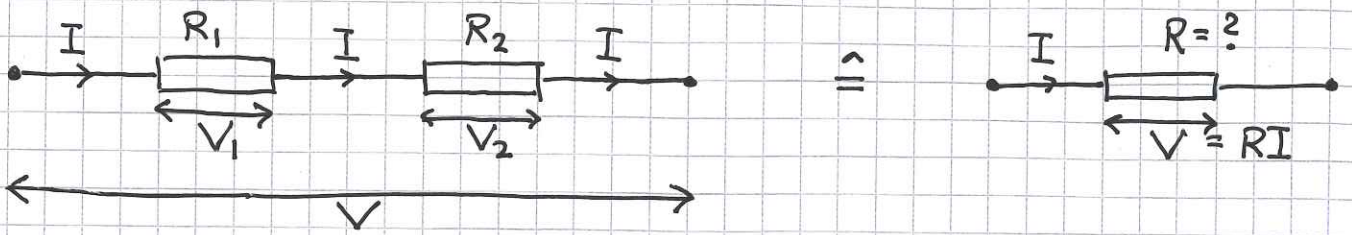
$(\lambda = c/f = \text{lysets bølglengde}; \quad c = 3 \cdot 10^8 \text{ m/s})$

Kobling av flere motstander

[OS2 10.2; YF 26.1; LHL 21.3]

Seniekobling:

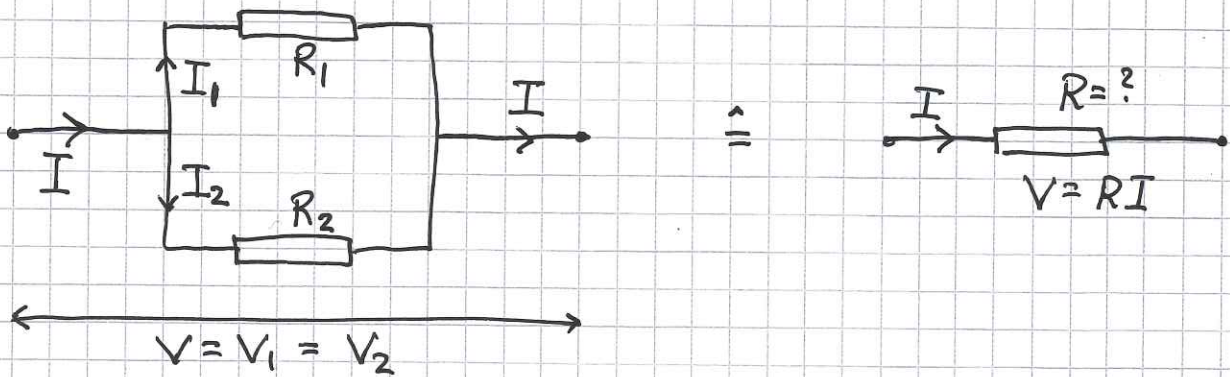
Lik strøm I gjennom R_1 og R_2 , og $V = V_1 + V_2$ gir

$$V = R_1 I + R_2 I = RI, \text{ dvs}$$

$$R = R_1 + R_2$$

Med N stk i serie: $R = \sum_{j=1}^N R_j$

Parallellkobling:

Lik spenning over R_1 og R_2 , og $I = I_1 + I_2$ gir

$$\frac{V}{R} = \frac{V}{R_1} + \frac{V}{R_2}, \text{ dvs}$$

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}$$

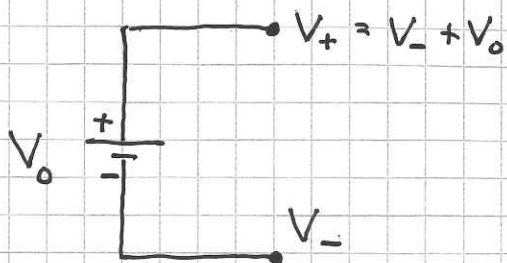
Med N stk i parallell: $R^{-1} = \sum_{j=1}^N R_j^{-1}$

Likestrømkretser [OS2 10; YF 26 (25); LHL 22]

DC = direct current = likestrøm

Likespenningskilde :

Sørger for konstant spenning
 $V_0 = V_+ - V_-$ mellom polene.

Eks: Kjemisk batteri, solcelle

Kirchhoffs lover (regler) [OS2 10.3; YF 26.2; LHL 22.3]

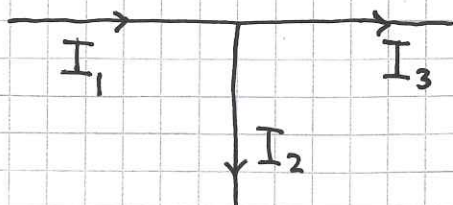
K1: Knudepunktregel (Strømregel)

Ladning hoper seg ikke opp på ulike steder i en elektrisk krets. (Med unntak av platen i en kondensator.)

Da må netto strøm inn mot et knudepunkt være lik netto strøm ut av knudepunktet.

$$\sum_j I_j = 0 \quad \text{i alle knudepunkt i el. krets} \quad K1$$

Eks:

Velg f.eks. positivt fortegn inn og negativt fortegn ut.

$$I_1 - I_2 - I_3 = 0$$

$$\underbrace{I_1}_{\text{inn}} = \underbrace{I_2 + I_3}_{\text{ut}}$$

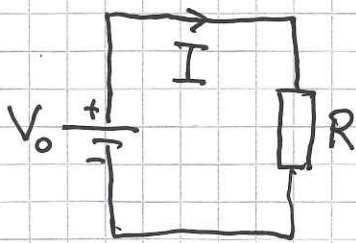
K2: Sløyferegel (Spenningsregel)

(38)

På et gitt sted i en el. krets må en ladning ha en entydig potensiell energi. Dvs, potensialet på ethvert sted må være entydig. Da må summen av alle potensialendringer rundt enhver lukket sløyfe være null.

$$\boxed{\sum_j V_j = 0 \text{ rundt alle sløyfer i el. krets}} \quad K2$$

Eks 1: Ideell spenningskilde og motstand

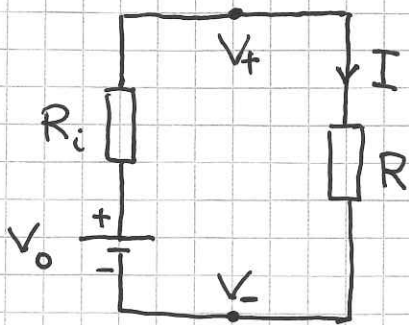

Velg f.eks. pos. fortegn på potensialskninger.

$$\Rightarrow V_0 - RI = 0$$

$$\Rightarrow I = V_0 / R$$

Eks 2: Reell spenningskilde har indre motstand R_i

$$V_0 - R_i I - RI = 0$$

$$\Rightarrow I = \frac{V_0}{R_i + R}$$

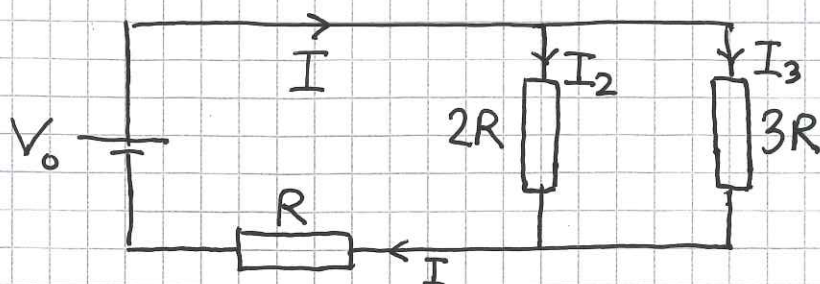
Spennning over ytre krets R : $V_+ - V_- = V_0 - R_i I < V_0$
når $I > 0$

Gamle batterier: Større og større R_i

$\Rightarrow$ Mindre og mindre polspenning $V_+ - V_-$
når $I > 0$

Eks 3:

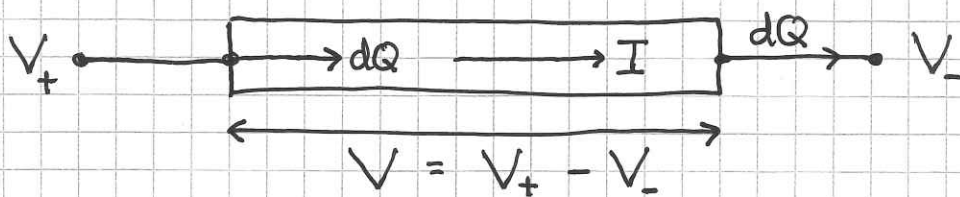

$$V_0 = I \cdot R_{\text{tot}} ; R_{\text{tot}} = R + \left(\frac{1}{2R} + \frac{1}{3R} \right)^{-1} = \frac{11}{5} R$$

$$\Rightarrow I = \frac{5V_0}{11R} , I_2 = \frac{3}{5} I = \frac{3V_0}{11R} , I_3 = \frac{2}{5} I = \frac{2V_0}{11R}$$

(Lik spenning over $2R$ og $3R$.)

Elektrisk effekt [OS2 9.5 ; YF 25.5 ; LHL 22.2]

Energi som følger med ladning dQ inn i lederbiten:

$$dU_{\text{inn}} = V_+ \cdot dQ$$

Energi ut med dQ ved potensial V_- :

$$dU_{\text{ut}} = V_- \cdot dQ$$

Differansen omdannes til varmeenergi i lederbiten. Effekttap:

$$\underline{P} = \frac{dU}{dt} = \frac{dU_{\text{inn}} - dU_{\text{ut}}}{dt} = (V_+ - V_-) \frac{dQ}{dt} = \underline{\underline{VI}}$$

Hvis ohmsk motstand : $V = RI$

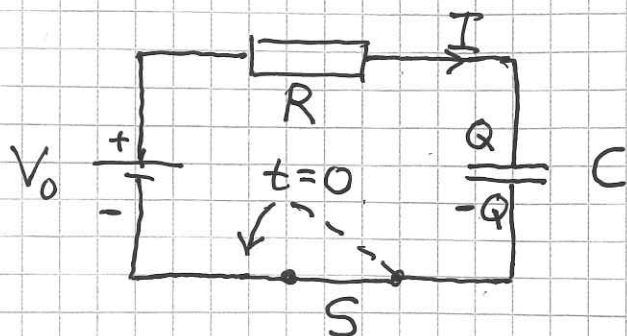
$$\text{Da er: } P = VI = RI^2 = V^2/R$$

RC-kretser [OS2 10.5; VF 26.4; LHL 22.4]

(40)

Opplading av kondensator i RC-krets:

- $Q=0$, $I=0$ inntil $t=0$
- Bryter S lukkes ved $t=0$
- Finn $Q(t)$ og $I(t) = dQ/dt$

$$K2: V_0 - RI - \frac{Q}{C} = 0$$

$$\Rightarrow -RC \frac{dQ}{dt} = Q - V_0 C$$

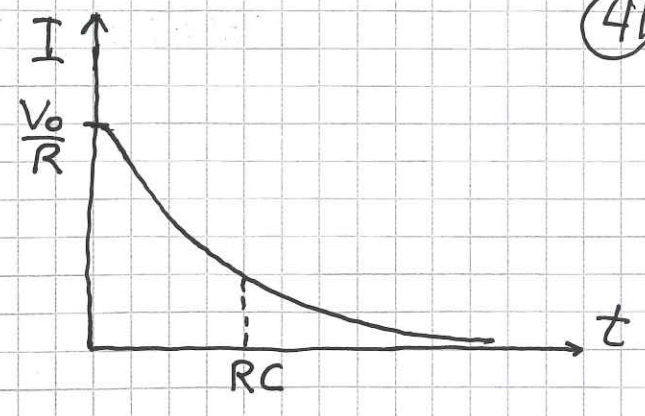
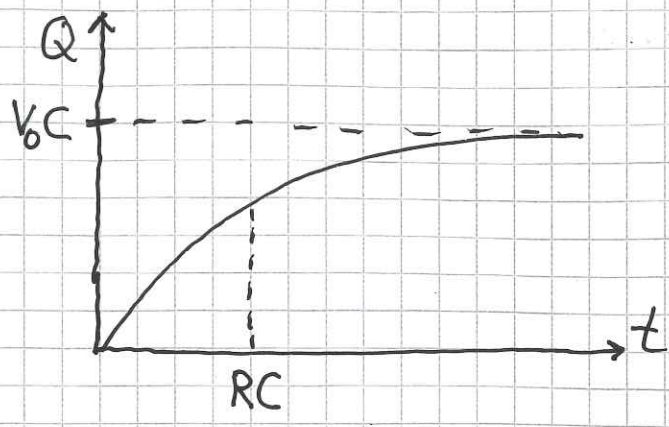
$$\Rightarrow \int_0^Q \frac{dQ}{Q - V_0 C} = - \int_0^t \frac{dt}{RC}$$

$$\Rightarrow \ln \left\{ \frac{Q - V_0 C}{-V_0 C} \right\} = - \frac{t}{RC}$$

$$\Rightarrow Q(t) = V_0 C \left\{ 1 - e^{-t/RC} \right\}$$

$$\Rightarrow I(t) = \frac{V_0}{R} e^{-t/RC}$$

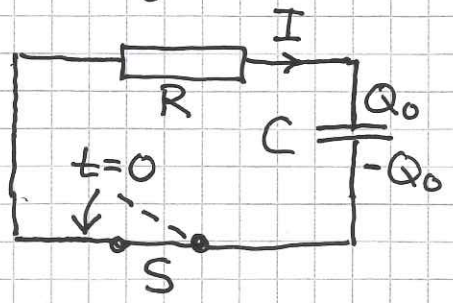
Produktet RC angir en tidsskala for opplading av kondensatoren i en RC -krets.

Kalles kretsens tidskonstant : $\tau = RC$

$Q(\tau) = V_0 C (1 - 1/e) \approx 0.63 V_0 C$; $Q(3\tau) \approx 0.95 V_0 C$

$I(\tau) = \frac{V_0}{R} \cdot \frac{1}{e} \approx 0.37 \frac{V_0}{R}$; $I(3\tau) = 0.05 \frac{V_0}{R}$

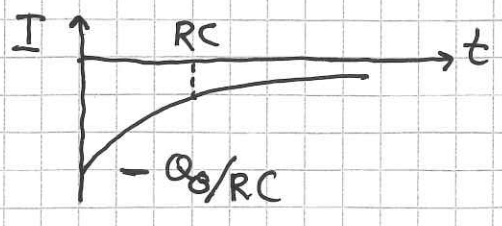
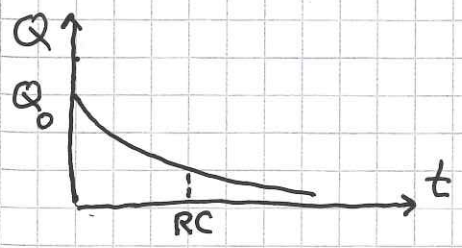
Utlading av oppladet kondensator :

- Før $t=0$: $Q = Q_0$; $I = 0$
- Lukker S ved $t=0$
- Finn $Q(t)$ og $I(t)$

K2: $-Q/C - R dQ/dt = 0 \Rightarrow \int_{Q_0}^Q \frac{dQ}{Q} = - \int_0^t \frac{dt}{RC}$

$\Rightarrow Q(t) = Q_0 e^{-t/RC}$; $I(t) = -(Q_0/RC) e^{-t/RC}$

Anvendelser : Blinklys, Blitz,

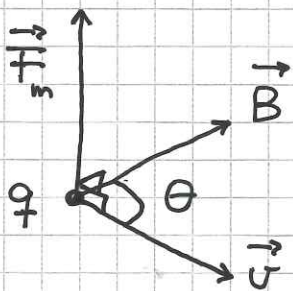
Magnetostatikk [OS2 11,12 ; YF 27,28 ; LHL 23] (42)

Magnetisk kraft [OS2 11.2 ; YF 27.2 ; LHL 23.4]

En elektrisk strøm omgir seg med et magnetfelt $\vec{B}$.
Gir magnetisk kraft

$$\vec{F}_m = q \vec{v} \times \vec{B}$$

på ladning q i bevegelse med hastighet $\vec{v}$.

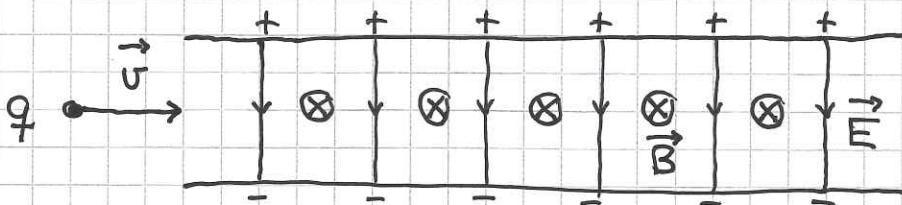

$$F_m = q v B \sin \theta$$

$$\vec{F}_m \perp \vec{B}, \quad \vec{F}_m \perp \vec{v}$$

$$[B] = \frac{N}{C \cdot m/s} = \frac{N}{A \cdot m} = T \quad (\text{tesla})$$

Eks: Krysset $\vec{E}$ - og $\vec{B}$ -felt

$\otimes$ inn i planet

$\odot$ ut av —||—

$$\vec{F} = \vec{F}_e + \vec{F}_m = q \vec{E} + q \vec{v} \times \vec{B} \quad (= \text{Lorentz kraften})$$

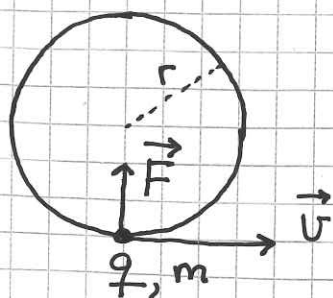
$$q > 0 \Rightarrow \vec{F}_e \text{ ned, } \vec{F}_m \text{ opp}$$

$\Rightarrow$ Ingen avbryning ($F=0$) hvis $v = E/B$.

Ladning i uniformt $\vec{B}$ -felt [OS2 11.3; YF 27.4; LHL 23.1+4] (43)

$\vec{B} \otimes$
(inn i planet)

Anta $\vec{v} \perp \vec{B}$

$$\Rightarrow F = qvB$$

Tilført effekt: $P = \vec{F} \cdot \vec{v} = 0$

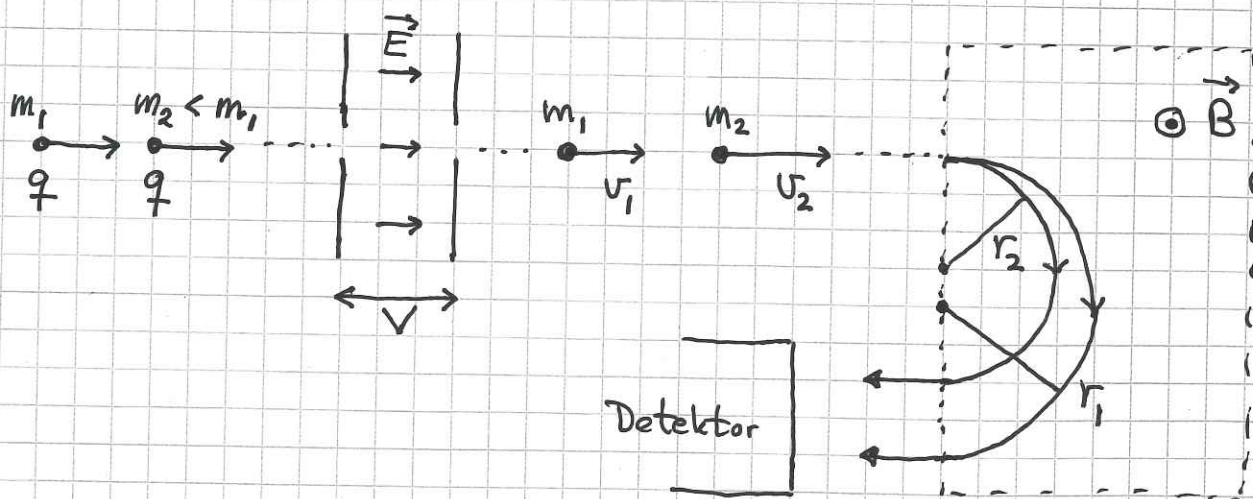
Dvs: Magnetisk kraft kan ikke gjøre et arbeid.

$\Rightarrow K = \frac{1}{2}mv^2 = \text{konstant} \Rightarrow$ uniform sirkelbevegelse

$$N2: qvB = mv^2/r \Rightarrow r = mv/qB$$

$$\Rightarrow \omega_c = v/r = qB/m = \text{syklotronfrekvensen}$$

Eks: Massespektrometer [OS2 11.7; YF 27.5] (Ør.12)

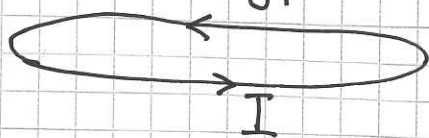

$\Rightarrow$ Separasjon av ulike isotoper med lik ladning q men ulik masse m_1 og m_2 .

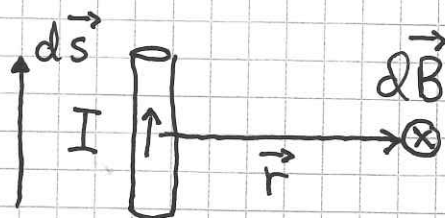
Biot-Savarts lov [OS2 12.1; YF 28.2; LHL 23.5]

Strømsløyfe

$$\vec{B} = ?$$

Et lite "strømelement" $I \cdot d\vec{s}$ gir et lite bidrag $d\vec{B}$ til det totale magnetfeltet $\vec{B}$ i avstand $\vec{r}$ fra strømelementet:

$$d\vec{B} = \frac{\mu_0}{4\pi} \frac{I d\vec{s} \times \hat{r}}{r^2}$$

Vakuum permeabiliteten:

$$\mu_0 \approx 4\pi \cdot 10^{-7} \text{ T}\cdot\text{m/A} \quad (\text{evt. N/A}^2)$$

$$(\text{Før 20.05.2019: } \mu_0 \equiv 4\pi \cdot 10^{-7} \text{ T}\cdot\text{m/A})$$

$$(\text{Lysfarten i vakuum: } c = 1/\sqrt{\epsilon_0 \mu_0} \approx 3 \cdot 10^8 \text{ m/s})$$

Totalt magnetfelt fra ei strømsløyfe blir dermed:

$$\vec{B} = \oint d\vec{B} = \frac{\mu_0 I}{4\pi} \oint \frac{d\vec{s} \times \hat{r}}{r^2}$$

Biot-Savarts lov
(1820)

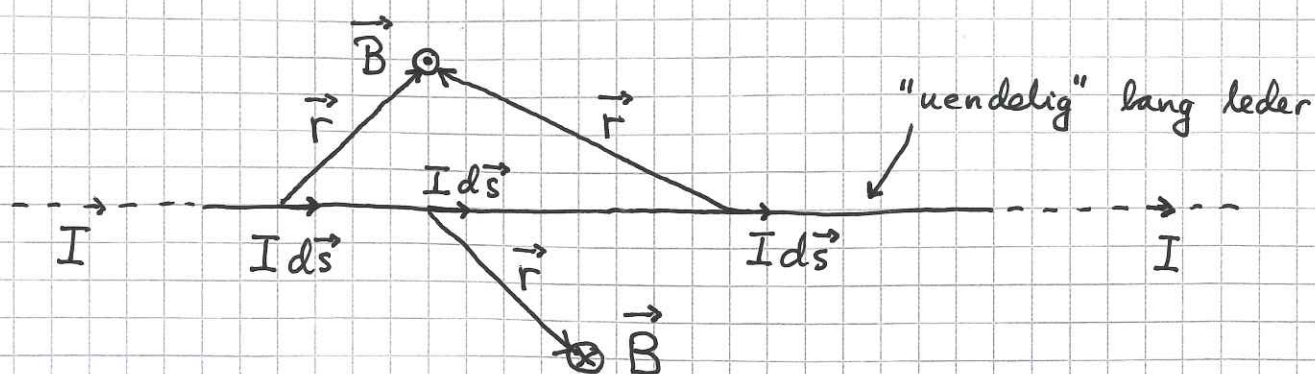
Sammenlign med elektrisk felt fra ladningsfordeling:

$$\vec{E} = \frac{1}{4\pi \epsilon_0} \int \frac{dq \hat{r}}{r^2}; \quad \text{Coulombs lov}$$

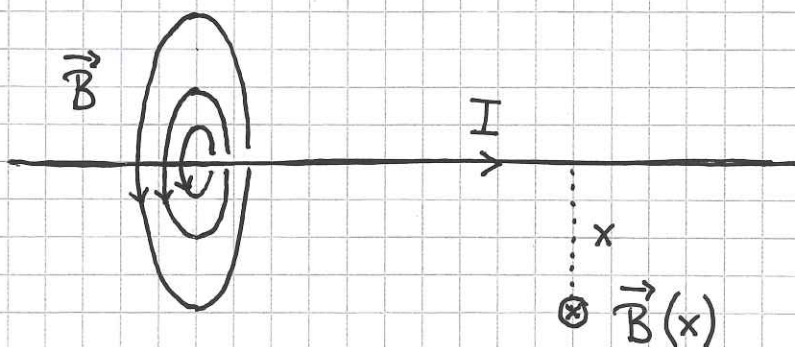

Eks 1 : $\vec{B}$ fra lang, rett strømførende leder

[OS2 12.2 ; YF 28.3 ; LHL 23.5]

- $d\vec{B} \sim I d\vec{s} \times \vec{r} \Rightarrow$ alle bidrag peker ut av / inn i planet på oppsiden / nedsiden av lederen
- $\vec{B}$ må da være tangentiell til sirkel konsentrisk med lederen $\Rightarrow$ feltlinjer for $\vec{B}$ er sirkler konsentriske med lederen

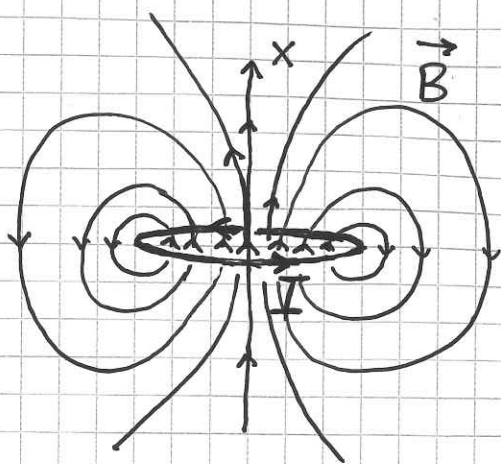

- Biot-Savarts lov gir $B(x) = \mu_0 I / 2\pi x$ (se pdf-notat for detaljer)
- Høyrehandsregel : Tommel langs $I \Rightarrow$ Resterende fingre krummer i retningen til $\vec{B}$
- Alltid lukkede feltlinjer for $\vec{B}$: Vi har ikke magnetisk ladning. Men vi har magnetiske dipoler, se Eks 2 og 3.

Eks 2: $\vec{B}$ fra sirkulær strømsløyfe

[OS2 12.4; YF 28.5; LHL 23.6]

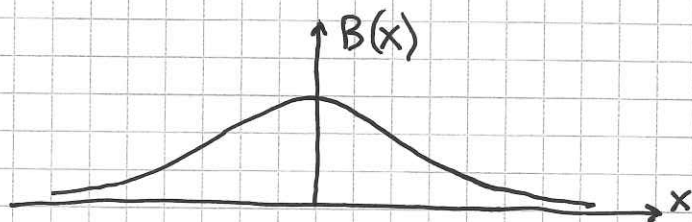

- Strømsløyfe i yz -planet. Strøm I . Radius R .
- Nær lederen er $\vec{B}$ omtrent som for lang, rett leder (sirkulære feltlinjer)

• På x -aksen er $\vec{B} \parallel \hat{x}$ pga symmetri

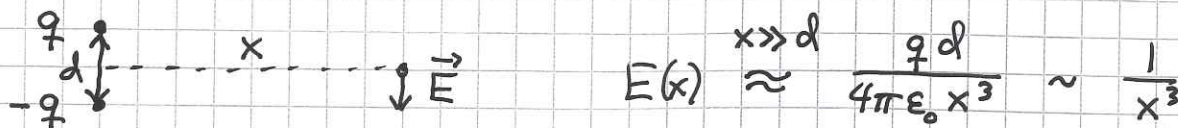
• Biot-Savarts lov gir, for B på x -aksen: $B(x) = \frac{\mu_0 I R^2}{2(x^2 + R^2)^{3/2}}$

(se notat for detaljer)

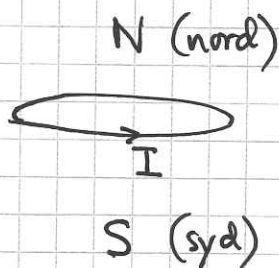
• Langt unna, for $x \gg R$, på x -aksen: $B(x) \approx \frac{\mu_0 I R^2}{2x^3} \sim \frac{1}{x^3}$

Sammenlign med el. felt fra el. dipol:

$$E(x) \approx \frac{q d}{4\pi\epsilon_0 x^3} \sim \frac{1}{x^3}$$

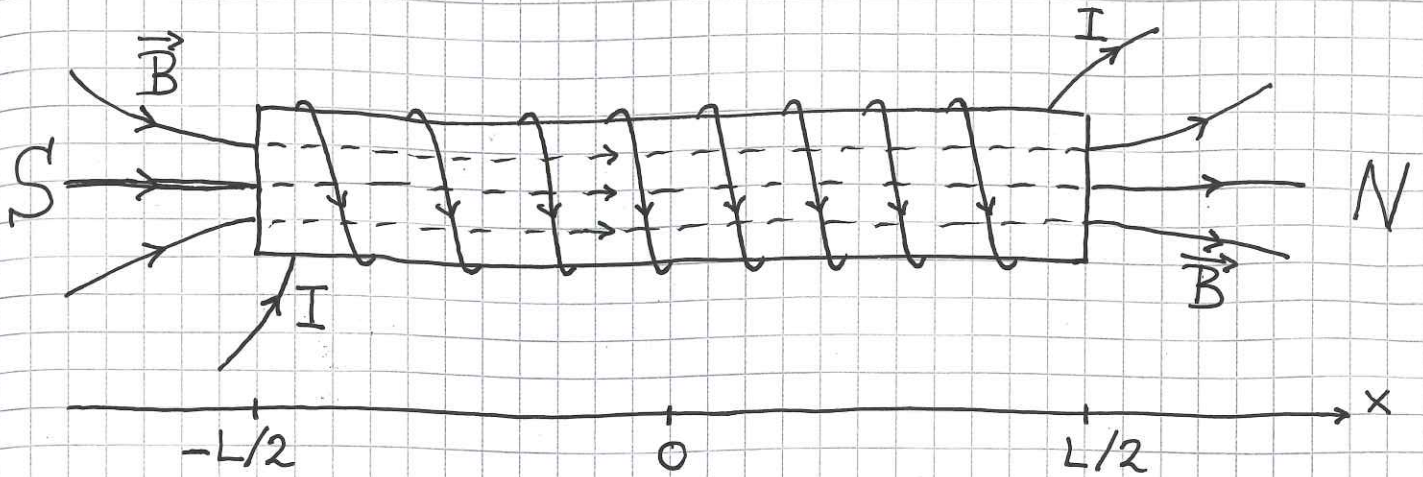
Strømsløyfa er en magnetisk dipol :

(Mer om magn. dipoler og magn. dipolmoment snart.)

Eks 3: $\vec{B}$ fra strømførende spole [OS2 12.6; YF 28.7; LHL 23.6] (47)

- N viklinger på lengde L . Tverrsnitt $A = \pi R^2$
- Tettliggende viklinger $\Rightarrow$ som $\vec{B}$ fra N sirkulære strømsløyper $\Rightarrow$ kan summere/integrere $\vec{B}$ fra Eks 2 (se notat for detaljer)
- På spolens akse: $B(x) = \frac{1}{2} \mu_0 n I \left\{ \frac{L/2 - x}{\sqrt{(L/2 - x)^2 + R^2}} + \frac{L/2 + x}{\sqrt{(L/2 + x)^2 + R^2}} \right\}$
med $n = N/L =$ vikleings tettheten = viklinger pr lengdeenhet

- Lang spole, $L/2 \gg R$:

$$B(\pm L/2) = \frac{1}{2} \mu_0 n I \quad (\text{på aksene, ved spolens ender})$$

Overalt inni spolen (så lenge $|x| \ll L/2$):

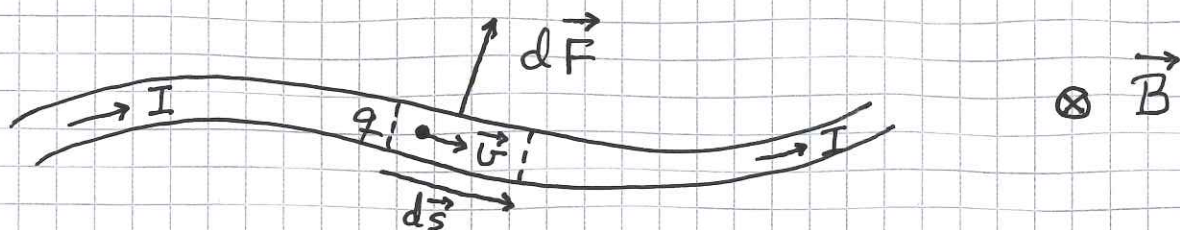
$$\boxed{B = \mu_0 n I} \quad \text{Vårt "hovedresultat" !}$$

Utenfor spolen:

$$B \approx 0$$

Magnetisk kraft på strøm [OS2 11.4; YF 27.6; LHL 23.2] (48)

N frie ladninger q med driftshastighet $\vec{v}$ på lederbit med lengde (og orientering) $d\vec{s}$

$$\Rightarrow d\vec{F} = Nq\vec{v} \times \vec{B} = \text{kraft på lederbiten}$$

$$I = dQ/dt = Nq / (ds/v)$$

$$\Rightarrow Nq\vec{v} = I d\vec{s}$$

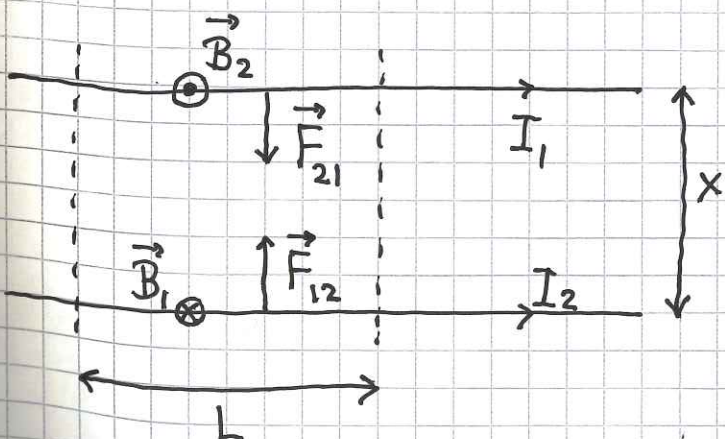
$$\Rightarrow \underline{d\vec{F} = I d\vec{s} \times \vec{B}}$$

Total kraft på hele ledaren:

$$\vec{F} = \int d\vec{F} = I \int d\vec{s} \times \vec{B}$$

Eks 1: Kraft mellom parallelle strømmer

[OS2 11.4; YF 28.4; LHL 23.5]

$$B_{1,2} = \frac{\mu_0 I_{1,2}}{2\pi x} =$$

feltstyrke i avstand

x fra leder 1, 2

Innbyrdes kraft på lengde ~~enhet~~ L : $F_{12} = F_{21} = F$ (N3)

$$F_{12} = I_2 L B_1 = \frac{\mu_0 L}{2\pi x} I_2 I_1$$

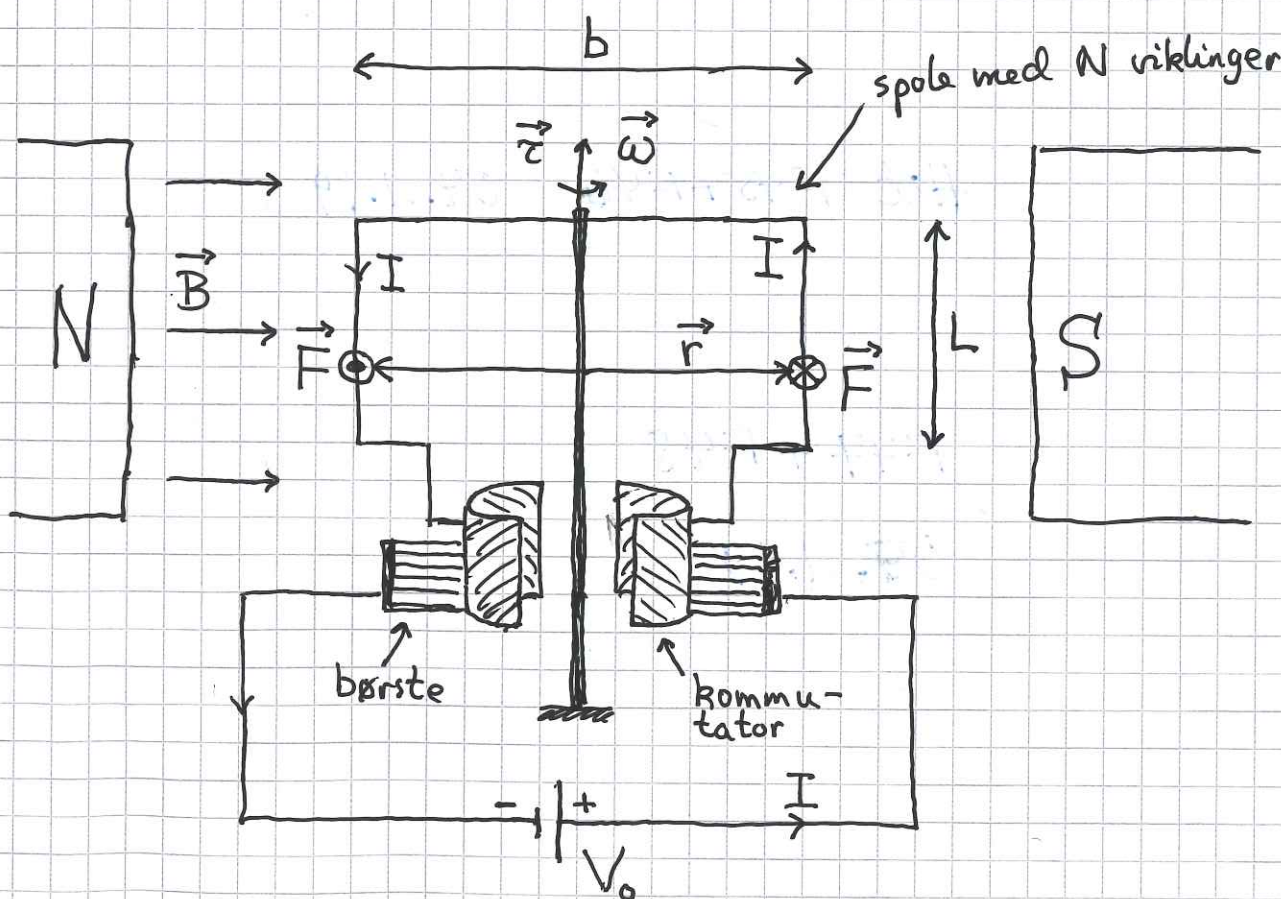
$$F_{21} = I_1 L B_2 = \frac{\mu_0 L}{2\pi x} I_1 I_2 = F_{12}$$

Kraft pr lengdeenhet: $f = F/L = \mu_0 I_1 I_2 / 2\pi x$

I_1 og I_2 i samme retning $\Rightarrow$ Tiltrekning

— " — motsatt — " — $\Rightarrow$ Frastøtning

Eks 2. Likestrømsmotor [OS2 11.5 ; VF 27.8 ; LHL 26.3]

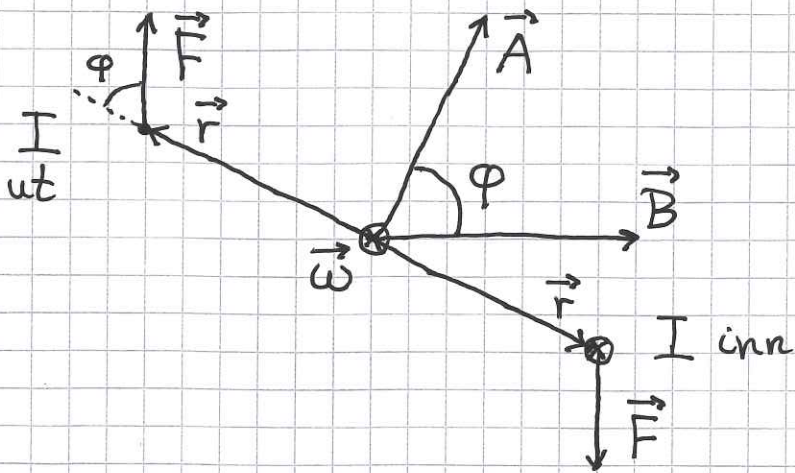

Kommutatoren roterer med spolen og gir strømretning slik at $\vec{r}$ peker i samme retning hele tiden.

Børstene sørger for kontakt mellom DC-kilden (V_0) og kommutatoren.

Sett langs rot. aksen, med $\vec{\omega}$ inn i planet :

$$\vec{F} = I \vec{L} \times \vec{B}$$

$$\vec{\tau} = \sum \vec{r} \times \vec{F}$$

$$\tau = |\vec{\tau}| = 2 \cdot \frac{b}{2} \cdot ILB \cdot \sin\phi \cdot N$$

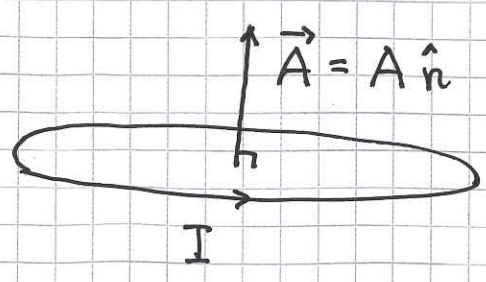
$$= N \cdot IA \cdot B \cdot \sin\phi \quad (A = b \cdot L)$$

$$= |N I \vec{A} \times \vec{B}|$$

$\Rightarrow \vec{\tau} = N I \vec{A} \times \vec{B}$ = dreiemoment på spole med N vindinger

Magnetisk dipolmoment [OS2 11.5 ; YF 27.7 ; LHL 23.3, 26.2]

Ei strømsløyfe er en magnetisk dipol :

Positiv retning på $\vec{A}$ med høyrehåndsregel.

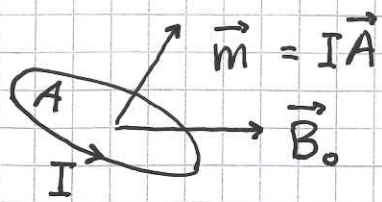
Strømsløyfas magnetiske dipolmoment :

$$\vec{m} = I \vec{A}$$

Enhet: $[m] = A m^2 = J/T$

Magn. dipol i ytre $\vec{B}$ -felt :

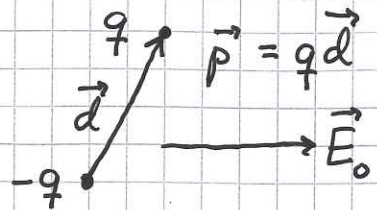

$$\vec{\tau} = \vec{m} \times \vec{B}_0$$

$$U = -\vec{m} \cdot \vec{B}_0$$

(Øving 13)

Elektrisk dipol i ytre $\vec{E}$ -felt :

$$\vec{\tau} = \vec{p} \times \vec{E}_0 ; U = -\vec{p} \cdot \vec{E}_0$$

Generelle dipol-definisjoner (ikke pensum) :
(for $\vec{m}$)

$$\vec{p} = \int \vec{r} dq = \int \vec{r} \rho dV$$

ρ = ladning pr volumenhet

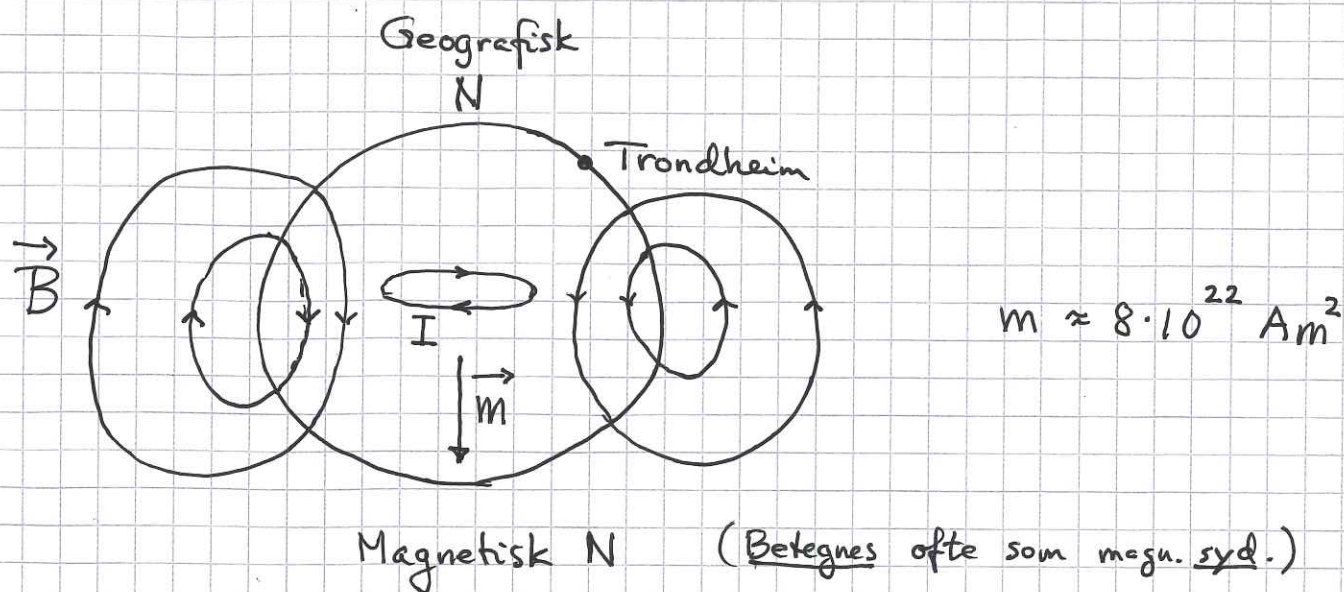
$$\vec{m} = \frac{1}{2} \int (\vec{r} \times \vec{j}) dV$$

$\vec{j}$ = strøm pr flateenhet

- Eks 1. (a) Bestem $|\vec{m}|$ for spole med 800 viklinger og tverrsnitt 4 cm^2 når strømstyrken i spoletråden er 0.5 A .
 (b) Bestem max $|\vec{\tau}|$ på spolen i ytre felt $B_0 = 0.3 \text{ T}$.

Løsning: (a) $m = NIA = 800 \cdot 0.5 \text{ A} \cdot 4 \cdot 10^{-4} \text{ m}^2 = \underline{\underline{0.16 \text{ Am}^2}}$
 (b) $\tau_{\text{max}} = m \cdot B_0 = 0.16 \cdot 0.3 \text{ Nm} = \underline{\underline{0.048 \text{ Nm}}}$

Magnetiske poler der $\vec{B}$ er vertikal (dvs $\perp$ jordkloden)

"World Magnetic Model":

Magn. S : 86.4° N , 175.3° Ø (Mellom Alaska og Svalbard)

Magn. N : 64.1° S , 136.0° Ø (Ved Antarktis, i retning Sydney)

Trondheim (4/11-2019):

$$|\vec{B}| \approx 52.00 \mu\text{T}$$

$$B_{\perp} \approx 50.19 \mu\text{T}$$

$$B_{\parallel} \approx 13.59 \mu\text{T}$$

$$B_N \approx 13.56 \mu\text{T}$$

$$B_{\varnothing} \approx 0.90 \mu\text{T}$$

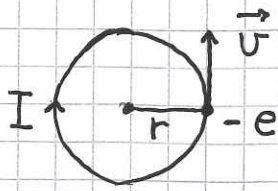
$$\frac{d|\vec{B}|}{dt} \approx 46 \text{ nT pr år}$$

Magnetisme [OS2 12.7; YF 28.8; LHL 26.1-26.6]

(53)

Atomer er magnetiske dipoler (noen har $m=0$):

$$I = \frac{e}{T}; \quad T = \frac{2\pi r}{v}; \quad A = \pi r^2$$

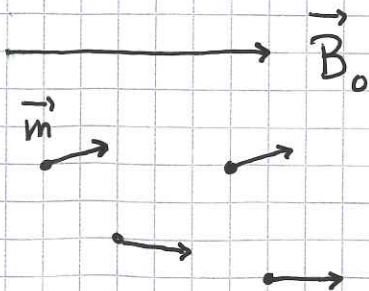
$$\Rightarrow m = IA = \frac{1}{2} e v r \sim 10^{-19} \text{ C} \cdot 10^6 \text{ m/s} \cdot 10^{-10} \text{ m} \sim 10^{-23} \text{ Am}^2$$

Kvantemekanikk (og eksperimenter) viser at et elektron har en indre dreieimpuls, et spinn $\vec{S}$, tilsvarende et magn. dipolmoment

$$\mu_B = \frac{eh}{4\pi m_e} \approx 9.274 \cdot 10^{-24} \text{ Am}^2 = 1 \text{ Bohr magneton}$$

$$(h \approx 6.6 \cdot 10^{-34} \text{ Js} = \text{Plancks konstant})$$

Materialer magnetiseres når atomære dipoler rettes inn med $\vec{m}$ langs et ytre felt $\vec{B}_0$:

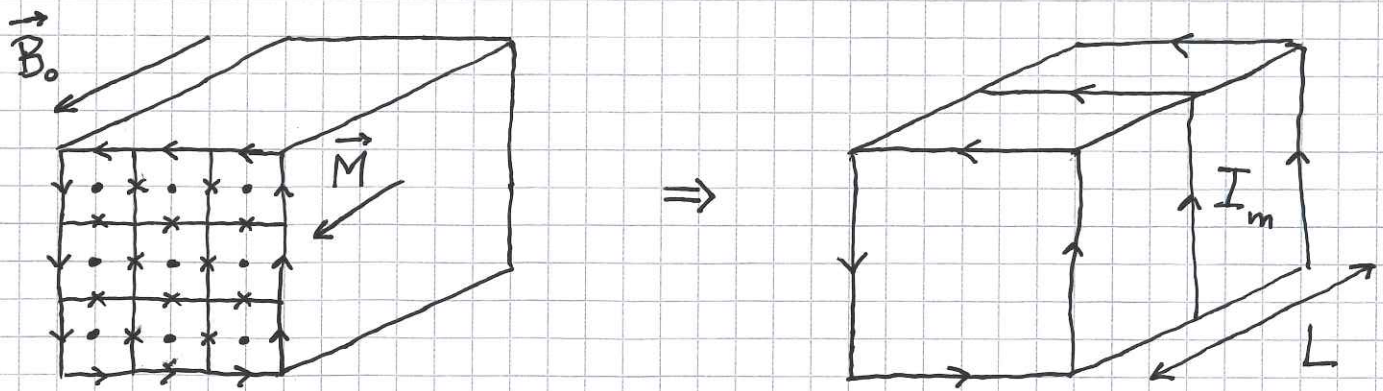
$$\text{Magnetisering: } \vec{M} = \sum_i \vec{m}_i / V \quad (\text{dipolmoment pr volumenet})$$

$$[M] = \text{A/m}$$

$$(\text{Elektrisk polarisering: } \vec{P} = \sum_i \vec{p}_i / V)$$

Nettoeffekten er en overflatestrøm (magnetiseringsstrøm):

- bundet strøm i hvert atom:
- alle indre strømmer kansellerer
- $i_m = I_m / L =$ induert overflatestrøm pr lengdeenhet
- som en spole!
- feltet styrkes inni materialet: $\vec{B} = \vec{B}_0 + \vec{B}_m$
- lineær respons: B_m prop. med $B_0 \Rightarrow B$ prop. med B_0
- materialets relative permeabilitet μ_r :

$$B = \mu_r B_0 \quad ; \quad [\mu_r] = 1$$

Jf. dielektrikum: $E = E_0 / \epsilon_r$ (svekket felt inni)

- materialets permeabilitet:

$$\mu = \mu_r \cdot \mu_0$$

Jf. dielektrikum: $\epsilon = \epsilon_r \cdot \epsilon_0$

Paramagnetisme :

svak innretting av $\vec{m}$ langs $\vec{B}_0$. Al: $\mu_r = 1.00002$

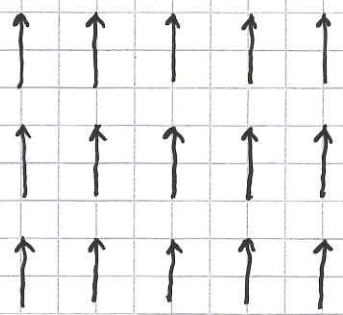
Diamagnetisme :

$\vec{B}_0$ inducerer ~~en~~ motsatt rettet $\vec{m}$. Cu: $\mu_r = 0.999994$

Superledere : $\mu_r = 0 \Rightarrow \vec{B} = 0$ inni en (normal) superleder

Ferromagnetisme :

Nabospinn vekselvirker $\Rightarrow$ Parallell $\vec{m}$ gir lavest energi :

$\vec{M} \neq 0$ selv med null ytre felt

Eks: Fe, Ni, Co, $Nd_2Fe_{14}B$ (Nd = neodym; metall; Z=60)

$\Rightarrow$ Stor verdi for μ_r , opp mot 10^3 eller mer.

Curie-temperaturen :

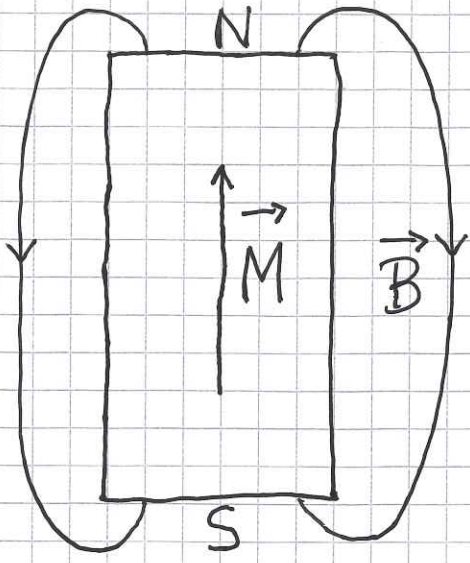
Økende T ødelegger innrettingen av $\vec{m}$.

Gir faseovergang, fra ferromagnet til paramagnet, ved en kritisk temperatur T_c .

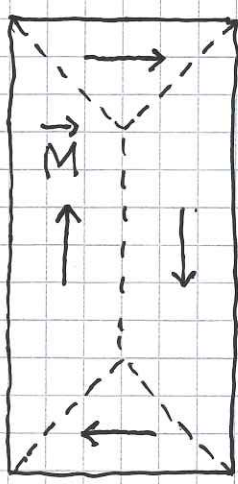
Eks: For rent jern (Fe) er $T_c = 770^\circ C$

Permanent-magnet vs unmagnetisk ferromagnet:

- Ganske mye energi i feltet omkring magneten; energi pr volumenhet $u_B = B^2/2\mu_0$
- Minimal vekselvirkningsenergi mellom atomare $\vec{m}$
- Eks: Neodymmagnet

$B \approx 0$
utenfor
materialet

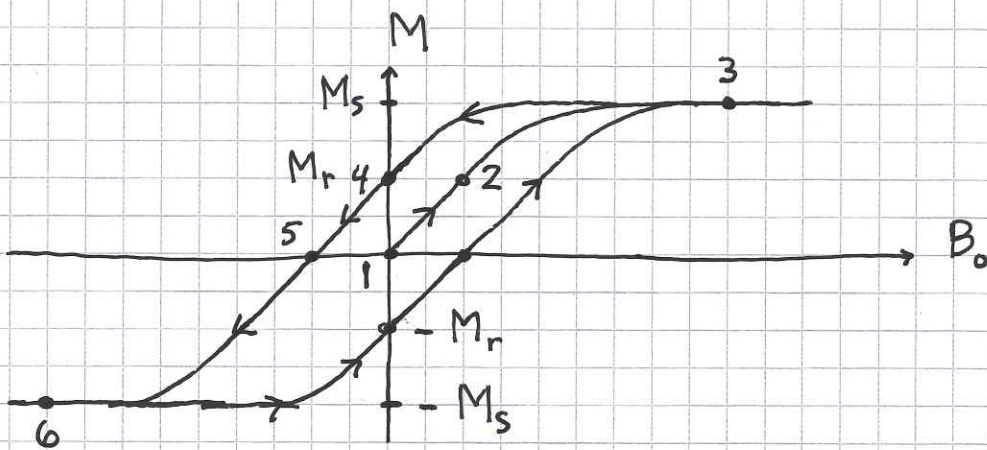
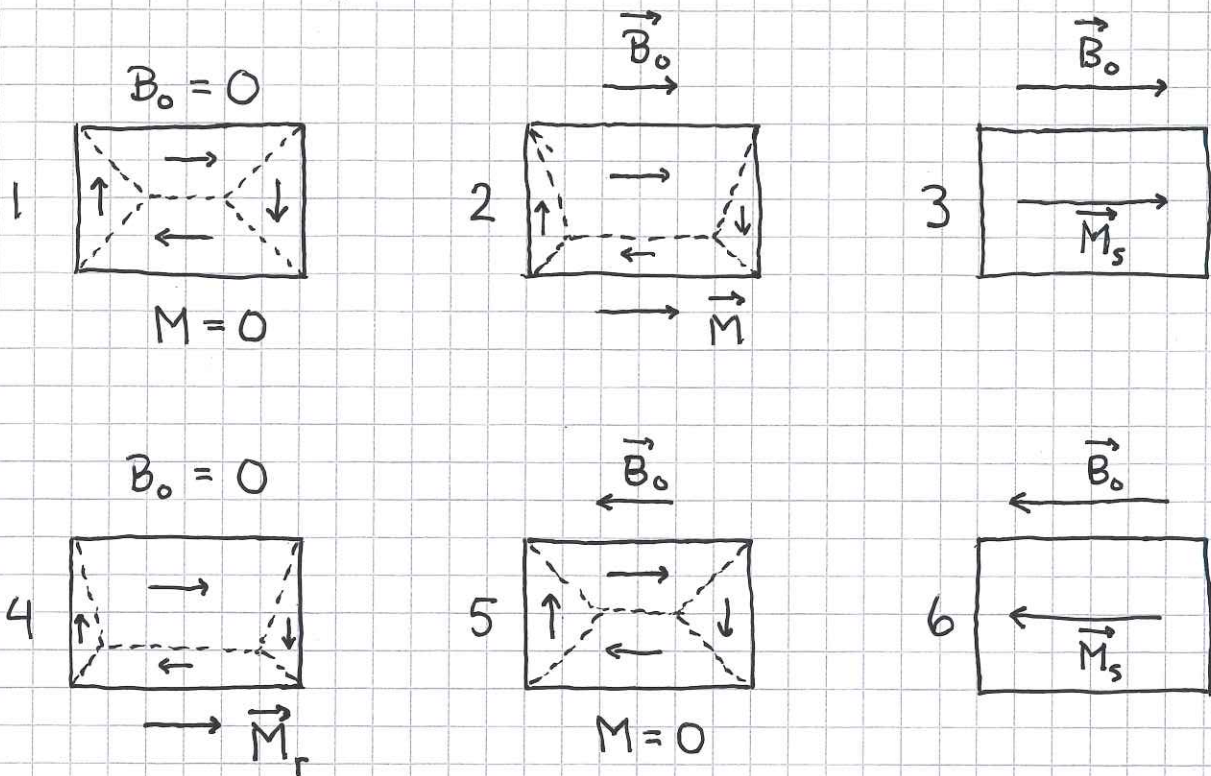
- Liten energi i feltet omkring ($B \approx 0$)
- Større v.v. energi nær domeneveggene (-----). Her endres retningen på atomare $\vec{m}$:

- Domenestørrelse: $10^{-4} - 10^{-6}$ m
- Eks: Stål
- Magnetiseres i et ytre felt $\vec{B}_0$

Magnetisk hysteresese:

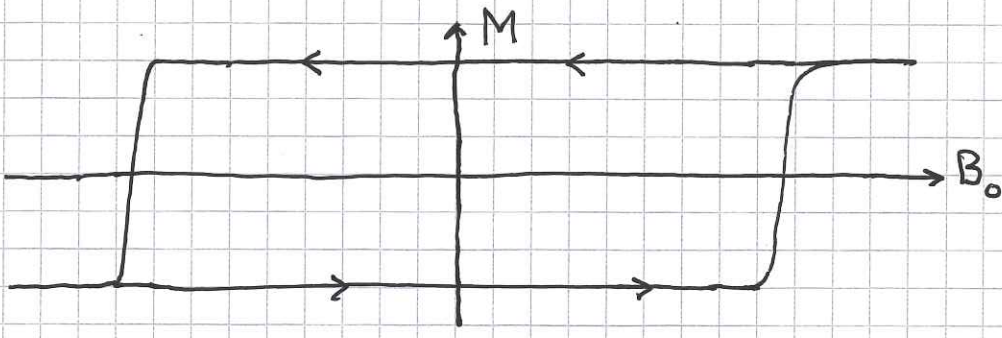

M_s = metningsmagnetisering ; alle $\vec{m}$ peker i samme retning ("saturation")

M_r = restmagnetisering ("remanent magnetization"); materialet "husker" at $\vec{M}_s$ pekte i en gitt retning for $\vec{B}_0$ ble redusert til null ; materialets tilstand avhenger av dets forhistorie

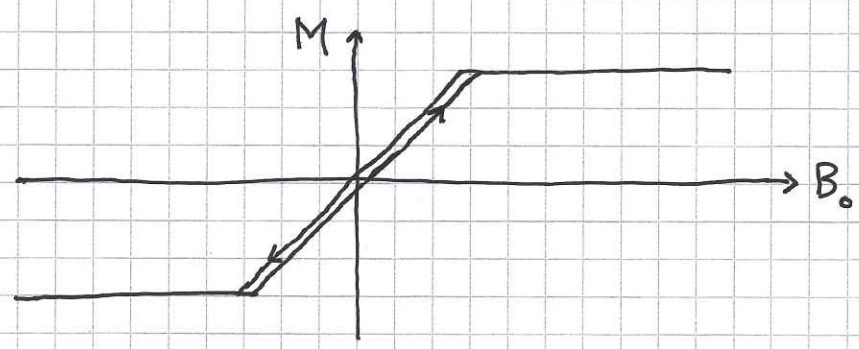

Permanent magnet ("hard" magnet) :

- Vanskelig å armagnetisere
- Stor M når $B_0 = 0$ ($M_r \approx M_s$)
- Ikke egnet som kjerne i spole i AC-kretser (*)

Stål ("bløt" magnet) :

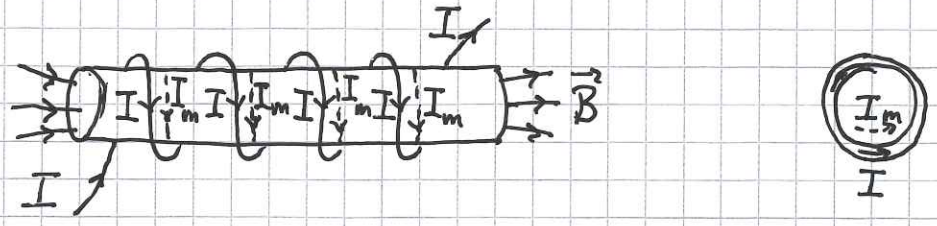
- Lett å magnetisere og armagnetisere
- Liten M når $B_0 = 0$ ($M_r \approx 0$)
- Godt egnet som kjerne i spole i AC-kretser (*)

(*) Arealet omsluttet av hysteresekurven tilsvarer energi som omdannes til varme pr syklus, dvs for hver hele svingning av $\vec{B}_0$

Eks 1 : Hva er B inne i en jernkjerne med $\mu_r = 100$, i en spole der $I = 0.3 \text{ A}$ og $N = 400$ viklinger på lengden $l = 6 \text{ cm}$?

Løsn: Ytre felt inne i spolen, dvs inne i jernkjernen :

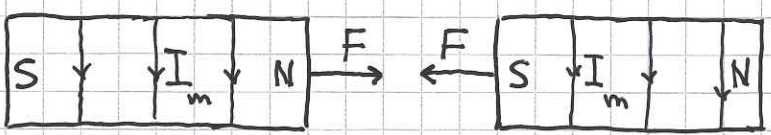
$$B_0 = \mu_0 n I \quad ; \quad n = N/l$$

Jernet magnetiseres, med $\vec{M}$ langs $\vec{B}_0$, og det induseres en overflatestrøm I_m pr viking.

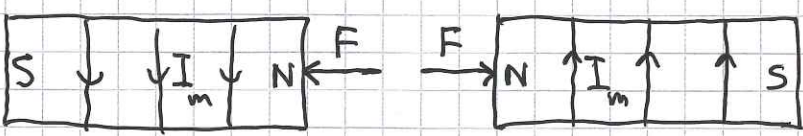
Magnetfeltet styrkes med faktoren μ_r inne i spolen :

$$B = \mu_r B_0 = \mu_r \mu_0 n I = \mu n I \quad (\mu = \mu_r \mu_0)$$
$$= 100 \cdot 4\pi \cdot 10^{-7} \cdot \frac{400}{0.06} \cdot 0.3 \text{ T}$$
$$\approx \underline{\underline{0.25 \text{ T}}}$$

Eks 2: Tiltrekning og frastøtning mellom magneter

Parallelle strømmer
=> Tiltrekning

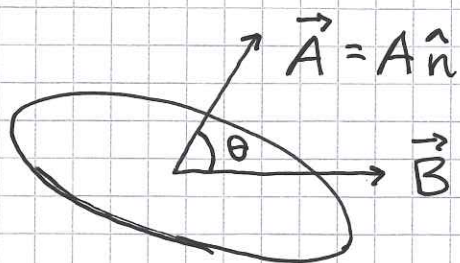
Antiparallele strømmer
=> Frastøtning

Elektrodynamikk

[OS2 13-15 ; YF 29-31 ; LHL 24, 25, 27]

Magnetisk fluks [OS2 13.1 ; YF 27.3 ; LHL 23.7]

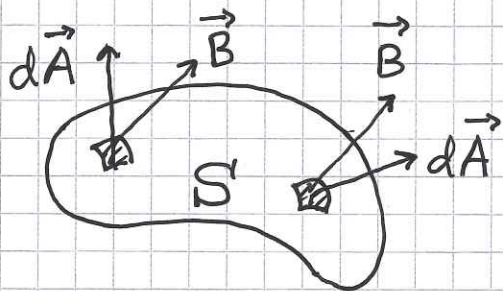

Magn. fluks gjennom flaten A er

$$\Phi = \vec{B} \cdot \vec{A} = B \cdot A \cdot \cos \theta$$

når $\vec{B}$ er uniformt og flaten er plan.

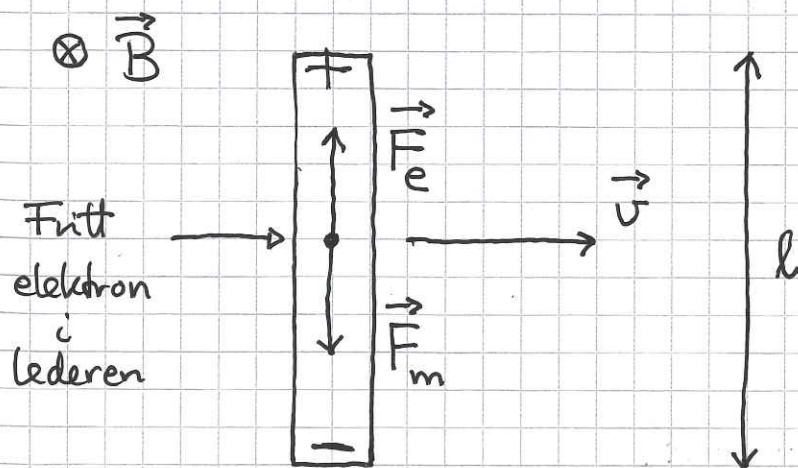
Generelt:

$$\Phi = \int_S \vec{B} \cdot d\vec{A}$$

Faradays induksjonslov [OS2 13.1 ; YF 29.1-4 ; LHL 24.1]

Trekk en leder med lengde l med fart $\vec{v}$ gjennom et uniformt magnetfelt $\vec{B}$; $\vec{v} \perp \vec{B}$:

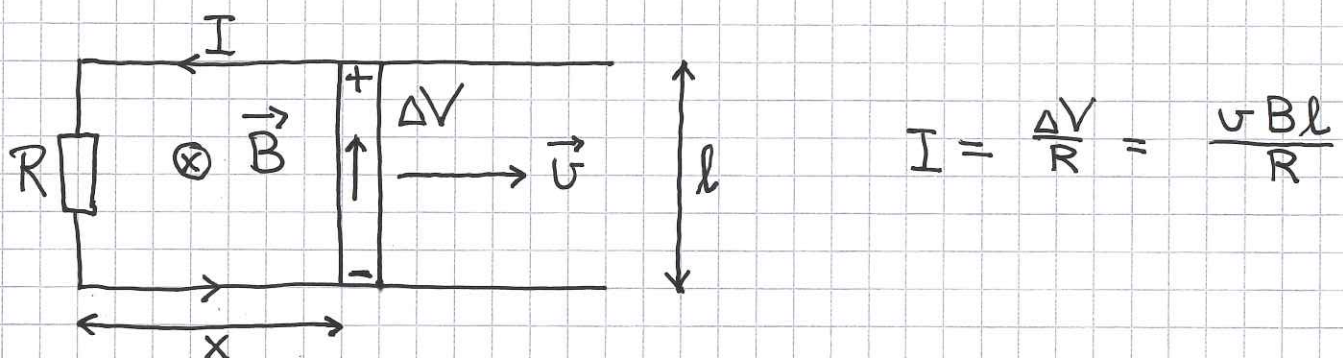
(61)

$\vec{F}_m = -e \vec{v} \times \vec{B}$ gir overskudd av elektroner nederst og underskudd øverst. Gir et indusert elektrisk felt $\vec{E}$ i ledere, rettet nedover, og dermed en indusert spenning i ledere, $\Delta V = E \cdot l$

Dynamisk likevekt når $\vec{F}_m + \vec{F}_e = 0$

$$\Rightarrow eE = evB \Rightarrow E = vB \Rightarrow \Delta V = vBl$$

Kobler ledere til motstand R :

$$\begin{aligned} \Delta V &= vBl = \frac{dx}{dt} Bl = \frac{d}{dt} (Blx) \\ &= \frac{d}{dt} (B \cdot A) = \frac{d}{dt} (\vec{B} \cdot \vec{A}) \\ &= \underline{\underline{d\Phi/dt}} \end{aligned}$$

som er Faradays induksjonslov:

Indusert spenning i ei sløyfe er lik endringen i omskullet magnetisk flukes pr tidseenhet.

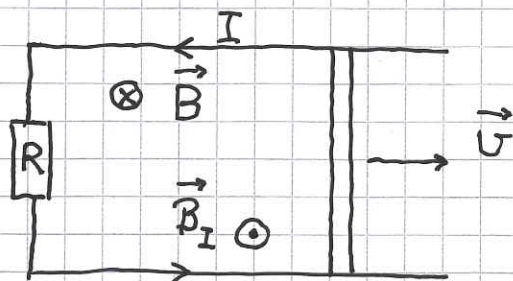
Gjelder generelt, enten det er $|\vec{A}|$, retningen på $\vec{A}$, $|\vec{B}|$ eller retningen på $\vec{B}$ som varierer med tiden t .

Lenz' lov [OS2 13.2; YF 29.3; LHL 24.1] (62)

Indusert strøm I går den veien som gir tilhørende magnetfelt $\vec{B}_I$ og fluks $\Phi_I = \vec{B}_I \cdot \vec{A}$ som motvirker påtvunget fluksendring $\Delta\Phi$.

Ekst:

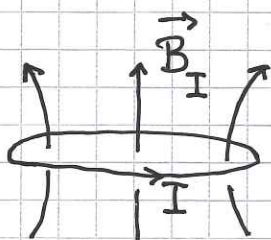
Økt omsluttet fluks inn i planet (pga økt areal)

$\Rightarrow$ indusert I mot klokka $\Rightarrow$ indusert omsluttet fluks

$\Phi_I = \int \vec{B}_I \cdot d\vec{A}$ ut av planet, som motvirker endringen.

Induktans [OS2 14.1-2; YF 30.2; LHL 25.1] og induksjon

Selvinduktans:

Siden $\vec{B}_I$ er prop. med I , er også omsluttet fluks

$$\Phi = \int \vec{B}_I \cdot d\vec{A}$$

prop. med I :

$$\boxed{\Phi = L \cdot I}$$

$L =$ sløyfas (selv-) induktans

$$[L] = [\Phi/I] = T \cdot m^2/A = H \text{ (henry)}$$

Eks: Bestem L for ^(ideell) spole med N viklinger på lengde l , kjerne med relativ perm. μ_r , omsluttet areal A .

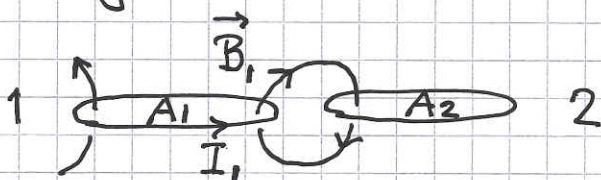
Løsn: $B = \mu n I = \mu_r \mu_0 \frac{N}{l} I$ overalt inni kjernen, og N viklinger omslutter arealet A

$$\Rightarrow \Phi = NBA = (N^2 \mu_r \mu_0 A / l) \cdot I \Rightarrow \underline{\underline{L = N^2 \mu_r \mu_0 A / l}}$$

Merk: L øker med N^2 og med μ_r

Vi ser at $[\mu] = H/m$ (Jf. $[\epsilon] = F/m$)

Gjensidig induktans:

I_1 i sløyfe 1 $\Rightarrow$ fluks $\Phi_2 = \int_{A_2} \vec{B}_1 \cdot d\vec{A}_2$ omsluttet av sløyfe 2

Siden B_1 er prop. med I_1 , er Φ_2 prop. med I_1 :

$$\Phi_2 = M_{21} \cdot I_1$$

Omvendt: I_2 i sløyfe 2 $\Rightarrow$ fluks $\Phi_1 = \int_{A_1} \vec{B}_2 \cdot d\vec{A}_1$

omsluttet av sløyfe 1, prop. med I_2 :

$$\Phi_1 = M_{12} \cdot I_2$$

$M_{21} = M_{12} = M =$ sløyfenes gjensidige induktans

$$[M] = H \text{ (henry)}$$

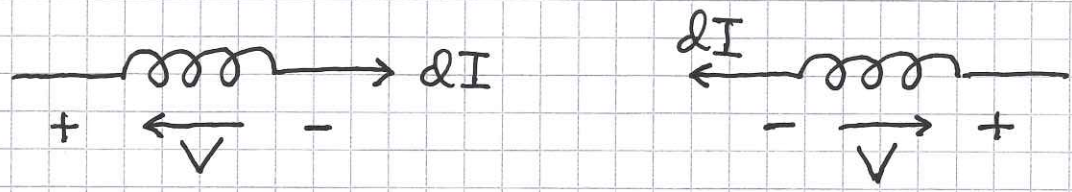

(Selv-) Induksjon: Hvis $dI/dt \neq 0$ i (f.eks.) en spole, er også $d\phi/dt \neq 0$, dvs det enduseres en (mot-)spenning $V = -d\phi/dt = -L dI/dt$ i spolen, med retning bestemt av Lenz' lov.

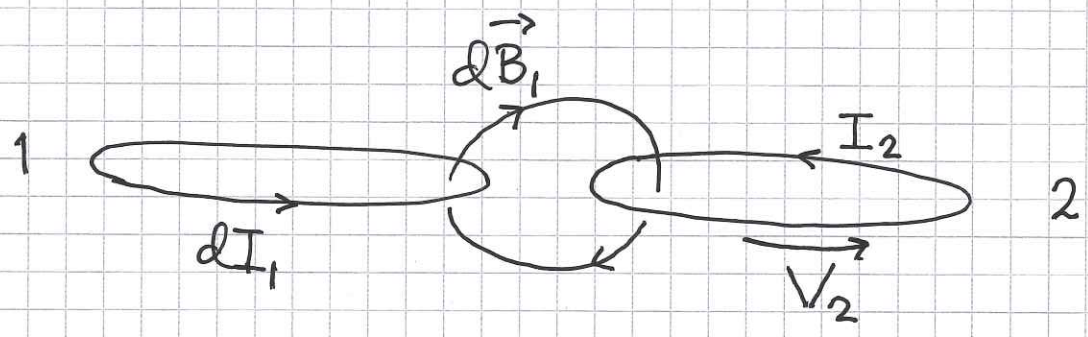
Spole som kretselement:

Retning på V :

Gjensidig induksjon:

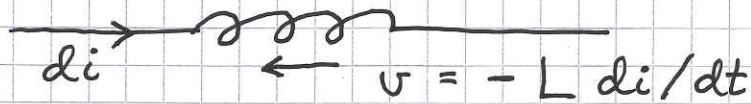
$$\dot{I}_1 \neq 0 \Rightarrow V_2 = -\dot{\phi}_2 = -M \dot{I}_1$$

$$\dot{I}_2 \neq 0 \Rightarrow V_1 = -\dot{\phi}_1 = -M \dot{I}_2$$

Energi i $\vec{B}$ -feltet [OS2 14.3; YF 30.3; LHL 25.3] (65)

Energi lagret i $\vec{B}$ -feltet inni en spole ($B = \mu_0 n I$) tilsvarer arbeidet som må gjøres mot den induerte spenningen når strømstyrken økes fra $i = 0$ til $i = I$:

Påkrevd energi for å øke strømmen fra i til $i + di$:

$$dU = P \cdot dt = -v \cdot i \cdot dt = L \frac{di}{dt} \cdot i dt = L \cdot i \cdot di$$

$$\Rightarrow U = \int dU = \int_0^I L i di = \frac{1}{2} L I^2$$

$$B = \mu_0 (N/l) I \Rightarrow I^2 = B^2 l^2 / \mu_0^2 N^2$$

$$L = \Phi / I = NAB / I = \mu_0 N^2 A / l$$

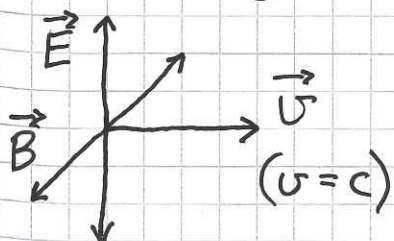
$$\Rightarrow U = \frac{1}{2} (\mu_0 N^2 A / l) (B^2 l^2 / \mu_0^2 N^2) = \frac{B^2}{2\mu_0} \cdot \underbrace{(A \cdot l)}_{\substack{\text{volumet i spolen,} \\ \text{der } B \neq 0}}$$

$$\Rightarrow u_B = B^2 / 2\mu_0 = \text{energi pr volumenet i magnetfelt}$$

$\Rightarrow$ Energitetthet i et elektromagnetisk (EM) felt:

$$u = u_E + u_B = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 + \frac{1}{2\mu_0} B^2$$

Eks: EM-bølger (lys etc) er forplantning av $\vec{E}$ - og $\vec{B}$ -felt; både $\vec{E}$ og $\vec{B} \perp$ bølgens forplantningsretning, og $\vec{E} \perp \vec{B}$.

$$B = E/c \Rightarrow u_B = \frac{E^2/c^2}{2\mu_0} = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 = u_E$$

(siden $c^2 = 1/\epsilon_0 \mu_0$)

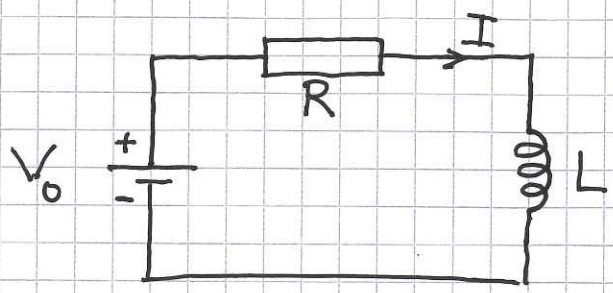
$$\Rightarrow \underline{u} = u_E + u_B = 2u_E = \underline{\epsilon_0 E^2}$$

Kretser og anvendelser ; DC og AC

[OS2 14, 15 ; YF 30.4-6 ; LHL 25.2, 27.1+2+3+5]
31.5

① RL-krets ; DC

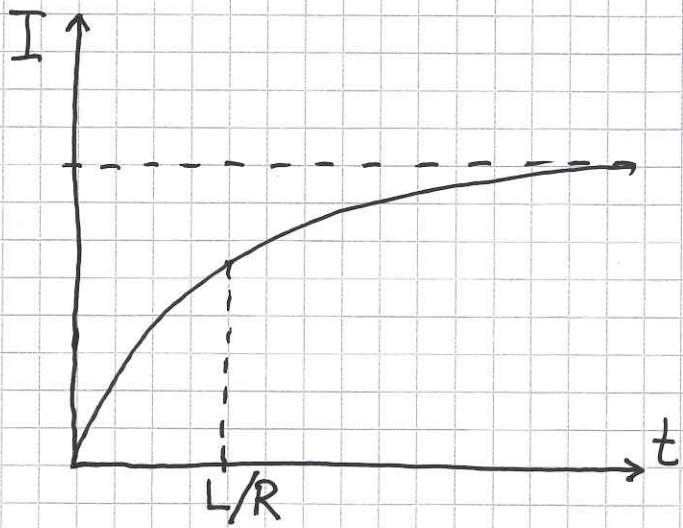
V_0 kobles til ved $t=0$

$$K2: V_0 - RI - L \frac{dI}{dt} = 0$$

det samme ligning for I som for Q i RC-kretsen

$$\Rightarrow I(t) = \frac{V_0}{R} (1 - e^{-t/\tau})$$

med tidskonstant $\tau = L/R$

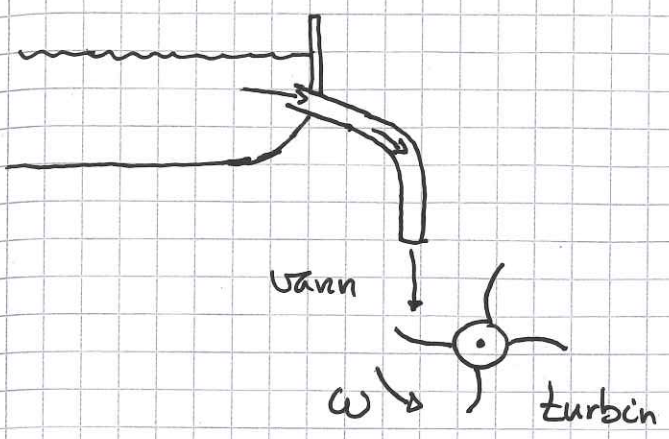
Induktansen L gir en induert motspenning i kretsen når vi med V_0 prøver å øke strømmen. Da blir I ikke umiddelbart V_0/R , det tar litt tid!

Tidsskala gitt ved $\tau = L/R$.

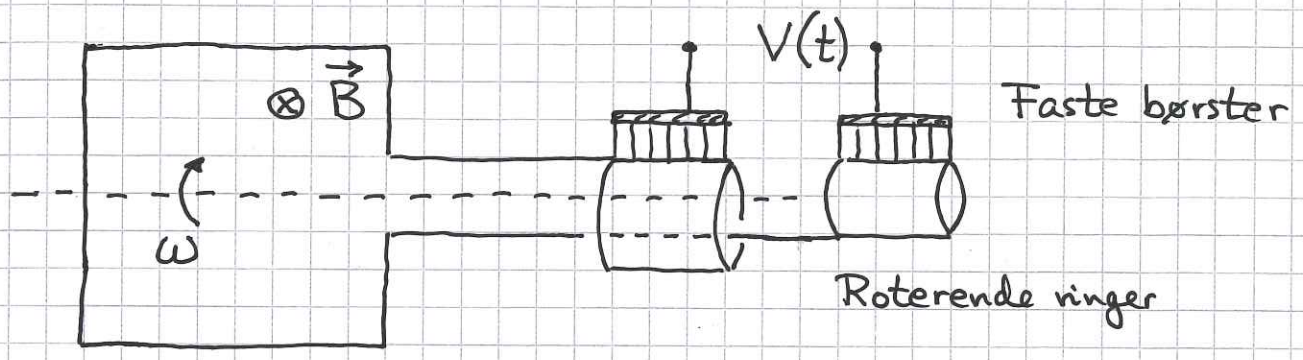
AC spenningskilde

(AC = alternating current = vekselstrøm)

$$U_{\text{vann}} \rightarrow K_{\text{vann}} \rightarrow K_{\text{rot turbin}}$$

som roterer spole i $\vec{B}$ -felt
og gir harmonisk tidsavhengig
omsluttet fluks $\phi(t)$

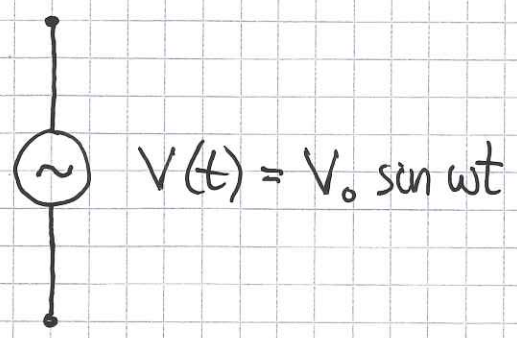

Spole, N viklinger, omsluttet areal A

$$\Rightarrow \phi(t) = NBA \cos \omega t$$

$$\Rightarrow V(t) = V_0 \sin \omega t \quad \text{med} \quad V_0 = NBA\omega$$

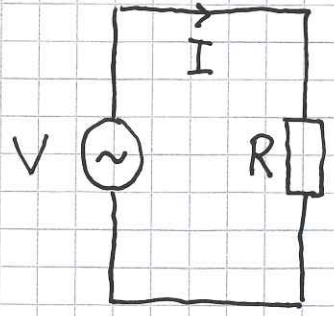
Kretssymbol:

Frekvens: $f = \frac{\omega}{2\pi}$
Europa: 50 Hz

2

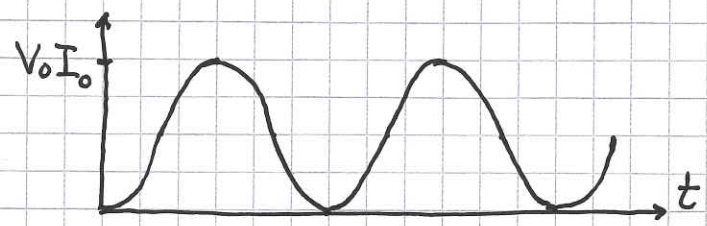

$$K2: V_0 \sin \omega t - RI = 0$$

$$\Rightarrow I(t) = I_0 \sin \omega t ; I_0 = V_0/R$$

$\Rightarrow V$ og I svinger i fase

Effekttap: $P(t) = V(t)I(t) = V_0 I_0 \sin^2 \omega t$

Midlere effekttap: $\langle P \rangle = V_0 I_0 \langle \sin^2 \omega t \rangle = \frac{1}{2} V_0 I_0$

Effektivverdier: $\langle P \rangle = V_{rms} \cdot I_{rms}$
 med $V_{rms} = V_0/\sqrt{2}$; $I_{rms} = I_0/\sqrt{2}$

I veggen: $V_{rms} \approx 230 \text{ V}$; $V_0 \approx 325 \text{ V}$

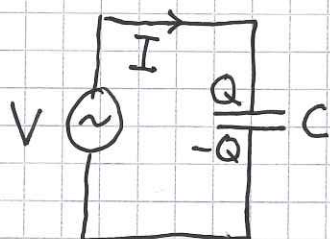
rms = root mean square :

$$V_{rms} = \sqrt{\langle V^2 \rangle}$$

$$= \sqrt{\frac{1}{T} \int_0^T V(t)^2 dt}$$

$$= V_0/\sqrt{2}$$

③

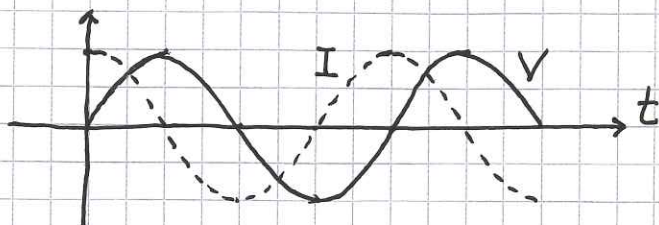
$$K2: V_0 \sin \omega t - \frac{Q}{C} = 0$$

$$\Rightarrow Q(t) = V_0 C \sin \omega t$$

$$\Rightarrow I(t) = V_0 \omega C \cos \omega t$$

69

Faseforskjell $\pi/2$ mellom $V(t)$ og $I(t)$:

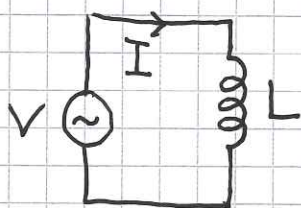

$$\langle P \rangle = V_0 I_0 \langle \sin \omega t \cdot \cos \omega t \rangle = \frac{1}{2} V_0 I_0 \langle \sin 2\omega t \rangle = 0$$

Dvs, kondensatoren er et tapsfritt kretselement.

Strøamplituden $I_0(\omega) = V_0 \omega C$ øker med frekvensen.

④

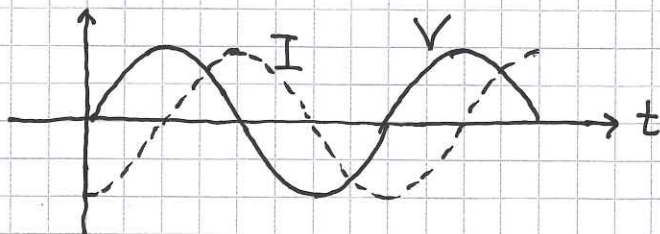

$$K2: V_0 \sin \omega t - L \dot{I} = 0$$

$$\Rightarrow \dot{I}(t) = \frac{V_0}{L} \sin \omega t$$

$$\Rightarrow I(t) = -\frac{V_0}{\omega L} \cos \omega t$$

Faseforskjell $(-)\pi/2$ mellom $V(t)$ og $I(t)$:

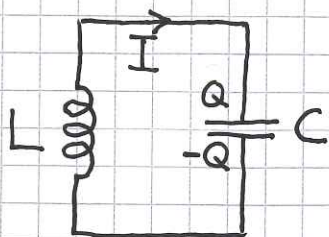
$$\langle P \rangle \sim \langle \sin \omega t \cdot \cos \omega t \rangle = 0$$

Dvs, en induktans er også et tapsfritt kretselement.

Strøamplituden $I_0(\omega) = V_0 / \omega L$ avtar med frekvensen.

⑤ LC-krets

Anta $Q(0) = Q_0$

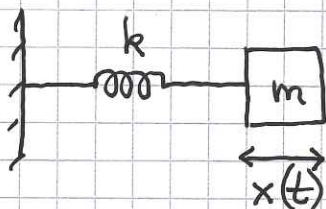
$$K2: -L\dot{I} - Q/C = 0$$

$$I = \dot{Q} \Rightarrow \ddot{Q} + \frac{1}{LC} Q = 0$$

Dvs: Harmonisk oscillator.

$$\Rightarrow Q(t) = Q_0 \cos \omega_0 t \quad ; \quad \omega_0 = \frac{1}{\sqrt{LC}}$$

Mekanisk analogi:

$$\ddot{x} + \frac{k}{m} x = 0$$

$$x(t) = x_0 \cos \omega_0 t \quad ; \quad \omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

Analoge størrelser:

$$Q \leftrightarrow x, \quad I \leftrightarrow \dot{x}, \quad L \leftrightarrow m, \quad C \leftrightarrow 1/k$$

$$K = \frac{1}{2} m \dot{x}^2 \leftrightarrow \frac{1}{2} L I^2 = \text{energi i } \vec{B}\text{-felt i spolen}$$

$$U = \frac{1}{2} k x^2 \leftrightarrow \frac{1}{2} \frac{1}{C} Q^2 = \text{---} \vec{E}\text{-felt i kondensatoren}$$

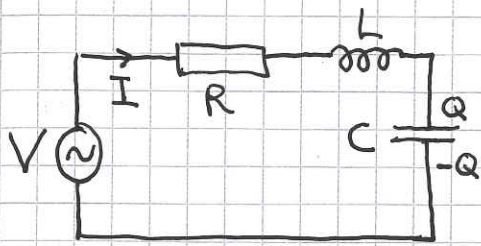
Konservativt system. Ingen dissipasjon av energi når $R = 0$:

$$\begin{aligned} Q^2/2C + \frac{1}{2} L I^2 &= \frac{Q_0^2}{2C} \cos^2 \omega_0 t + \frac{1}{2} L Q_0^2 \underbrace{\omega_0^2}_{=1/LC} \sin^2 \omega_0 t \\ &= \frac{Q_0^2}{2C} = \text{konstant} \end{aligned}$$

⑥ RLC resonanskrets

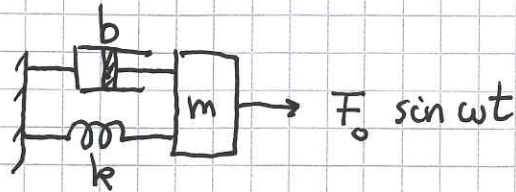
⑦①

$$K2: V_0 \sin \omega t - RI - L\dot{I} - \frac{Q}{C} = 0$$

$$\Rightarrow L\ddot{Q} + R\dot{Q} + \frac{1}{C}Q = V_0 \sin \omega t$$

Mekanisk analogi:

$$N2: m\ddot{x} + b\dot{x} + kx = F_0 \sin \omega t$$

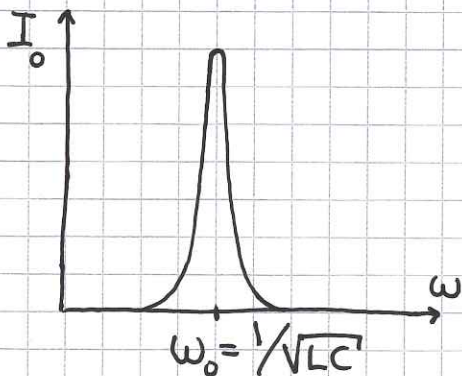
$$\Rightarrow b \leftrightarrow R, \quad F_0 \leftrightarrow V_0$$

$\Rightarrow$ Resonans när $\omega \approx \omega_0 = 1/\sqrt{LC}$:

$$Q(t) = Q_0(\omega) \sin(\omega t + \varphi)$$

$$Q_0(\omega) = \frac{V_0/L}{\sqrt{(\omega^2 - \omega_0^2)^2 + (2\gamma\omega)^2}}; \quad 2\gamma = R/L$$

$$I(t) = I_0(\omega) \cos(\omega t + \varphi); \quad I_0(\omega) = \omega Q_0(\omega)$$

Halvverdbredda: $\Delta\omega = 2\gamma = R/L$

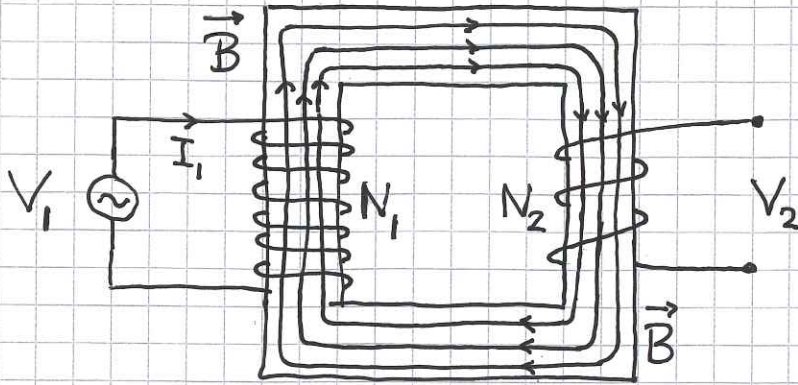
Kvalitetsfaktor: $\frac{\omega_0}{\Delta\omega} = \frac{f_0}{\Delta f} = \frac{\sqrt{L/C}}{R}$

Måler $I_0(\omega)$ og $Q_0(\omega)$ ved å måle $V_R = RI$ og $V_C = Q/C$ over hhv R og C .

⑦ Transformator

⑦2

Magnetisering av jernkjernen fører til at feltlinjene for $\vec{B}$ følger jernet; gir samme $|\vec{B}|$ i begge spoler.

Omskuttet fluks:

$$\Phi_1 = N_1 AB \quad ; \quad \Phi_2 = N_2 AB$$

$$\Rightarrow \frac{V_1}{V_2} = \frac{\dot{\Phi}_1}{\dot{\Phi}_2} = \frac{N_1}{N_2}$$

Dvs: Spenningen inn, V_1 , kan transformeres til spenning ut, V_2 , med redusert eller økt amplitude, med hhv $N_2 < N_1$ eller $N_2 > N_1$:

$$V_2 = \frac{N_2}{N_1} \cdot V_1$$